

STUDII TEOLOGICE

1-2

REVISTA INSTITUTELOR TEOLOGICE
DIN PATRIARHIA ROMÂNĂ

SERIA II-a

ANUL XXI

Nr. 1—2

IANUARIE — FEBRUARIE 1969

STUDII TEOLOGICE

REVISTA INSTITUTELOR TEOLOGICE UNIVERSITARE
DIN PATRIARHIA ROMANA

EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISIUNE ORTODOXĂ
INTR. PATRIARHIEI Nr. 9, SECTORUL V, BUCUREȘTI

COMITETUL DE REDACȚIE

PREȘEDINTE:

Prea Fericitul Părinte
JUSTINIAN
Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române

MEMBRI:

- P. C. Diac. N. I. NICOLAESCU, Rectorul Institutului
teologic de grad universitar din București
- P. C. Pr. SOFRON VLAD, Rectorul Institutului teologic
de grad universitar din Sibiu
- P. C. Pr. IOAN G. COMAN, Profesor la Institutul teologic
de grad universitar din București
- P. C. Pr. GRIGORE T. MARCU, Profesor la Institutul
teologic de grad universitar din Sibiu

REDACTOR RESPONSABIL:

- P. C. Pr. I. GAGIU, Directorul Administrației Patriarhale

COLABORATORI

Înalt Prea Sfinții Mitropoliți și Prea Sfinții Episcopi,
Prea Cucernicii Preoți Profesori de la Institutele teologice
universitare, candidații la titlul de doctor în teologie, studenții
Institutelor teologice și Prea Cucernicii Preoți

STUDII TEOLOGICE

REVISTA INSTITUTELOR
TEOLOGICE DIN
PATRIARHIA ROMÂNĂ

C U P R I N S U L

MIHAIL-GABRIEL POPESCU, <i>Mitropolitul Ungrovlahiei Antim Ivireanul, cîrmuitor bisericesc și propovăduitor al Evangheliei</i>	3
<i>Prefața</i> , de Diac. Prof. N. Balca	3— 6
<i>Cuvînt înainte</i>	7— 8
<i>Introducere</i>	9—26
Partea I : <i>Mitropolitul Antim Ivireanul, cîrmuitor bisericesc</i>	27—43
Partea II : <i>Mitropolitul Antim Ivireanul ca propovăduitor al Evangheliei</i> :	44—85
I. Considerații omiletice asupra Didahiilor	46
II. Contribuția Didahiilor la progresul limbii literare românești	71
III. Mitropolitul Antim Ivireanul, model al predicatorului creștin ortodox	81
<i>Incheiere</i>	86—92
EMILIAN CORNÎTESCU, <i>Raporturile dintre părinți și copii după cărțile didactice ale Vechiului Testament</i>	100
ALEXANDRU I. STAN, <i>Theos Megas Derzelas și cultul său sincretist</i>	114
<i>Note bibliografice</i>	122

EDITURA INSTITUTULUI
BIBLIC ȘI DE MISIUNE
ORTODOXĂ

SERIA II, ANUL XX
Nr. 1—2, IAN. — FEBR. 1969

COMITETUL DE REDACȚIE :

Președinte: *Prea Fericitul Părinte JUSTINIAN, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române.*

Membrii: *din partea Institutului teologic de grad universitar din București: P. C. Diac. Rector N. I. NICOLAESCU și P. C. Pr. Prof. IOAN G. COMAN; din partea Institutului teologic de grad universitar din Sibiu: P. C. Pr. Rector SOFRON VLAD și P. C. Pr. Prof. GRIGORIE T. MARCU.*

Redactor responsabil: *P. C. Pr. IOAN G. GAGIU, Directorul Administrației Patriarhale.*

Mihail-Gabriel Popescu

MITROPOLITUL UNGROVLAHIEI ANTIM IVIREANUL, CÎRMUITOR BISERICESC ȘI PROPOVĂDUITOR AL EVANGHELIEI

PREFAȚA

În anul 1966, la împlinirea unui sfert de mileniu de la sfîrșitul tragic-mucenicesc al lui Antim Ivireanul, unul dintre luceferii care au strălucit pe cerul Ortodoxiei românești și au contribuit la luminarea poporului nostru, Sfîntul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a rînduit ca amintirea morții acestui mare și strălucit ierarh al Ungrovlahiei să fie comemorată într-un chip deosebit. Cu această ocazie, atît în revistele noastre teologice cît și în literatura laică, au apărut numeroase studii, în care au fost cercetate unele aspecte ale activității marelui mitropolit, mai ales acelea ce au avut o influență asupra dezvoltării limbii și a culturii poporului nostru. Era necesar însă ca teologia noastră să închine luminatului mitropolit o monografie mai întinsă, în care să fie cercetată temeinic viața și opera lui din punctul de vedere a ceea ce a fost mai esențial și mai autentic în acestea: ca slujiri ale unui luminat cîrmuitor al Bisericii noastre Ortodoxe și strălucit propovăduitor al Evangheliei lui Hristos în mijlocul poporului nostru dreptcredincios, într-o epocă nespus de frămîntată a istoriei noastre. Din bibliografia iviriană lipsea o asemenea lucrare monografică în care mitropolitul Antim să fie privit ca ierarh al Bisericii și ca slujitor al Cuvîntului lui Dumnezeu.

Teza pentru obținerea titlului de doctor în teologie Mitropolitul Ungrovlahiei Antim Ivireanul — cîrmuitor bisericesc și propovăduitor al Evangheliei, elaborată de Dl. Popescu Mihail-Gabriel, are rostul să umple acest gol în cunoașterea activității marelui predicator al Bisericii noastre și să fie totodată și un omagiu al Institutului teologic de grad universitar din București adus memoriei acestui vrednic ierarh.

Lucrarea este elaborată într-un stil literar ales și cu un mod matur de expunere a ideilor. De la cea dintîi și pînă la ultima pagină a acesteia, expunerea este clară și mișcată de o simțită căldură.

Cu privire la conținutul tezei, remarcăm strigența logică cu care Dl. Popescu Mihail-Gabriel și-a dezvoltat planul, așa încît ideile expuse formează o unitate sistematică.

În introducere el fixează contururile temei pe care are să o dezvolte : viața, activitatea și mai ales geniul de cîrmuitor bisericesc și de predicator al Evangheliei, cu care a fost împodobit mitropolitul Antim. Apoi el fixează cadrul politic, social-economic, religios și cultural în care mitropolitul Antim și-a desfășurat activitatea sa de tipăritor de cărți în limba română și de cîrmuitor bisericesc. Mai departe sînt descrise principalele momente din viața marelui mitropolit, subliniindu-se cu multă înțelegere psihologică și istorică, mai ales acele momente în care se vădește faptul că mitropolitul Antim, fiindcă a pus mai presus de toate luminarea și năzuințele poporului român, a trebuit să sufere pe nedrept osîndă și moartea mucenicească.

După ce face aceste considerații cu caracter introductiv, Dl. Popescu Mihail-Gabriel se ocupă de activitatea «preaînvățatului mitropolit Antim din Iviria» ca iscusit cîrmuitor al Bisericii și ca strălucit slujitor al amvonului, așadar ca ierarh animat de năzuința afirmării Ortodoxiei și mai ales a luminării clerului și poporului prin lumina dătătoare de viață a cărții și a propovăduirii Evangheliei.

Despre viața și activitatea de tipograf a mitropolitului Antim și despre rolul important pe care acesta l-a avut în făurirea limbii noastre literare s-a scris mult în ultimele decenii. Dar meritul doctorandului Popescu Mihail-Gabriel este că el a scris o monografie omiletică, în care îl privește pe luminatul mitropolit în ceea ce a fost el esențial : strălucit predicator al Evangheliei în mijlocul poporului nostru, așa de obidit în veacul în care a păstorit Antim. El a reușit să arate și motivele ce l-au susținut pe vestitul slujitor al elocvenței sacre, în prodigioasa lui activitate : dragostea pentru lucrul lui Hristos în lume a unui suflet mare, mișcat de ideile nobile ale luminismului și ale umanismului, ce au însuflețit veacul al XVIII-lea. Acest veac a fost «veacul luminismului», așadar veacul însuflețit de ideea mare a dragostei pentru om și a luminării acestuia prin puterea cărții și a învățăturii, și luminatul mitropolit s-a adăpat la acest spirit, care la el s-a unit cu spiritul Evangheliei. Numai așa se poate explica zelul tipografului georgian Antim, care a tipărit cărți în românește și le-a împărțit în dar preoților și credincioșilor lui. Aceasta este ideea centrală și originală a lucrării D-lui Popescu Mihail-Gabriel, pe care el o susține cu felurite argumente din opera luminatului ierarh. În acest sens autorul expune, cu multă înțelegere și înțemeiat pe multe dovezi, activitatea mitropolitului Antim în năzuința

lui catehetică de a lumina și întări pe preoții ortodocși și pe credincioși în credința strămoșească și aceasta nu numai în eparhia sa, ci și în Ardealul amenințat de uniație, ca și în alte părți.

După ce mitropolitul Antim este prezentat ca iscusit gospodar și organizator bisericesc, ca artist și ctitor al mănăstirii care îi poartă numele, ca tipograf, traducător și editor însuflețit de spiritul luminismului și umanismului creștin, se descrie profilul de predicator al acestuia. Aceasta constituie capitolul central al tezei doctorandului Popescu Mihail-Gabriel, în care preainvățatul mitropolit a toată Ungrovlahia este privit la înălțimea amvonului și în atmosfera liturgică, pe care el le-a slujit cu o pasiune sfântă și cu o aleasă măiestrie, inspirat de pilda Sfinților Apostoli și a Sfinților Părinți.

Despre opera predicatorială a strălucitului în cuvînt Antim Ivi-reanul s-a scris destul de mult. Dar Dl. Popescu Mihail-Gabriel este cel dintîi autor care studiază pe larg opera acestuia, întrebunțînd, ca specialist, criterii omiletice și didactice, ca și metode științifice.

El cercetează mai întîi fondul Didahiilor, pentru a arăta că mitropolitul Antim a fost un adînc cunoscător al Sfintelor Scripturi și al Sfintei Tradiții, ale căror adevăruri le-a legat într-un chip magistral de viața credincioșilor săi, pentru a o îmbunătăți din punct de vedere religios-moral. Autorul subliniază aici grija cu care mitropolitul Antim își pregătea predicile, cercetînd cu tot dinadinsul Scripturile și opera dumnezeieștilor dascăli. Analiza fondului și a formei Didahiilor îl duce pe autor la concluzia, nesesizată pînă acum, că iscusitul mitropolit muntean își alcătuia predicile ținînd cont de anumite principii fundamentale ale învățămîntului. Utilizînd exemple din Didahii, el face dovada că Antim observa în predica sa principiul psihologic, principiul intuiției, principiul activității proprii, principiul actualizării, principiul ecleziocentric și hristocentric etc. Toate aceste considerații sînt nespuse de importante, fiindcă ele ne arată contribuția pe care mitropolitul Antim a avut-o la progresul predicii în Biserica Ortodoxă Română și la progresul limbii literare românești.

În capitolul ultim al tezei sale, Dl. Popescu Mihail-Gabriel analizează punctele interne de sprijin ce l-au susținut pe autorul Didahiilor în slujirea cuvîntului lui Dumnezeu: conștiința îndatoririi de a predica Evanghelia, un dezvoltat spirit liturgic și o nețărmurită dragoste față de oameni. El descrie cu multă maturitate psihologică profilul de umanist creștin al slăvitului cuvîntător al Bisericii noastre, împodobit cu o viață neprihănită, cu elocvență strălucitoare și cu un nețărmurit zel pentru lucrul lui Hristos în mijlocul poporului nostru, într-un timp

nespus de zbuciumat. Paginile acestea trădează o remarcabilă maturitate și temeinicie, care fac o deosebită cinste autorului tezei, încă tânăr.

Dl. Popescu Mihail-Gabriel își încheie lucrarea citind elocventul «Cuvînt de laudă» în versuri, pe care l-a închinat mitropolitului Antim, Gh. Hrisogon Trapezundiul, directorul Academiei de la Sfîntu-Sava, cuvînt pe care autorul îl traduce pentru întîia oară în românește.

La sfîrșitul acestor considerații, ținem să subliniem faptul că lucrarea D-lui Popescu Mihail-Gabriel, prezentată pentru obținerea titlului de «doctor în teologie», specialitatea catehetică și omiletică, cu noțiuni de pedagogie, încoronare a altor studii, articole și recenzii pe care le-a publicat pînă acum, este scrisă cu competență științifică și este fundamentată pe un bogat material bibliografic și pe intense cercetări personale. Ea trădează calitățile științifice ale autorului: informație temeinică, putere de analiză și de sinteză și obiectivitate.

Din aceste motive și de acord cu ceilalți profesori de specialitate de la Institutele teologice de grad universitar din București și Sibiu, referenți asupra proiectului tezei, o recomand cu adînc respect Prea Fericitului Părinte Patriarh Justinian, ca să fie publicată într-una din revistele noastre teologice. Fac această recomandare cu bucuria dascălului îndrumător în zămislirea acestei lucrări temeinice din domeniul teologiei practice.

Diac. Prof. Dr. NICOLAE BALCA

Referent principal

CUVÎNT ÎNAINTE

În constelația de ierarhi din trecutul Bisericii Ortodoxe Române, patru mitropoliți mi se par a străluci mai cu tărie: Varlaam și Dosoftei în Moldova, Antim Ivireanul în Țara Românească și Andrei Șaguna în Transilvania. Ei s-au dovedit cărturari și păstori duhovnicești împodobiți cu multe și alese daruri, iar aportul lor la organizarea și dezvoltarea vieții bisericești de la noi, ca și la progresul culturii românești, este astăzi îndeobște cunoscut.

Dintre toți, numai Șaguna, dincolo de zbuciumul vieții sale, a închis ochii în scaunul mitropolitan. Varlaam, care se aflase printre cei trei candidați la ocuparea scaunului de patriarh al Constantinopolului, a fost nevoit să se retragă din fruntea Bisericii moldovenești, a murit și a fost îngropat la Mînăstirea Secu. Dosoftei a fost dus cu sila ca ostatic, în Polonia, și și-a încheiat viața acolo, străjuind racla cu moaștele Sfîntului Ioan cel Nou, răpită pe atunci și ea de la Suceava. Anatema pe care i-o aruncase patriarhul Constantinopolului la cererea domnitorului Constantin Cantemir, care îl socotea pe nedrept transfug, i-a fost ridicată curînd după moarte.

Sfîrșitul cel mai trist l-a avut însă Antim, mitropolitul Ungrovlahiei. Datorită situației politice de la începutul secolului al XVIII-lea și intrigilor de multe feluri urzite în jurul său, caterisit și schingiuit, Antim este ucis în cele din urmă mișelește, în drumul exilului, dincolo de Dunăre, iar condamnarea pe care Nicolae Mavrocordat o obținuse în grabă de la Constantinopol i-a fost ridicată de abia în zilele noastre. Moartea martirică a aureolat figura venerabilă a mitropolitului Antim cu nimb de slavă nepieritoare. Drumul vieții sale, arta lui oratorică și sfîrșitul mucenicesc al mitropolitului Antim Ivireanul, departe de păstoririi săi, se aseamănă în multe privințe cu ceea ce cunoaștem din viața Sfîntului Ioan Gură de Aur.

Numeroși cercetători ai istoriei, ai vieții noastre bisericești, ai literaturii și ai artei românești s-au apropiat cu evlavie și interes de opera lui Antim, căutînd să scoată la lumină, din complexitatea creației și manifestărilor sale, pietrele cele mai prețioase pe care el le-a făurit și le-a șlefuit prin darurile, cu truda și cu răbdarea cu care îl împodobise Dumnezeu. Adăugînd cercetarea mea la cele de pînă acum și căutînd să aduc o contribuție la elucidarea unor probleme controversate sau aflate încă în umbră, nădăjduiesc să sintetizez în această teză tot ce ar putea să ducă la reconstituirea cît mai fidelă a personalității marelui mitropolit

și să o situeze la locul cuvenit în cadrul istoriei noastre bisericești, al elocvenței noastre sacerdotale în special, și în panteonul culturii noastre naționale.

Așa cum am spus, sînt numeroși aceia care s-au ocupat de Antim Ivireanul și dacă studiile lor laolaltă n-au reușit să epuizeze obiectul cercetării¹, cu atît mai puțin s-ar putea pretinde ca o singură lucrare să reușească aceasta. Și de acum înainte se va mai scrie mult despre Antim și opera lui, fără ca să se poată pretinde vreodată că s-a spus totul.

Elaborînd lucrarea de față, am căutat să-mi impun un punct de vedere potrivit domeniului specialității: să desprind din activitatea mitropolitului Antim mai ales geniul său de cîrmuitor bisericesc și de povăduitor al Evangheliei. Am căutat să realez întreaga lui operă în legăturile ei firești cu viața din care a izvorît și nădăjduiesc să pun în lumină unitatea de concepție și de țeluri care a stat la baza întregii sale activități. Dacă cei mai mulți cercetători au subliniat diversitatea preocupărilor și mulțimea talentelor lui ca pe un complex puțin obișnuit, mi se pare cu mult mai potrivit și necesar să fie reliefată unitatea de gîndire și de acțiune caracteristice lui Antim, socotind că nici unul din darurile lui nu s-ar fi ridicat la atîta înălțime dacă nu ar fi stat într-o simbioză continuă cu toate celelalte.

Iar dacă la sfîrșitul lecturii acestei lucrări cititorul, luînd ca pildă de slujire a Bisericii și a poporului pe Antim Ivireanul, va vedea că forța creatoare a acestuia s-a aflat tocmai în legătura strînsă dintre însușirile și virtuțile sale, în strădaniile lui neconținute spre mai bine, în dragostea lui de a sluji semenilor și în raportarea întregului său eu la mediul în care i-a fost dat să trăiască, atunci studiul de față va fi, desigur, nu numai interesant, ci și folositor.

1. Prof. Aurelian Sacerdoțeanu spunea că în ultimii ani s-a scris mult despre Antim Ivireanul, dar mereu «se aduc rectificări, se propun interpretări noi, care pot fi luate în considerație, se strecoară încă erori existente în contribuțiile precedente» (*Antim Ivireanul arhivist, bibliotecar și topograf*, în «Glasul Bisericii», XXII (1963), nr. 9-10, p. 365).

INTRODUCERE

Situația politică, social-economică, religioasă și culturală a Țării Românești la sfârșitul secolului al XVII-lea. — Sfârșitul secolului al XVII-lea a fost marcat de începutul decăderii puterii otomane. La Viena, Seghedin, Mohaci și Zenta, trupele turcești pierdeau bătălii crâncene, iar tratatul de pace de la Karlovitz, la 1699, consemna înălțarea unei noi forțe imperiale, cea austriacă. Rusia se consolida și ea sub domnia marelui țar Petru, iar regatul Poloniei asigura o bună legătură între cele două imperii creștine amintite. Cuprinsă de spaimă în fața propriei neputințe, Poarta otomană făcea eforturi disperate pentru a-și menține stăpânirea în teritoriile subjugate, cu deosebire în cele nord-dunărene. În ce privește țăările române, Poarta va fi nevoită, începând din a doua decadă a veacului al XVIII-lea, să înscăuneze domnitori greci din Fanar, deoarece în boierii pămînteni nu mai avea încredere.

După veacuri de luptă, despre care s-a spus fără exagerare că au constituit principala pavăză în calea expansiunii otomane către Apus, țăările române, istovite de asuprire și stoarse de bogățiile lor naturale, întrezăreau acum posibilitatea de a scutura jugul turcesc și de a-și redobîndi astfel libertatea. Din clasa nobililor feudali erau destui aceia care doreau cu tot dinadinsul ca porțile comerțului cu restul Europei să fie deschise cît mai curînd. Din punct de vedere religios, ațintirea privirilor către statele creștine era firească. Țărănimea, care ducea greul, îndurînd atît asuprirea națională din afară cît și pe cea socială dinăuntrul țării, gîndea desigur la ziua în care fiscalitatea excesivă avea să fie abolită și în care oamenii aveau nu numai să muncească pămîntul, dar să se și bucure de roadele lui.

Deși interesele generale ale țărilor române tindeau la o apropiere de statele creștine și la o deslipire de Poartă, totuși această schimbare de poziție nu era lesne de făcut, din mai multe pricini: mai întîi, fiindcă oștile turcești controlau în mod deplin cetățile dunărene și, chiar dacă mai la nord prezența lor nu era continuă și nici masivă, raialele de la Dunăre puteau trimite întăriri și forțe de represalii oricînd și oriunde s-ar fi ivit manifestări de nesupunere; apoi, fiindcă statele creștine mari nu duceau ele însele o politică constantă și coordonată față de imperiul otoman; în sfîrșit, deoarece habsburgii se dovediseră și ei periculoși pentru interesele noastre naționale, atît prin jefuirea și anexarea teritoriilor în care pătrundeau cît și prin acțiunea lor de catolicizare, prin impunerea uniției cu Roma, așa cum se va întîmpla în Transilvania, în pragul anului 1700.

În această conjunctură, la confluența marilor puteri ale vremii, țăările române — Moldova și Valahia — trebuie privite, așa cum ni le înfă-

țișează un cronicar contemporan, «ca două corăbii pe o mare furtunoasă, unde rareori se bucură cineva de liniște și de odihnă»².

Cînd Constantin Brîncoveanu a urcat pe tronul Țării Românești, la 9 noiembrie 1688, el și-a dat seama că singura cale pe care o putea urma era aceea a unei bune diplomații și a unei întinse activități culturale³. Pe un sprijin imediat și suficient din afară, împotriva asupritorilor turci, nu putea conta. Înaintașul său, Șerban Cantacuzino, trimisese fără rezultat scrisori în acest sens către țarul Rusiei și către împăratul Leopold al Austriei⁴. La începutul domniei, Brîncoveanu scria lui Constantin Bălăceanu, care se afla în solie la Viena, astfel: «Încă nu este vremea aceea ce gîndești, căci turcul și tătarul încă sînt în puterea lor»⁵.

Apoi, Brîncoveanu era prea dornic ca domnia să-i strălucească, așa cum însuși Bizanțul strălucise cîndva prin fastul curții, prin cultură și prin arte, iar pentru a împlini toate acestea el avea nevoie în primul rînd de stabilitate politică.

De aceea, deși la confluența unor state puternice care se înfruntau, Brîncoveanu s-a ferit tot timpul din calea lor și a căutat să evite orice angajare, de o parte sau de alta. Politic, el rămîne legat de Poartă, față de care își achită întotdeauna obligațiile bănești. Cum gîndurile lui de înflorire a culturii și artei nu se puteau împlini decît tot prin mijloace bănești, el caută să asigure venitul vistieriei și astfel birurile crescuseră, fiscalitatea deveni mai excesivă, iar starea socială a țărănimii continuă să se înrăutățească.

Cu banii adunați, Brîncoveanu deveni ctitorul multor așezăminte, ridicînd, întregind și împodobind numeroase biserici și minăstiri, construind palate, înființînd școli și îngrijindu-se de dezvoltarea tiparului.

Țara Românească nu era lipsită pe atunci de oameni de carte, cum au fost stolnicul Constantin Cantacuzino sau frații Radu și Șerban Greceanu; ea nu era lipsită nici de artiști. Mai mult, se bucura de frumoase tradiții autohtone și ajunsese să ia cunoștință de cultura țărilor vecine, mai ales a celor de la Sudul Dunării și din Orient, de unde se refugiau neconținut ierarhi, cronicari, dascăli, protopsalți și alți oameni de cultură, care aflau pe pămîntul românesc condiții de existență și de creație mai prielnice ca oriunde în teritoriile cuprinse de imperiul otoman.

Ambițiile lui Brîncoveanu creau un teren și mai prielnic pentru venirea în Țara Românească a unor oameni de cultură greacă, și domnitorul n-a întîrziat să-i cheme chiar aici, pentru a asigura cît mai deplin și cît mai degrabă împlinirea năzuințelor sale. Astfel a adus pe profesorii Sevastos Kimenitul, Ioan Comnen, Ioan Cariofil, Mitrofan Grigoras, Gheorghe Trapezundiul ș. a., cu care a organizat Academia domnească de la Sfîntul Sava.

2. Anton Maria del Chiaro, *Revoluțiile Valahiei*, trad. de Cristian Criș, Iași, 1929, p. 77.

3. Teodor Cerbuleț, *Antim Ivireanul*, București, 1939, p. 3.

4. A se vedea la G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, București, 1962, p. 114.

5. *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717* (Cronica anonimă), ediție îngrijită de Const. Grecescu, București, 1959, p. 72-73.

Iar cînd vestea a ceea ce întreprindea el s-a răspîndit pînă departe, s-au îndreptat către curtea-i domnească și au poposit la ea personalități de seamă ale culturii italiene, ca George Maiota și Anton Maria del Chiaro, precum și patriarhi de la Constantinopol, Ierusalim, Alexandria și Antiohia.

Printre cei chemați de Brîncoveanu să contribuie la înflorirea culturii românești s-a aflat și smeritul Antim din Iviria, care, prin darurile sale bogate și prin străduințele sale deosebit de rodnice, avea să se situeze în cele din urmă în fruntea reprezentanților glorioasei epoci culturale brîncovenești.

Enunțînd succint cîteva din caracteristicile acestei epoci, am făcut-o tocmai pentru că împărtășim convingerea unui înaintaș că «Ivireanul n-ar fi ajuns să dezvolte atîta activitate, dacă n-ar fi trăit într-o epocă atît de favorabilă culturii»⁶ și, adaugăm noi, într-o țară atît de ospitalieră și de bogată în tradiții umaniste și cultural-artistice, dacă nu s-ar fi asimilat cu năzuințele de dreptate și progres, cu sensibilitatea și cu trăirea curată și creatoare a poporului de aci.

Intrarea lui Antim Ivireanul în viața Țării Românești. — În privința originii lui Antim, supozițiile că ar fi venit la noi de la Mînăstirea Ivir din Sfîntul Munte⁷, sau de la Sudul Dunării, că ar fi copilărit în Moldova și că ar fi fost chiar român⁸, au fost părăsite mai de mult.

Se știe astăzi bine că Antim era de neam georgian și că a fost adus în Țara Românească de la Constantinopol. Această afirmație ne-o bazăm pe cronica lui Del Chiaro, contemporanul său, care ne spune că Antim era de naționalitate georgiană, că se numise la început Andrei și că fusese rob și dus de turci la Constantinopol⁹. În vremea aceea, Georgia se afla și ea sub stăpînirea turcilor. Că era de neam georgian ne-o confirmă însuși Antim, care s-a socotit la noi «străin» și s-a numit în atîtea rînduri «din Iviria», «Ivireanul», sau «georgian de neam». Același lucru ni-l indică și dragostea cu care s-a îngrijit el de trimiterea unei tipar-nițe și a ucenicului său Mihail Iștvanovici la Tbilisi, motivele georgiene cu care a împodobit unele din cărțile sale și ne-o indică încă și alte documente ale vremii. Timotei Cipariu¹⁰ și episcopul Melchisedec¹¹ au susținut originea georgiană a lui Antim. Robirea lui explică într-o bună măsură aversiunea pe care a avut-o, de-a lungul întregii sale vieți, față de Poarta otomană și explică în parte afinitatea lui față de poporul român, care era asuprit de aceeași tiranie.

Din lectura «Așezămîntului» pe care Antim l-a dat Mînăstirii Tuturor Sfinților, știm că tatăl lui s-a numit Ioan, iar mama sa Maria, căci

6. Petre V. Haneș, *Antim Ivireanul — Predici*, București, 1915, p. XV.

7. Al. Odobescu, *Cîteva ore la Snagov*, în «Revista română», București, 1862, p. 351, citat și la Șt. Dinulescu, *Viața și activitatea Mitropolitului Țării Românești Antim Ivireanul*, în «Candela», nr. 7/1886, p. 402, Filaret Scriban, *Istoria românilor*, p. 190, citat la același.

8. I. D. Petrescu, *Mitropoliile Țării*, București, 1870, p. 112.

9. Anton Maria del Chiaro, *op. cit.*, p. 42.

10. *Acte și fragmente*, Blaj, 1855, p. 226, la Șt. Dinulescu, *op. cit.*, p. 402.

11. *Notițe biografice despre Mitropolitul Ungrovlahiei Antim Ivireanul*, în ediția Didahlilor lui Antim tipărită de C. Erbiceanu, București, 1888, p. XVIII.

pe ei îi aşază mitropolitul în fruntea pomelnicului său. Se consideră că pentru talentele lui a fost dus la Constantinopol şi că tot datorită acestor talente s-a răscumpărat şi a activat pe lângă Patriarhia ecumenică.

În ce împrejurări şi când a venit de acolo în Țara Românească ? Din scrisoarea de apărare pe care a trimis-o domnitorului Brîncoveanu, în ianuarie 1712, reiese că nu a venit aici nici de voia lui, nici «de vreo sărăcie sau lipsă», ci a fost chemat cu un scop bine determinat. Pentru acestea mărturiseşte şi prefaţa *Molitfelnicului* din 1706, în care Mihail Iştvanovici aminteşte că Antim a fost mai întâi rob, iar apoi a fost chemat în ţară de Brîncoveanu.

Cea dintîi mărturie despre prezenţa lui Antim la Bucureşti o avem din toamna anului 1691, cînd îi aflăm numele pe o carte tipărită de el în tiparniţa domnească. Cu cîteva luni mai înainte plecase Mitrofan de la conducerea acestei tiparniţe, prin trecerea lui în scaunul de episcop al Buzăului. Dacă deci în octombrie 1691 Antim preluase conducerea tipografiei, iar Brîncoveanu s-a urcat pe tron în noiembrie 1688, este sigur că în acest interval a sosit în ţară şi Ivireanul, mai probabil în 1690, căci pe de o parte domnitorul va fi avut nevoie de oarecare timp pentru a ajunge să cheme lucrători în ogror cultural pe care-l pregătea, iar pe de alta Antim va fi trebuit să se adapteze şi el, cît de cît, pînă la preluarea frinelor tipografiei. Pentru anul 1690 pledează, credem, şi faptul că în acest an Brîncoveanu a întemeiat noua tiparniţă domnească de la Bucureşti.

Antim ajunsese, fără îndoială, să-şi însuşească într-o mare măsură cultura greacă a timpului şi cultura creştină. Care a fost totuşi scopul principal pentru aducerea lui la Bucureşti? Dacă ne-am situa pe poziţia că el nu cunoştea încă meşteşugul tiparului, atunci ar trebui să admitem că pentru un alt dar şi cu un alt scop a fost adus aici. Dar dacă lucrurile ar sta astfel, atunci de ce Brîncoveanu nu l-a folosit potrivit scopului propus şi de ce l-ar fi dat să înveţe şi să profeseze un meşteşug ce-i era străin ? Cunoaştem că atît în Țara Românească, cît şi în Moldova, existau tiparniţe şi meşteri destoinici, pentru care găsim deajuns să amintim acum numai pe Mitrofan, cel care învăţase arta tipografică de la Dosoftei al Moldovei şi care lucrase în 1688 la tipărirea monumentalei *Bibliei* a lui Şerban. Faptul acesta, cum şi părerea că Antim n-ar fi putut cunoaşte tiparul în lumea otomană, unde arta tipografică era prohibită, vin în sprijinul celor care au afirmat că Antim şi-ar fi făcut ucenicia de tipograf în Bucureşti ¹².

12. Pr. T. Bodogae, *Mitropolitul Antim Ivireanul — Omul şi opera*, în «Mitropolia Ardealului», XI (1966), nr. 9—10, p. 592; *Istoria literaturii române*, Editura Academiei, vol. I, Bucureşti, 1964, p. 531; G. Ştrempele, *Antim Ivireanul — Predici*, Bucureşti, 1962, p. 10, nota 3.

Autorii volumului II din *Istoria Bisericii Române*, Manual pentru Institutele Teologice, Bucureşti, 1957, consideră că meşteşugul tipografiei «l-a deprins pe lângă iscusitul dascăl Mitrofan, poate încă de pe vremea cînd se tipărea Biblia la tipografia domnească din Bucureşti» (p. 163). Aceasta ar muta venirea lui Antim la noi pe vremea lui Şerban Cantacuzino (cum credea şi Odobescu), ceea ce ni se pare a nu fi în concordanţă cu datele istorice generale de care am amintit mai înainte.

Dar, pe lângă observația pe care am făcut-o, că dacă am accepta nepriceperea lui Antim în arta tiparului, la venirea lui pe pământul românesc, ar deveni greu de înțeles scopul pentru care el a fost adus aici, ne exprimăm părerea că s-a apelat la el tocmai pentru a duce la o înflorire și mai mare arta tipăriturilor, culturalizarea prin tipărituri și sprijinirea pe această cale a Ortodoxiei în general. Așa a procedat Brîncoveanu și în cazul cunoscuților profesori greci ai timpului, pe care i-a adus pentru a înființa o Academie domnească de mare răsunet, deși nu lipseau nici oamenii de cultură autohtoni.

În privința situației tiparnițelor în lumea supusă musulmanilor, Helladius și alți contemporani spun într-adevăr că în timpul lui Brîncoveanu nu se afla nici o tipografie în Grecia¹³. Dar tot Helladius este acela care ne relatează că în anul 1627 călugărul Metaxa izbutise să aducă și să instaleze în Constantinopol o tipografie din Anglia. Cercetări mai recente fac dovada că în Turcia existau tiparnițe cu caractere ebraice, în anul 1503, grecești, în 1638, și armenesti, în 1690¹⁴. În Siria, sub influența creștină, se semnalează tipărirea unei *Psaltiri* în limba siriacă, în anul 1610¹⁵. Nu ni se pare de mirare ca pentru alte naționalități și în special pentru cele de religie creștină să fi existat tiparnițe într-un loc sau altul. Că aceste tiparnițe vor fi lucrat cu greu și sporadic, o credem; dar Antim, omul de carte și el însuși făuritor de zaț și de teasc, nu va fi trebuit să meargă pînă la Veneția ca să deprindă meșteșugul tiparului, așa cum s-a presupus¹⁶. Reținem și părerea unor cercetători care consideră că Antim «era tipograf de acasă, din Iviria, învățînd meșteșugul în tiparnița așezată la Tiflis»¹⁷.

Ne raliem deci aceloră care socotesc că Antim cunoștea tiparul la venirea lui în Țara Românească¹⁸, adăugînd că el va fi preluat și experiența aflată aci, contopind măiestria lui cu arta tipografică existentă la noi, și că astfel, în condițiile favorabile asigurate de Brîncoveanu, a reușit să ridice această artă pe culmi fără precedent și să editeze mulțime de cărți în diferite limbi.

Cine l-a recomandat pe Antim domnitorului Țării Românești? S-a presupus că Dositei al Ierusalimului a cunoscut la Țarigrad pe Antim,

13. *Status Ecclesiae*, p. I, la A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, ediția III-a, București, f.a., vol. VIII, p. 242.

14. A se vedea la J. Bielawsky, *Ksiażka w świecie islamu (Cartea în lumea islamului)*, Wrocław, 1961, p. 349.

15. *Ibidem*, p. 357. A se vedea și recenzia noastră asupra lucrării citate aici, în «Studii Teologice», XVII (1965), nr. 7—8, p. 505—510.

16. Pr. Nicolae Șerbănescu, *Mitropolitul Antim Ivireanul*, în «Mitropolia Olteniei», XVIII (1966), nr. 9—10, p. 772.

17. Virgil Molin, *Unde a învățat Antim Ivireanul meșteșugul de tiparnic*, în «Glasul Bisericii», XXV (1966), nr. 9—10, p. 841; Ion V. Georgescu, *Antim Ivireanul și locul lui în cultura poporului român*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIV (1966), nr. 9—10, p. 968.

18. Pr. Nicolae Șerbănescu, *op. cit.*, p. 772; N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, III, București, 1945, p. 219; Tit Sîmedrea, *Tiparul bucureștean de carte bisericească în anii 1740—1750*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIII (1965), nr. 9—10, p. 878; I. Cornoi, *Antim Ivireanul — Din Didahille finite în mitropolia din București*, ed. II-a, București, 1908, p. 284; D. Teodor, *Despre Antim Ivireanul*, în «Studii Teologice» VII (1955), nr. 3—4, p. 236; Al. Piru, *Literatura română veche*, ed. II-a, București, 1962, p. 273; autorii citați la nota 17 ș.a.

cu calitățile lui, «dintre care nici cea tipograficească nu va fi lipsit» și-l va fi îndemnat pe domnitorul român să-l cheme în țară¹⁹. Ni se pare însă mai probabil ca profesorii greci aduși de Brîncoveanu pentru Școala domnească să-l fi recomandat. Sevastos Kimenitul, primul conducător al Academiei, era originar din Trapezunt și tot acolo își avea obârșia și Gheorghe Trapezundiul. Cunoscînd legăturile strînse dintre cele două teritorii învecinate, Trapezuntul și Georgia, simpatia dascălilor greci amintiți pentru Antim ni se pare întru totul firească. Nu întîmplător un istoric contemporan întrebuițează expresia de «Trapezuntul georgian»²⁰. Un argument în această privință ar putea constitui și faptul că Gheorghe Trapezundiul a compus chiar versuri encomiastice adresate mitropolitului Antim²¹.

La venirea lui în Țara Românească, Antim cunoștea limba georgiană, greaca și turca, iar după venirea la noi el învătă bine și într-un timp neobișnuit de scurt româna și slavona. Va fi cunoscut și araba, pentru care a confecționat chiar litere, dar într-o mai mică măsură, ceea ce îl face să mărturisească în prefața *Ceaslovului grecesc și arăbesc* de la 1702 că «limba arăbească mi-e străină», cerînd iertare pentru «toate greșelile» ce s-ar fi întîmplat.

O altă problemă în care cercetătorii nu au fost de o părere este aceea dacă Antim, pe numele mirenesc Andrei, a îmbrăcat haina monahală în țara noastră, sau a primit-o încă de cînd se afla la Constantinopol. Prima mărturie documentară despre prezența lui la noi, din prefața cărții *Pareneticele Împăratului bizantin Vasile I Macedoneanul*, ne precizează și faptul că Antim era ieromonah. Dacă va fi fost hirotonit la noi, atunci am avea o explicație în plus la aceea că, în pomelnicul pe care-l întocmește, îndată după părinții săi trupești Ioan și Maria el așază pe ieromonahul Macarie și pe mitropolitul Teodosie, ca pe niște adevărați părinți duhovnicești. Dacă însă el a lucrat vreme mai îndelungată pe lîngă Patriarhia din Constantinopol, atunci este posibilă intrarea lui în cinul monahal încă de pe atunci. Lipsa posibilității de documentare în această privință lasă problema deschisă cercetărilor viitoare.

Pe lîngă meșteșugul tipograficesc, nu putem trece cu vederea în acest capitol nici celelalte însușiri alese ale lui Antim, menționate de cronicarul contemporan, pe care ni le înfățișează pînă astăzi opera lui. Căci Antim era un iscusit caligraf și un bun miniaturist, într-o epocă în care — datorită valului islamic — miniatura înflorise ca un refugiu binecuvîntat al artelor monumentale creștine oprimate. Antim mai era și un priceput xilograf și sculptor, avînd încă multe alte daruri, cum se va vedea în capitolele următoare. Cultura lui elenică și creștină, talentele lui, credința și stăruința lui în fapte de bine, toate acestea au rodit în-sutit în atmosfera primitoare și fertilă a Țării Românești. Obținerea acestor roade bogate a fost cu atît mai importantă și mai valoroasă cu

19. Pr. Niculae Șerbănescu, *op. cit.*, p. 772.

20. Gh. Bezviconi, *op. cit.*, p. 120.

21. A se vedea la C. Litzica, *Catalogul manuscriselor grecești*, București, 1909, p. 447, nr. 345 (4, 5) și textul integral dat de noi la sfîrșitul acestei teze.

cît acea epocă istorică a fost, din punct de vedere politic, o epocă de criză și de frământări, în care numai vrednicia poporului român și abilitatea domnitorului Constantin Brîncoveanu au făcut ca Țara Românească nu numai să supraviețuiască, dar să și înregistreze o spectaculoasă înflorire a culturii și artelor.

Principalele momente din viața mitropolitului Antim și sfîrșitul său tragic. — Privită în liniile ei generale, viața lui Antim Ivireanul în Țara Românească poate fi împărțită cronologic în mai multe etape, delimitate de promovarea lui în ierarhia bisericească.

Între 1690—1694, el lucra în tiparnița din București, iar în 1694 a trecut ca egumen la Mînăstirea Snagovului, unde i se înființase o nouă tiparniță. După șapte ani petrecuți în mijlocul teascurilor de la Snagov, îl întîlnim iarăși la tiparnița din București, pînă în martie 1705.

S-a întîmplat atunci ca episcopul Ilarion al Rîmnicului să fie depus din treaptă pentru că «a consimțit și adoratorii papii au construit biserică chiar în orașul Rîmnic. Al doilea, la mormintele ortodocșilor, care se află în Sfînta biserică a Episcopiei, a consimțit și adoratorii papii au îngropat cadavruri de eretici și de schismatici»²². În locul lui Ilarion, sinodul alege episcop pe neostenitul Antim.

În Așezămîntul Mînăstirii Tuturor Sfinților, Antim ne precizează și ziua hirotoniei sale în arhieru: «La 17 martie, în ziua Sfîntului Alexe (să se facă milă), căci în ziua pomenirii sale m-am hirotonit arhieru». Iată deci că din primăvara anului 1705 Antim se afla în fruntea Episcopiei Rîmnicului. Învinuirile pe care Sinodul le adusese lui Ilarion erau de o deosebită gravitate, ținînd seama că ne aflăm la numai cîțiva ani de la impunerea uniției în Transilvania, și că acțiunea prozelitistă a Romano-Catolicismului era în plină desfășurare. Alegerea lui Antim la Rîmnic vădește buna reputație pe care el și-o cîștigase în sînul Bisericii noastre și, în același timp, bunele aprecieri de care se bucura el din partea domnitorului țării. În prefața *Molîtfelnicului* tipărit la Rîmnic în 1706, ucenicul său Mihail Iștvanovici i se adresa astfel: «Prea luminatul nostru stăpîn și domn Ioan Constandin B. B. Voievod, aflîndu-te și văzîndu-te pre iubirea ta de Dumnezeu și cercetîndu-ți și ascuțita-ți minte, te-au aflat vrednic și iscusit».

La 27 ianuarie 1708 murea la București Teodosie, «cel ce a fost mitropolit țării 40 de ani». Acesta lăsase prin diată ca în scaun să-i urmeze episcopul Antim al Rîmnicului și dorința lui a fost împlinită îndată, cerîndu-se la Patriarhia Ecumenică *metathesis* (transferare), și *ecdosis* (înscăunare), în urma căroră instalarea la Mitropolia din București s-a oficiat în ziua de 22 februarie. La aprecierile celor din țară, se adăugau acum și bunele aprecieri ale patriarhului ecumenic Chiprian, care îl caracteriza pe Antim ca «bărbat de cinste și evlavios, împodobit cu virtuțile ce se potrivește cu vrednicia arhierască»²³.

22. Din actul de depunere aflat în Condica Sfîntă, publicat în «Biserica Ortodoxă Română», anul 1884, nr. 10, p. 729—730.

23. Scrisoarea patriarhului se află publicată în Hurmuzachi, *Documente*, XIV, 1, p. 402.

Ni s-a păstrat cuvîntarea pe care Antim a rostit-o la instalarea sa ca mitropolit. În aceasta, el căuta să înfățișeze mai întîi rolul păstorilor duhovnicești și al propovăduitorilor cuvîntului lui Dumnezeu, al proorocilor Legii Vechi și al apostolilor Noului Testament, în iconomia mîntuirii. El sublinia că Mîntuitorul Hristos a ales ca ucenici ai Săi pe pescarii umili, pe care vedea că Domnul i-a chemat la apostolat cu cuvinte ca acestea: «Încetați de a vă trudi deasupra mării cei neînsuflețiți. Muțați, pentru dragostea Mea, meșteșugul cel pescăresc pre pămînt»²⁴. Apoi, luînd ca paradigmă pe Iisus Hristos, el observa că Fiul lui Dumnezeu, în timpul propovăduirii Sale printre oameni, nu s-a folosit de forță și nici numai de minuni, ci în primul rînd prin blîndețe a chemat pe toți la mîntuire. Blîndețea l-a caracterizat și pe Antim în cursul activității pe care a desfășurat-o, cu toată virulența pe care a fost nevoit să o arate față de păcat în cuvîntările sale și cu toate că a fost nevoit să se situeze pe poziții ferme de demnitate față de dușmanii săi. În aceeași cuvîntare inaugurală, Antim se smerea pe sine numindu-se «om mic», dar care, așa cum revine în rugăciunea din partea finală a cuvîntării, nădăjduiește în milostivirea și în ajutorul lui Dumnezeu pentru îndeplinirea misiunii la care a fost chemat. Într-o altă idee pe care ținea s-o enunțe acum, el se declara solidar cu mulțimea ascultătorilor în nevoile și vicisitudinile vremii: «Dimpreună cu dumneavoastră să pățimesc la toate, cîte va aduce ceasul și vremea, pentru care lucru am datoria să priveghez cu osîrdie și fărde lene, zioa și noaptea și în tot ceasul, pentru folosul și spășenia tuturor celor de obște». Și Antim nu se ferea să amintească, chiar în acel ceas al solemnității oficiale, că poporenii sînt «încungiurați și îngrădiți între hotarele celor străini de fel și împresurați de atîtea nevoi și scîrbe ce vin totdeauna neîncetat de la cei ce stăpînesc pămîntul acesta». El mai spunea că a fost trimis de Dumnezeu păstor duhovnicesc ca să se roage pentru sănătatea și mîntuirea credincioșilor, ca să poarte grijă de cele ce ar fi spre folosul mîntuirii și ca să fie «mîngîiare la scîrbele robiei cei vavilonești a lumii aceștia». Este o nouă referire la stăpînirea turcească ce apăsa pe atunci țara.

Din toate acestea se poate desluși hotărîrea programatică a mitropolitului Antim, care ținea seama de menirea adevăratului arhipăstor în cadrul Bisericii Ortodoxe, cum și de nevoile poporului care i se încredințase.

Fiind mitropolit, vreme de peste opt ani, Antim a desfășurat o activitate plină de strălucire ca păstor duhovnicesc și întîistătător al Bisericii din Țara Românească, a sprijinit pe frații ortodocși din Transilvania și Ortodoxia răsăriteană în general, iar opera lui predicatorială ocupă locul de frunte în tezaurul omiletic al trecutului nostru. Ca mitropolit, Antim nu a încetat să se ocupe mai departe cu tipărirea cărților, cu miniatura, caligrafia și gravura, cum și cu diferite ctitoriri, dintre care amintim mai cu seamă munca depusă de el între anii 1713—1715 pentru zidirea mînăstirii ce-i poartă numele.

24. A se vedea la ediția Ștrempele, p. 73, r. 10—15.

Mitropolitul Antim Ivireanul al Ungrovlahiei (1708—1716). Frescă din
biserica Mănăstirii Govora

Un cercetător al trecutului istoric își punea întrebarea: «De ce era sensibil și la interese politice sufletul delicat al acestui prea smerit între monahi ierarh?» Și cercetătorul dă îndată acest răspuns: «Pentru că aceste interese erau și religioase — ale neamului românesc și ale creștinătății ortodoxe întregi»²⁵.

Activitatea susținută avea să-i aducă lui Antim Ivireanul satisfacția unor realizări fără precedent, mai ales pe tărîm cultural, avea să-l imortalizeze pentru veacurile următoare, dar avea să-i aducă și necazuri și suferințe pînă la moarte. Atitudinea lui — deschisă și fără șovăire — împotriva asupririi naționale și sociale i-a adus dușmănia asupritorilor, care s-au coalizat în cele din urmă pentru îndepărtarea lui din viața țării. Primele semne documentare de adversitate față de Antim arată că dușmanii lui n-au pierdut cel mai nimerit moment politic pentru a lovi în vajnicul mitropolit.

În toamna anului 1711, în vremea conflictului ruso-turc, «pe Constandin Vodă încă l-au chemat turcii să meargă la oaste, dar el nici cum n-au vrut să meargă, ci s-au gătit cu oastea lui și s-au dus în gura Urlaților și acolo au șazut cu tabăra de privia și o parte și alta să vază ce vor să facă (...). Acolo la Urlați fiind vlădica Anthim și toți boiarii, văzînd pe Constandin Vodă că iaste cu îndoială despre moscali, au făcut sfat întru ascuns vlădica cu o samă de boiari: Toma Spătarul Cantacuzino (văr al lui Constantin Brîncoveanu, — *n. n.*) și cîțiva din ceaialaltii nenumiți, ca să să unească cu moscalii și să părăsească pe Constandin Vodă, socotindu-l că-i iaste gîndul ca să înșale pe moscali, văzînd că nici unele din cele ce făgăduise să le dea ajutoriu, zahareale, bani, oaste, nu le da»²⁶. Spătarul Toma Cantacuzino a trecut cu un număr de oșteni de partea rușilor, pătrunzînd în Brăila, fapt care a neliniștit profund Poarta. Cronicarul Radu Popescu, care scria rîndurile de mai sus, era nefavorabil lui Brîncoveanu²⁷. De aceea, reținînd din relatarea sa numai circumscripția Brîncoveanului și politica filo-creștină și anti-otomană a mitropolitului Antim, vom continua să urmărim desfășurarea evenimentelor, după înfrîngerea trupelor rusești la Stănilești, folosind *Cronica anonimă*, care spune: «Constandin Vodă însă cu întristăciune mare s-au tras de la Urlați la Tîrgoviște, venindu-i multe imputăciuni de la turci pentru spargerea Brăilei, cum că ar fi mers Toma cu știrea lui (sublinierea noastră)

25. Teodor M. Popescu, *Antim Ivireanul apostol și mucenic al dreptei credințe*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXIV (1956), nr. 8—9, p. 859.

26. Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ediția C. Grecescu, București, 1963, p. 201.

27. Aceasta se vede și din faptul că socotește pe Constantin Brîncoveanu că «nici o bunătate sufletească n-au arătat (...), ci mai virtos iaste a să huli pentru multe fapte reale ce au făcut» (*Ibidem*, p. 206). El își intitulează și capitolele Cronicii în mod diferit, zicînd într-un loc: «Domnia lui Constantin Vodă Brîncoveanu, leat 7197», iar mai departe: «Viața prea luminatului neam și prea învățăturii și milostivului domn Io Nicolae Alexandru Voievod, prea bunul stăpînitoriu al Țării Românești, care să trage din Alexandru Vodă cel Bun».

de au adus moscalii (...), iar Cantacozineștii, adevărații Săitâneștii, care din feliul lor erau neodihniți și nemulțămitori tuturor domnilor, precum s-au văzut mai pre urmă scris (...) și pre domnul Constandin Vodă încă au început să-l ficlenească»²⁸.

În această situație precară, Brîncoveanu s-a văzut nevoit să ia unele măsuri pentru a potoli mînia turcilor. O astfel de măsură tindea la înlocuirea mitropolitului Antim. Domnitorul a trimis la mitropolit, duminică 13 ianuarie 1713, pe Mitrofan de Nissa, duhovnicul curții, pentru a-i cere să demisioneze, sub felurite învinuiri. Antim nu și-a pierdut cumpătul, ci în numai trei zile și-a alcătuit o apologie în 12 puncte, pe care a prezentat-o personal lui Brîncoveanu. Deși scria o apologie, mitropolitul țării rămînea același om smerit, nefăcînd decît să răspundă la acuzațiile ce i se aduceau. La fiecare argument adus de Antim pentru a spulbera intrigile mincinoase, noi am mai putea astăzi, cunoscîndu-i viața și opera, să adăugăm încă multe lucruri favorabile lui.

La 3 februarie, Antim a redactat și a adresat domnitorului o nouă scrisoare de apărare, în urma căreia conflictul dintre el și domn s-a potolit, fără să mai izbucnească vreodată. La această împăcare credem că au contribuit mai mulți factori : reușita diplomației brîncovenesti față de turci, vechile legături care se statorniciseră între mitropolit și domn, îngrijorarea de a nu se produce tulburări între numeroșii adepți ai mitropolitului, în sfîrșit, măiestria cu care Antim răsturnase învinuirile scornite împotriva-i.

Fiindcă ni s-a păstrat textul celor două scrisori, este ușor să cunoaștem pîrile ce se aduceau mitropolitului. Acuzația de căpetenie era «pentru niște lucruri ce le-au adus întîmplările vremii de s-au făcut, cum s-a se fi făcut cu învățătura și îndemnarea noastră» (a lui Antim, — *n. n.*). Aluzia este la trădarea Spătarului Toma. Aflăm apoi că «Măria Sa (a fost) îndemnat de niște obraze mari bisericești și mirenești, pline de zavistii și de răutate», ca să-i ceară să părăsească scaunul mitropolitan. Dintre boieri vor fi fost desigur adepții Porții și ai curentului grecesc, cum și toți aceia care se văzuseră demascați și muștrați în predicile mitropolitului, pentru abuzurile lor; iar dintre fețele bisericești, toți exponenții grecizării și toți invidioșii, în frunte cu Mitrofan de Nissa. Tot acum aflăm și de amenințarea ce i s-a făcut, că se va cere de la Țarigrad caterisirea lui, în cazul în care nu va demisiona de bună voie.

Grija mitropolitului de a se apăra nu viza numai rămînerea lui în scaun, ci mai degrabă păstrarea reputației sale, așa cum mărturisește : ca «să se afle la cei de pre urmă, spre aducere aminte și să cunoască fiește cine și nevinovăția noastră».

Mai era acuzat Antim că a «viclenit» și a avut gînd rău față de domn și față de casa acestuia; dar mitropolitul a negat această defăimare, «supt

28. *Istoria Țării Românești, de la octombrie 1688 ...*, p. 113.

legătura cea grea a afurisaniei». Căci, spune el, de va fi grăit vreun cuvânt ce nu a fost pe plac, acesta a făcut-o ca un păstor sufletească, pentru a aduce tămăduire trupească și sufletească. Cît despre venirea lui în țară și promovarea ca episcop și mai apoi ca mitropolit, acestea nu le-a cerut, ci a fost chemat la ele. El afirmă că la Snagov, vreme de șapte ani, și la Rîmnic «trei ani fără doao luni», ca și de cînd era mitropolit, nu a risipit cele încredințate lui, ci a adaus prin sudoarea frunții sale, lucru ce era «*φαναρισὸν τοῖς πάσι*», adică bine cunoscut tuturor. Iar «cîte am lucrat cu mîinile și cîte am grăit cu limba, cine va vrea să le socotească (...) nici una nu va afla ca să nu fie spre slava lui Dumnezeu, spre cîntea Măriei Sale și spre folosul țării». Antim se declara gata ca, înaintea domnitorului și a poporului, să se înfățișeze alături de clevetitorii săi, fiind sigur că-i va rușina.

Dar, mai amintea el, în afară de cei «de aicea», adică din țară, care sînt pricina răutății, mai erau și «alții din altă parte», iar cu influență care să se impună lui Brîncoveanu din afară nu puteau fi pe atunci decît turcii stăpînitori și acoliții lor.

Cît despre «paretisis», adică demisia cerută, Antim arăta că nu se opune la voia domnitorului, dar că Sfînta Scriptură și rînduielile bisericești îl opresc de a-și părăsi turma, în mijlocul căreia este obligat să rămînă «pînă la vărsarea singelui».

În privința datoriilor bănești, Antim a arătat că nu de voia lui, ci «din cauza acelor vremi s-au făcut», precum și domnul — spune el — nu de a sa voie datorează pentru țară «doao sute și mai multe de pungi».

În sfîrșit, învinuirea că era străin de neam și că nu i s-ar fi cuvenit astfel să fie mitropolit al țării, era cea mai lesne de înlăturat, atît prin învățătura Evangheliei, care spune că în Hristos toți sînt una, cît și prin practica timpului, referitoare nu numai la ierarhi, ci chiar la domnii înșiși.

Atît în prima, cît și mai ales în cea de a doua scrisoare către Brîncoveanu, Antim vorbește de «bătrînețele și neputințele ce am», ceea ce ne îndreptățește să credem că el era bolnav și slăbit trupest în acel an, iar nu viguros, cum au căutat să ni-l înfățișeze unii, în luptă corporală cu aceia care l-au arestat și torturat patru ani mai tîrziu.

Din a doua scrisoare mai rezultă că, în numai trei săptămîni, de la 13 ianuarie pînă la 3 februarie, se aflase chiverniseala a trei din cele șapte pungi de risipirea cărora Antim fusese acuzat, ceea ce ne face să presupunem că, în urma primei scrisori a mitropolitului, Brîncoveanu ordonase o nouă cercetare, cel puțin în privința situației bănești.

În încheiere, Antim cerea domnitorului să nu se pripească în luarea unei hotărîri, «că răul a se face iaste lesne, iar a să desface iaste cu nevoie».

Vara anului 1714 a adus sfîrșitul lui Constantin Brîncoveanu, decapitat la Constantinopol împreună cu fiii săi, în ziua de 15 august. Pe tronul Țării Românești s-a urcat atunci Ștefan Cantacuzino, cu care An-

tim se va afla în cele mai bune relații. Sub Ștefan, vrednicul mitropolit și-a continuat activitatea multilaterală, dar noul domn a urmat și el curînd drumul cel din urmă al Brîncoveanului, în primele zile ale anului 1716.

Socotind că vor fi mai siguri și mai liniștiți dacă nu vor mai așeza în Principatele Române domni pămînteni, turcii s-au gîndit că ar putea trimite la domnie greci din Fanar. Aceștia se dovediseră destul de fideli puterii otomane, căutînd să profite pe cît posibil de angrenarea lor în viața culturală, economică și chiar politică a imperiului. În plus, ei aveau aceeași religie ca și locuitorii Principatelor Române, iar prezența grecilor la noi, deși nedorită, era pe atunci un fapt obișnuit. Așa s-au instaurat, mai întîi în Moldova și curînd după aceea și în Țara Românească, domniile fanariote, ale căror caracteristici — deși nu într-un totu nega-tive —, marchează cea mai neagră pagină din epoca stăpînirii otomane la Nordul Dunării, accentuînd treptat mișcările populare de eliberare națională, care vor duce mai apoi la revoluțiile din anul 1821 și, în cele din urmă, la scuturarea jugului otoman.

La 30 ianuarie 1716 s-a instalat la București domnitorul fanariot Nicolae Mavrocordat. Acesta era destul de erudit și afinitatea culturii grecești comune ar fi putut constitui o bază pentru bunele raporturi între el și mitropolitul țării. Dacă mitropolitul s-ar fi raliat noului domn, acesta s-ar fi bucurat, desigur, pentru a-și consolida și prin acest sprijin domnia. Dar, mai presus de toate, Antim așezase — încă de mult — interesele poporului, interesele țării, ale Bisericii de aici și ale Ortodoxiei. Toate aceste interese continuau să fie contrare stăpînirii turcești, exercitată acum prin interpuși, și cu atît mai mult acești interpuși fanarioți erau priviți ca trădători ai credinței ortodoxe și ai popoarelor oprimate. Antim luptase pe pămîntul românesc vreme de un sfert de veac pentru această dezrobire și chiar dacă evenimentele politice și militare nu se desfășuraseră după gîndurile lui și ale celorlalți patrioți, totuși făclia dorului de neatîrnare a celor de un neam, de o limbă și de o credință, întărită și prin lucrarea lui Antim, departe de a fi fost înăbușită, ardea în acel timp cu mai multă putere, prevestind parcă marea descătușare de mai tîrziu. Dacă «timpul încă nu venise» pentru aceasta, nu înseamnă că Antim «a greșit» anticipînd lupta de eliberare într-un moment în care ea nu putea să aibă sorți de izbîndă. Situîndu-se în rîndul acelor «sfinte firi vizionare», acelor purtători de lumină care proiectează razele făcliilor lor nu numai în trecut și în prezent, dar și călăuzitor către viitor, Antim a mers pe calea cea dreaptă a aspirațiilor celor mulți.

Este de la sine înțeles că Nicolae Mavrocordat, trimis în Țara Românească pentru a consolida influența și dominația Porții, a avut indicații precise ca să supravegheze pe toți aceia care dovediseră nesupunere față de stăpînirea otomană, sau erau bănuți numai de infidelitate.

Neîndoielnic, Antim se dovedise un luptător pentru independența poporului pe care îl păstorea și dușmanii lui nu încetau să-i aducă noi și noi învinuiri. Astfel, chiar în anul 1716, o scrisoare care ne-a rămas de la Mitrofan de Nissa vorbește de greutatea ce întâmpina tipărirea cărților grecești în capitala munteană, «din cauza mitropolitului Ungro-vlahiei»²⁹. Tendința lui Antim de a da pe limba românească cele mai multe cărți, nu convenea desigur reprezentanților curentului grecesc.

La acuzațiile pe care le cunoaștem, trebuie să adăugăm toate uneltirile ascunse, care nu vor fi lipsit, de vreme ce și după moartea lui Antim, Mitrofan — ajuns el mitropolit — dispunea cercetarea gestiunii pe care o avusese predecesorul său, sechestrarea bunurilor acestuia și chiar a averii minăstirii ctitorită de răposatul mitropolit.

Cit despre bunurile personale ale lui Antim, știm că el n-a agonisit nimic pentru sine, ci a așezat totul la temelia ctitoriilor sale, la temelia tiparnițelor și la tipărirea atîtor cărți, multe împărțite în dar. Ca o mărturie că el nu agonisise avere, ci mai degrabă se lipsise de toate cele necesare sieși, stă și faptul că prin testament a lăsat să fie plătiți zugravului Preda 50 de galbeni, pe care «din lipsă» nu-i putuse plăti la vreme.

Dacă dușmanii lui Antim reușiseră cîndva să se folosească chiar de Brîncoveanu pentru atingerea scopului lor mirșav, cu atît mai ușor le va fi fost acum, cînd la cîrma țării se afla Mavrocordat.

Despre relațiile dintre domnul fanariot și mitropolit, cel dintîi fapt care se pare că ar putea da o indicație, făcînd să se presupună relații nu tocmai bune, este acela că, la procesiunea înmormîntării doamnei Porfirie, soția lui Mavrocordat, la 18 mai 1716, mitropolitul Antim n-a luat parte, fiind împiedicat — după cum se spune — de podagră (gută la picioare) și numai atunci cînd procesiunea a ajuns la catedrala Mitropoliei el a pronunțat orațiunea funebră³⁰.

Adăugînd la această știre mențiunea din scrisorile lui Antim către Brîncoveanu, despre «bătrînețele și neputințele» sale, credem că mitropolitul era într-adevăr suferind.

Trei luni mai tîrziu însă, conflictul care a izbucnit între mitropolit și domnitor s-a încheiat în mod tragic, prin înlăturarea și uciderea mitropolitului. Înștiințat de pătrunderea unor trupe austriece în părțile Craiovei și, apoi, înspăimîntat de veștile care anunțau că aceste trupe se iviseră în preajma Bucureștilor, Mavrocordat a părăsit orașul și s-a îndreptat spre Dunăre, luînd cu el și pe bătrînul mitropolit. Faptul că Mavrocordat nu l-a lăsat pe Antim în București oglindește tocmai teama de care era cuprins, ca nu cumva, în lipsa lui, adversarii să instaleze un alt domnitor, situație în care Mavrocordat n-ar mai fi scăpat cu viață

29. A se vedea la N. Iorga, *Între Antim și Mitrofan, mitropoliții Țării Românești*, în «Biserica Ortodoxă Română», an. 1935, nr. 1-2, p. 2.

30. Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, nuova edizione par cura di N. Iorga, București, 1914, p. 81.

din mîinile turcilor. Dar, pe drum, Antim a refuzat să-l mai urmeze pe domnitor, cu toate insistențele acestuia. El a prezentat chiar lui Mavrocordat o scrisoare, sosită de la predicatorul curții Ioan Avramie, prin care se vestea intrarea trupelor austriece în București. Nu știm dacă această scrisoare a fost sau nu pusă la cale de Antim. Oricum, el a cerut ca Mavrocordat să meargă singur mai departe, căci de acum nu mai era nimic comun între acest domn și țară. Motivul principal pe care Antim îl aducea pentru a se înapoia în Capitală era că păstorul nu-și poate părăsi turma în astfel de împrejurări.

Este de prisos să spunem de cîtă mînie și de ce gînd de răzbunare va fi fost cuprins atunci domnitorul.

Pe lîngă descrierea cronicarilor despre aceste evenimente, ne par semnificative unele informații cuprinse în scrisoarea lui Spandonis, «mare retor al Bisericii celei mari», trimisă la 20 septembrie 1716, patriarhului Hrisant Notara al Ierusalimului³¹. Spandonis vorbește de «cursa localnicilor (...) pentru care și turburîndu-se înălțimea sa, s-a retras și a plecat la Giurgiu». Despre împotrivirea localnicilor față de Mavrocordat vorbește și o scrisoare a lui Dimitrie Iuliano, capuchehaie a Țării Românești, trimisă la 12 septembrie 1716, tot către Hrisant al Ierusalimului: «Deocamdată acel loc (Țara Românească, — *n. n.*) îl turbură revărsările dușmanilor și ale oștilor vrăjmașe. Căci de curînd au lovit la marginile de către Cerneți și au prădat partea aceea; pe urmă sau coborît și la Demir Capi (Porțile de Fier) și au pus pe fugă pe dumnea-lui aga Chirișgii Ioan Ruset, finul tău, care era acolo de pază cu destule oști; căci și cei de acolo, căpitani și mai mari, s-au arătat trădători și i-au primit bucuros. Care aceasta a supărat mult pe domn, mai ales că s-a încredințat că nu se poate încrede în localnici»³².

Din acestea, ca și din împotrivirile manifestate mai înainte și care vor continua față de stăpînirea otomană, vedem că poziția lui Antim nu era izolată³³ și nici întîmplătoare. Există un curent, pînă la marginile țării, care acționa energic pentru neațîrnare. Antim era adeptul acestui curent tocmai fiindcă el își însușise năzuința populară spre libertate.

Se zvonise că la București, după reîntoarcerea sa, Antim ar fi convocat poporul³⁴ și ar fi uns domn pe boierul Pătrașco Brezoianu³⁵. Zvo-

31. Textul la Hurmuzaki, *op. cit.*, XIV, 2, p. 796.

32. *Ibidem*, p. 793—794.

33. Amintim aici și de Stolnicul cărturar Constantin Cantacuzino, ale cărui zile vor fi curmate la Constantinopol, prin sugrumare, în iunie 1716.

34. *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 462, spune că aceasta s-ar fi făcut pentru a alege domn pe Gheorghe Cantacuzino.

35. Mitrofan Grigoras, *Cronica Țării Românești, 1714—1716*, la Demonstene Russo, *Studii istorice greco-române*, tom. II, 1939, p. 443. Grigoras fusese exarh în Macedonia și se refugiase în Țara Românească din cauza prigoanei turcilor. La început el a apreciat pe mitropolitul Antim, închinîndu-i chiar zece versuri în tipăritura «Slujba Sfintei Ecaterina», 1710, f. 2 și 3. Mai întîi a dușmănit pe Nicolae Mavrocordat, apoi, oscilant din fire, a devenit adeptul lingușitor al acestuia. Era vicios și nu ne miră că în cele din urmă îl va socoti pe Antim vinovat, după versiunea oficială, ca pe un răzvrătit care și-a meritat pedeapsa. De aceea ne-am folosit destul de puțin și circumspect de cronica lui.

nul acesta a ajuns și la urechea lui Mavrocordat, care aflase totodată că de fapt trupele austriece nu apăruseră la București și că multe din știrile de mai înainte erau false. Ca să înțelegem și mai bine groaza și minia care cuprinseseră pe domn, vom semnală că Del Chiaro arată cum și «turcii din Rusciuc (...) se îndârjiseră contra voievodului fugar, aco-perindu-l cu insulte și acuzându-l de ticăloșie și de trădare față de ma-rele sultan și puțin a lipsit ca să-l sugrume sau să-l trimită legat la Adrianopol, unde se afla atunci Poarta»³⁶.

Cu ajutorul primit de la raialele dunărene ale turcilor, Mavrocordat a revenit în Capitală, executînd mai întii pe Pătrașco și poruncind întemnițarea mitropolitului. În scrisoarea amintită a lui Dimitrie Iuliano se spune chiar că, reîntors la București, Mavrocordat «a găsit scrisori și inoiei, către germani, ale lui Antim»³⁷. Chiar dacă această știre s-ar baza tot pe zvonurile felurite, potrivnice lui Antim, care circulau în acea vară tumultoasă, vedem cum numele mitropolitului era implicat în fel și chip, pregătindu-se astfel terenul pentru a-l înlătura.

Mavrocordat era acum din nou stăpîn pe situație, căci turcii se declaraseră gata să-i acorde tot sprijinul, pentru a nu pierde dominația lor asupra Țării Românești. Scrisoarea lui Dimitrie Iuliano spune mai departe că «sa orînduit prea înălțatul Han cu oaste să meargă la locul acela al Țării Românești și alte multe oștiri și pașale se strîng la Giurgiu ca să fie gata unde-i va chema nevoia să meargă»³⁸.

O dată cu întemnițarea mitropolitului, Mavrocordat a cerut la Constantinopol caterisirea acestuia. Scrisoarea lui Spandonis din 20 septembrie 1716 menționează că «al Ungrovlahiei a fost scos din Mitropolie și după porunca împărătească, vădit fiind ca apostat și uneltitor, a cărui caterisire s-a trimis de aici (de la Constantinopol, — *n. n.*) acum cîteva zile, după raportul și cererea prea înălțatului domn»³⁹.

Actul de caterisire⁴⁰ îl acuză pe Antim de «vina revoluțiunei și a răscoalei» și că «a întreprins meșteșuguri dezaprobată și satanicești». Despre cea dintîi acuzație se precizează mai departe că el a fost «conspirator în contra Puternicei Împărății, conspirînd și în contra prea luminatului și prea înălțatului domnitor D. D. Ioan Nicolae Alexandru Voievod». Dacă aceasta nu ne miră, apoi cea de a doua învinuire ni se pare mai greu de deslușit. Menționăm în această privință părerea lui Picot, cum că ar fi vorba de o «aluzie la talentele pe care Antim le dovedise ca tipograf și artist»⁴¹.

36. Anton Maria del Chiaro, *op. cit.*, p. 197.

37. Hurmuzaki, *op. cit.*, XIV, 2, p. 794.

38. *Ibidem.* 39. *Ibidem.*, p. 796.

40. Transcrip în *Condica Sfîntă*: a se vedea ediția Ghenadie Craioveanu, vol. I, București, 1886, p. 111—114.

41. Emile Picot, *Notice biographique et bibliographique sur l'imprimeur Anthime d'Ioir*, în *Nouveaux mélanges orientaux*, Paris, 1886, p. 526. Poate că cercetătorului apusean i-a fost mai lesne să apropie aceste învinuiri de cele cu care inchiziția romano-catolică suprima, în aceeași vreme, pe unii din artiști și gînditori.

Actul se încheie cu hotărîrea ca Antim «să fie depărtat de toată lucrarea și ordinea arhierescă și dezbrăcat de harul divin și scos din catalogul arhieresc și lipsit de tot venitul bisericesc (...), rămînînd și zicîndu-se monahul Antim», fără drept de liturghisire și amenințînd cu afurisenia pe toți cei ce ar avea relații cu dînsul. Urmează semnăturile a unsprezece mitropoliți membri ai Sinodului Patriarhiei Ecumenice, și datarea : august 1716, indictionul IX.

Cercetîndu-se acest act din punct de vedere canonic și juridic, s-a afirmat de curînd că el poate fi considerat ca nul și, odată cu el, hotărîrea însăși trebuie socotită nulă ⁴², deoarece este semnat de numai unsprezece ierarhi, în loc de doisprezece cîți compuneau Sinodul, lipsindu-i chiar semnătura patriarhului Ieremia al III-lea, care se consideră că s-ar fi eschivat. Apoi, acuzațiile ce se aduc mitropolitului Ungrovlahiei nu sînt însoțite de dovezi, iar inculpatul n-a fost chemat să se apere, deci procedura legală a fost încălcată. S-a mai remarcat că Antim a fost învinuit de fapte și gînduri pe care le dezmente întreaga sa activitate și, în modul cel mai categoric, scrierile pe care le-a alcătuit și care servesc pînă astăzi la îndrumarea morală și religioasă a clerului și a credincioșilor Bisericii noastre ⁴³. Oricum, Sinodul Patriarhiei din Constantinopol nu s-ar fi putut opune atunci unei măsuri dictată de interesele politice ale Porții.

Actul a ajuns în grabă la curtea lui Mavrocordat și acesta nu s-a mulțumit să pună în aplicare numai prevederile cuprinse în el, ci a și dezbrăcat pe Antim de haina monahală, a pus — sau a lăsat cel puțin — ca acesta să fie batjocorit și apoi dus pe drumul de unde avea să nu se mai întoarcă niciodată.

Poarta hotărîse și ea ca Antim să fie exilat la Mînăstirea Sinai ⁴⁴. În drumul exilului, la Sudul Dunării, Antim a fost ucis mișelește și aruncat într-un afluent al fluviului Marița.

S-a enunțat părerea că Mavrocordat a știut cel puțin, dacă nu a hotărît chiar el însuși, omorîrea mitropolitului; credem mai degrabă că el a susținut această faptă mirșavă și că va fi luat doar consimțămîntul Porții pentru aducerea ei la îndeplinire. Consimțămîntul a fost dat, desigur, ușor, ba va fi stîrnit chiar satisfacția stăpînirii otomane, pe care mitropolitul Țării Românești o denunțase adesea în predicile sale, ca «jug păgîn», aducător de asuprire, de pătîmiri și de nevoi, sugerînd chiar poporului înlăturarea acestui jug. Într-o însemnare aflată la sfîrșitul cronografului manuscris *Istoria Țării Românești de cînd au descălecat Pravoslavnicii creștini în țară, fiind cursul anilor 6838—1330*, se spune: «Vezi, o cititorule, ce lucrează fățărnicia, că spun cei ce știu pentru acest domn, adică Neculai Vodă Mavrocordat, că adevărat a fost un filosof foarte mare, dar asu-

42. Prof. Iorgu Ivan, *Nulitatea actului de caterisire a Mitropolitului Antim. Ieireanul*, în: «Mitropolia Ardealului», XII (1967), nr. 1—3, p. 153.

43. *Ibidem*.

44. Anton Maria del Chiaro, *op. cit.*, p. 202.

pra creștinilor mare turbată; către (...) mitropolitul Antim l-au înecat la Udriu, în apa ce se numește Maruța»⁴⁵. Că executarea s-a făcut la porunca lui Mavrocordat ne încredințează și *Pomelnicul Mitropolitului Țării Românești*, început la 1688⁴⁶. Dionisie Fotino arată și el că, «avînd patimă asupra mitropolitului Antim (Nicolae Mavrocordat) l-a ridicat din scaunul Mitropoliei și, zicînd că-l trimite în eczil peste Dunăre, a dat ordin secret de l-au înecat»⁴⁷.

«Consternarea» care, după spusa cronicarului⁴⁸, a cuprins întreaga țară la aflarea veștii despre sfîrșitul marelui mitropolit, arată că Mavrocordat și stăpînii lui nu au greșit atunci cînd au hotărît ca uciderea să se facă în afara hotarelor. Dacă cele mai multe și mai demne de crezare izvoare consună în privința «uciderii, mișelești» în drumul exilului, s-a semnalat totuși existența a două copii manuscrise, una aflată la Schitul Găvanul și o altă la Schitul Ciolanu, traduse — după cum se pretinde — de pe o relatare în limba greacă ce ar fi fost scrisă în 1737, amintind despre o dispută în divan, între Antim și Mavrocordat, și de înecarea mitropolitului în lacul Snagov⁴⁹. Nimic nu ne face să subscriem această relatare. Ea este alcătuită într-un mod encomiastic, împrumutînd elemente comune în general vieților de sfinți și martirologiilor. Numai dorința celui care a alcătuit-o de a vedea trupul lui Antim păstrat ca o relictă «cumpă în pămîntul țării și elogiile meritate pe care i le aduce rețin atenția noastră»⁵⁰.

S-a spus, pe bună dreptate, că «măcelărirea osînditului în timpul transportului (...) lasă limpede să se înțeleagă că ajungerea în viață a lui Antim la Constantinopol putea primejdui anumite poziții și interese»⁵¹. Trecerea sub tăcere a personalității mitropolitului Antim Ivireanul și a operei lui de către cirmuitoarii de atunci și de cei care le-au urmat, pînă la sfîrșitul epocii fanariote, arată la rîndul ei că nu numai împrejurările de moment au stat la baza îndepărtării lui, ci în general și în primul rînd factorul politic legat de stăpînirea otomană. Așa cum s-a spus, moartea silnică a marelui mitropolit își găsește mai ușor explicația în politica pro-

45. La C. Erbiceanu, *Descoperirea manuscriselor Mitropolitului Antim Ivireanul*, în «Biserica Ortodoxă Română», 1888, nr. 12, p. 1030.

46. Publicat de Timotei Cipariu, *Acte și Fragmente*, Blaj, 1855, p. 226.

47. Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei, sau a Transilvaniei, Țerei Munteneste și a Moldovei*, trad. de G. Sion, tom. II, București, 1858, p. 152.

48. Anton Maria del Chiaro, *op. cit.*, p. 203: «L'atroce caso del trucidato arcivescovo (ghicache ognunu credevaleo confinate nel Monte Sinai) pose tutta la Valachia in una orribile consternazione».

49. B. Iorgulescu, *Omorirea Mitropolitului Antim Ivireanul*, în «Literatură și Artă», IV, 1899, p. 772-775.

50. O altă semnalare, pe care a făcut-o de curînd Dinu A. Dumitrescu în *O știre necunoscută despre Antim Ivireanul*, în «Ramuri», an. 1966, nr. 10, p. 7, citind «Diario d'Ungheria», nr. 15 și 18 din anul 1716, înclinînd să creadă că Antim ar fi fost ucis în țară la sfîrșitul lui septembrie, cînd s-ar fi convocat și stareții de la minăstiri, este lipsită de textul original și nu ni se pare a rezista nici ea în fața celorlalte izvoare și a analizei circumstanțelor.

51. Ion V. Georgescu, *op. cit.*, p. 867.

cantacuzinească a lui Antim și în opoziția clasei conducătoare românești față de Nicolae Mavrocordat⁵².

Încheiem această înșiruire de mărturii cu un fragment din actul alegerii lui Mitrofan de Nissa ca mitropolit al Ungrovlahiei, în urma destituirii lui Antim: «În anul 1716, în luna septembrie, fiind domnitor prea înălțatul, prea piosul domnitor D. D. Ioan Nicolae Alexandru Voievod, s-a supus caterisirii sinodale Antim, cel ce a fost pînă acum arhiereu, și s-a scos definitiv din tronul Mitropoliei Ungro-Vlahiei. Nu numai atît, dar s-a condamnat de către mînia împărătească la exil în Muntele Sinai pentru alte culpe politice»⁵³.

Edificați asupra cauzelor reale care au dus la destituirea mitropolitului Antim, vom mai arăta numai că amintirea lui s-a păstrat cu evlavie la poporul român, din generație în generație, neștirbită, și cu atît mai mult ea este prețuită în zilele noastre, cînd toate valorile spirituale și culturale din trecutul poporului sînt aduse la lumină.

În toamna anului 1966, cînd s-au împlinit două sute cinci zeci de ani de la moartea martirică a mitropolitului Antim Ivireanul, la București și în alte orașe din țară, unde acesta a activat și a păstorit, s-au desfășurat solemnități comemorative, hotărîte de Sfîntul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, la inițiativa Prea Fericitului Părinte Patriarh Justinian. Tot Prea Fericirii Sale a aparținut și inițiativa de a se cere Patriarhiei Ecumenice să ridice osînda nedreaptă pronunțată la Constantinopol în august 1716. Răspunzînd acestei solicitări, Sinodul Patriarhiei Ecumenice nu numai că a ridicat această osîndă, dar și-a declarat chiar bucuria de a fi cu gîndul laolaltă la comemorarea programată. Iar cu prilejul vizitei pe care a făcut-o Bisericii noastre, în octombrie 1967, Sanctitatea Sa Patriarhul Atenagora I al Constantinopolului, aflîndu-se la mînăstirea ctitorită de Antim, a ținut să spună: «Este firesc și omenesc să fie greșeli, dar este dumnezeiesc să se repare greșelile. Noi, cei dinții ne bucurăm de repararea greșelii ce s-a făcut cu mitropolitul Antim Ivireanul, cu două sute cinci zeci de ani în urmă»⁵⁴. Ca semn al deplinei cinstiri, Sanctitatea Sa Patriarhul ecumenic — intrînd în muzeul din chiliile mînăstirii, închinat vieții și activității lui Antim Ivireanul — s-a apropiat cu evlavie de portretul mitropolitului (reprodus după pictura de la Govora) și i-a sărutat mîna⁵⁵.

52. Prof. Al. Elian, *Antim Ivireanul, apărător al prerogativelor scaunului mitropolitan al Ungrovlahiei*, în «Studii Teologice», XVIII (1966), nr. 9—10, p. 519.

53. *Condica Sfîntă*, vol. I, publicat de Ghenadie Craioveanu, București, 1886, p. 117.

54. A se vedea în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXV (1967), nr. 9—10, p. 882.

55. Acest fapt ne-a fost relatat cu vădită emoție de ghidul muzeului, Arhim. Paisie Prepîceanu.

PARTEA ÎNȚII

MITROPOLITUL ANTIM IVIREANUL, CÎRMUITOR BISERICESC ANIMAT DE NĂZUINȚA AFIRMĂRII BISERICII ORTODOXE ȘI A RIDICĂRII CLERULUI ȘI POPORULUI ROMÂN PRIN CULTURĂ

Cea dintîi funcție pe care știm că a îndeplinit-o Antim Ivireanul, la venirea sa în Țara Românească, a fost aceea de conducător al tiparniței domnești din București. Aceasta nu era de mică importanță, de vreme ce, pînă la el, în fruntea tiparniței se aflase fostul ucenic al lui Dosoftei și episcop de Huși Mitrofan, care la anul 1691 trecuse în scaunul de episcop al Buzăului. Prin activitatea lui Mitrofan, tiparnița domnească luase o dezvoltare apreciabilă. Antim avea să ridice pe trepte și mai înalte nivelul imprimărilor de aici. Apoi, el a trecut la Snagov, unde, pe lângă conducerea noii tiparnițe de acolo, a îndeplinit și funcția de egumen al minăstirii.

După ce a revenit la București, în 1705 Antim a fost ales episcop al eparhiei Rîmnicului, dar strădaniile lui pentru imprimarea cărților nu au conținut nici după aceasta.

În anul 1708, sinodul și domnitorul, pentru buna reputație pe care Antim și-o cîștigase, dînd urmare și dorinței din urmă a mitropolitului Teodosie, l-au ales întîistătător al Bisericii din Țara Românească, ceea ce Patriarhia de la Constantinopol a confirmat, cu aprecieri elogioase la adresa noului arhipăstor. Mai bine de opt ani, cît a rămas în scaunul mitropolitan, Antim și-a desăvîrșit profilul de cîrmuitor bisericesc în mai multe laturi principale de activitate: mai întîi prin răspîndirea cărții de slujbă și de cultură, prin care urmărea luminarea preoțimii și a poporului; apoi, prin sprijinirea Ortodoxiei de pretutindeni și prin lupta pentru apărarea și consolidarea Bisericii Ortodoxe a românilor, în special; prin practicarea și promovarea artelor; prin ctitoririle sale și prin organizarea pe care le-a dat-o; în sfîrșit, prin cuvîntul său, din care au ajuns pînă la noi acele minunate și neîntrecute didahii.

Deoarece din motive metodologice vom vorbi pe rînd despre fiecare din aceste laturi de activitate, ținem să subliniem de la început că între ele a existat de fapt o întrepătrundere organică, desfășurîndu-se după un plan călăuzit de aceleași nobile obiective, și izvorînd din conștiința înaltă pe care o avea Antim asupra îndatoririlor sale de păstor: «Am datoria să priveghez cu osîrdie și făr-de lene, zioa și noaptea și în tot ceasul, pentru folosul și spăsenia tuturor de obște»⁵⁶.

56. *Aceasta o am zis cînd m-am făcut mitropolit*, la ediția Ștrempele, p. 75, r. 16—18.

CARTEA, CĂLAUZA PENTRU PREOȚI ȘI CREDINCIOȘI

În ce privește activitatea lui Antim Ivireanul ca tipăritor, dispunem astăzi de un amplu studiu de sinteză, întocmit la 240 de ani de la moartea mitropolitului⁵⁷. Știm astfel că în cei 25 de ani cît avem mărturie că a viețuit la noi, prin strădania lui și a ucenicilor pe care i-a format și i-a supravegheat au fost tipărite nu mai puțin de 64 de cărți, dintre care 38 cu directa lui participare⁵⁸. Cea dintîi, în limba greacă, cuprinde «Cele șasezeci și șase capitole îndemnătoare ale lui Vasile Macedoneanul, împăratul grecilor, către fiul său Leon» și a fost imprimată la București în anul 1691. Foaia ei de titlu constituie și primul document care atestă prezența lui «Antim ieromonahul» în Țara Românească. Ultima carte, «tipărită în cinstita minăstire a Tuturor Sfinților, pe cînd era arhiereu Prea Sfințitul și de Dumnezeu alesul Mitropolit, Domnul Antim Ivireanul», este tot o carte grecească: «Iudaica» sau «Istoria Sfință, adică iudaică», apărută în anul 1716, luna lui august, deci cu puține zile înainte de a i se fi curmat viața.

Care era situația limbii și cărții românești pînă la acel sfîrșit al secolului al XVII-lea, cînd Antim își începe activitatea? Primul document de limbă română ce ni s-a păstrat este cunoscuta scrisoare pe care boierul Neacșu o adresează în anul 1521 către judele Hans Benkner al Brașovului. Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea avem primele tipărituri românești, datorate activității diaconului Coresi. În veacul următor, al XVII-lea, pînă la Antim, momentele cele mai importante sînt marcate în Moldova de apariția *Cazaniei* lui Varlaam, în anul 1643, și a *Psaltirei în versuri* a lui Dosoftei, în 1673, în Transilvania de tipărirea sub mitropolitul Simion Ștefan a *Noului Testament* de la Bălgrad, în anul 1648, iar în Muntenia, sub mitropolitul Teodosie, de tipărirea *Bibliei* de la București, în 1688. Acestea toate reprezintă fără îndoială evenimente de o excepțională importanță pentru dezvoltarea limbii românești, dar — pe de o parte — cele mai multe dintre tipăriturile amintite nu s-au bucurat de o circulație prea largă, iar — pe de alta — cărțile de slujbă continuau să fie tipărite masiv în limba slavonă. Curentul de grecizare, care se făcea simțit în cultura țărilor române în tot cursul secolului al XVII-lea, tindea să înlocuiască slavona, care ajunsese să nu mai fie înțeleasă, atît de masa locuitorilor cît și de preoții care săvîrșeau cultul.

Cît privește tiparnițele muntenesti ale vremii, în afara celei de la Mitropolie, înființată în anul 1678 de Varlaam, Brîncoveanu a înființat o nouă tiparniță domnească în 1690, la București, apoi o alta la Buzău în 1691, o dată cu trecerea lui Mitrofan în scaunul episcopal de acolo, și în sfîrșit, tiparnița de la Snagov, pentru Antim, în 1694. Antim a mai tipărit cărți la Rîmnic și la Tîrgoviște, iar în anul 1715, conducea și tiparnița întemeiată de el la Mînăstirea Tuturor Sfinților; tot pe atunci a mai luat

57. Pr. Niculae Serbănescu, *Antim Ivireanul tipograf*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXIV (1956), nr. 8—9, p. 690—752.

58. Cît îi era de cunoscut și de drag acest meșteșug al tiparului vedem și din aceea că n-a fost numai conducător, ci și un meșter iscusit, care «tăia ponson, făcea matriță și era și halcograf» (a se vedea la Tit Simedrea, *op. cit.*, p. 883).

flintă o tiparniță grecească la Sfântul Sava, la îndemnul lui Hrisant al Ierusalimului, prin purtarea de grijă a lui Antim⁵⁹.

Antim și-a dat însă de la început seama că nu putea să contribuie la îndrumarea și la luminarea clerului și a credincioșilor dacă nu le dădea cărți «pre limba lor», adică în limba românească. Del Chiaro notează în istoria sa că «preoții cei tineri nu cunosc altă limbă decât valaha și susțin că asistenții înțeleg mai bine slujba în limba țării decât în cea slavonă sau grecească, cu totul străine de ei»⁶⁰. Acesta a fost, ne spune mai departe cronicarul florentin, motivul pentru care mitropolitul Antim s-a hotărât să tipărească tot mai multe cărți în limba pămînteană⁶¹.

Încercări de a introduce limba românească în cărțile de slujbă se făcuseră și mai înainte. Dar, în prefața *Liturghierului* tipărit în anul 1680, mitropolitul Teodosie mărturisea: «Nice am vrut, nice am cutezat a pre-pune totul pre limba noastră». În românește se tipăriseră de regulă indicațiile tipiconale. În acel «nice am cutezat», trebuie să vedem greutățile de tot felul pe care Antim avea să le întâmpine pentru a ajunge să dea primele traduceri integrale în românește ale atîtor cărți sfinte⁶². Cu toate aceste greutăți, după ce în anul 1693 a tipărit o *Evanghelie greco-română*, în 1694 el a scos de sub teascuri *Psaltirea* «pre limba rumînească». În anul 1697, la Snagov, Antim a diortosit și retipărit *Evanghelia*, de data aceasta numai în românește.

Trecînd peste alte tipărituri, vom mai semnală apariția *Acatistierului* românesc, în anul 1703 (extras din *Ceaslovul slavo-român* publicat în același an) și apariția *Molitfelnicului românesc*, la anul 1706⁶³. După șapte ani, în 1713, la Tîrgoviște, fiind mitropolit, Antim a obținut o nouă izbîndă în promovarea limbii naționale în săvîrșirea cultului, prin tipărirea — pentru întîia oară în Țara Românească — a *Liturghierului* în limba română.

Limba în care Antim traducea și tipărea cărțile sfinte era atît de măiastră, încît ea s-a menținut într-o măsură destul de mare pînă astăzi, făcînd din alcătuitoarea ei unul dintre ctitorii limbii liturgice românești. Pentru a se vedea cît de mult se pătrunsese Antim de ritualul Bisericii Ortodoxe și de mireasma limbajului cultic, și cum devenise el o personalitate creatoare în acest domeniu, ar fi suficientă lectura rugăciunilor pe care le-a alcătuit și le-a publicat împreună cu «Sfaturile creștino-politice» adresate domnitorului Ștefan Cantacuzino.

Iată un exemplu de rugăciune inspirată din Psalmul 50 :

59. Despre toate acestea, a se vedea mai pe larg la Tit Simedrea, *op. cit.*

60. Anton Maria del Chiaro, *op. cit.*, p. 88.

61. În prefața *Gramaticii slavone de la Snagov*, Antim spune: «La noi (limba slavonească) o întrebuițăm nu ca pe a noastră, ci ca străină și împrumutată».

62. Cf. T. Bodogae, *op. cit.*, p. 593.

63. Acesta din urmă e tradus de Antim și tipărit cu cheltuiala sa. Pe fila 2 se află textul din I Corinteni XIV, 6—19, privitor la limba slujbelor în biserică și urmează o «mărturie cum că nu iaste oprit a sluji Liturghie fieștece pravoslavnic în limba sa». Apoi se reproduce «întrebăciunea canonică a sfîntului patriarh Kir Marco al Alexandriei» și răspunsul dat de patriarhul Antiohiei, cunoscutul canonist Theodor Balsamon, «pentru ca pravoslavnicii să slujească în limba lor».

«Doamne Dumnezeu meu, Cel ce dăruiești oamenilor iertare prin pocăință și chip de cunoștință și mărturisire de păcate, arătându-ne tuturor spre iertare pocăința Profetului David ; Tu Stăpîne, și pe mine păcătosul, cel căzut în multe și mari greșale, miluiește-mă după marea Ta milă și după mulțimea îndurărilor Tale, curță toate fărădelegile mele. Că ție, Doamne, am greșit, Celui ce cunoști cele nevăzute și cele ascunse ale inimei oamenilor, Celui ce singur ai puterea de a ierta greșalele ; inimă curată zidește întru mine și făcându-mi cunoscută bucuria mântuirii mele, nu mă depărta de la fața Ta ; ci binevoiește, ca un bun și iubitor de oameni, ca pînă la ultima mea suflare să Te închin cu frică și cu iubire și să fac în toate voia Ta. Cu mila și cu îndurărilor și cu iubirea de oameni a Unuia născut Fiului Tău...» (*Rugăciunea I-a de luni*)⁶⁴.

S-a mai acreditat părerea că Antim ne-a lăsat și traducerea Crezului în forma păstrată pînă astăzi, așa cum a fost rostit de el la hirotonia în arhiereu, pe seama Episcopiei Rîmnicului, mai ales că cel dintîi text românesc integral al Crezului se află inserat în Condica Sfîntă, cu prilejul acestei hirotonii.

Texte paralele care să ilustreze contribuția lui Antim la statornicirea limbajului liturgic, așa cum îl avem și astăzi, s-au mai dat⁶⁵ și s-ar mai putea da încă multe. Îndreptăm însă cercetarea noastră spre rostul și folosul tipăriturilor lui Antim, spre grija lui pentru formarea ucenicilor, care să-i continue opera etc.

Am mai spus că unul dintre scopurile principale urmărite de Antim prin publicarea de cărți în românește era luminarea clerului. Starea culturală înapoiată a preoțimii de atunci îl va fi rănit de mult la inimă, dar el n-o putea spune în scris decît atunci cînd un astfel de lucru îi era îngăduit, cînd se cuvenea să o spună, atunci cînd a fost înălțat în scaunul de mitropolit al țării. În cea dintîi carte românească pe care a tipărit-o ca mitropolit, *Învățătura beserecească*, apărută la Tîrgoviște în anul 1710, Antim arăta :

«Întru celelalte scirbe ce am de mă rănesc la inimă, iaste aceasta cea mai grea, de mă întristez și mă mîhnesc mai mult, că văz între preoții mei atîta prostie, atîta neînvățătură și atîta nedumireală, cît cunosc că nu puteți face vreun ajutoriu sau vreun folos ticăloasei turme».

Iată deci că, prin îngrijorarea pe care o manifestă față de lipsa de învățătură a preoților, el își vădea o grijă cu mult mai mare, aceea pentru folosul turmei încredințate lui și preoțimii. Pentru aceasta, Antim s-a străduit să tipărească cele mai trebuitoare cărți de slujbă și de învățătură în limba românească.

Dar, mai era un lucru de care Antim trebuia să țină seama : starea grea financiară a preoților și a credincioșilor, care nu îngăduia acestora să-și poată procura cu bani cărțile ce se tipăreau. Antim a aflat însă dezlegare și pentru acest neajuns : cărțile s-au tipărit de regulă cu cheltuiala domnitorului, sau a vreunui înstărit iubitor de cultură, cum au fost Mihai Cantacuzino și Ioan Comnenul, sau cu a sa cheltuială (de cînd devine mitropolit) și s-au împărțit «în dar preoților și pravoslav-

64. Textul reproduș după C. Erbiceanu, *Maximile și sentințele lui Antim Ivireanu*, în «Biserica Ortodoxă Română», an. 1890, nr. 5, p. 349.

65. A se vedea la Pr. N. Șerbănescu, *Antim Ivireanul tipograf...*, p. 763—766.

nicilor»⁶⁶. Așa s-au tipărit, cu cheltuiala mitropolitului : *Cartea de peste tot anul* (1709), *Octoiul românesc* (1712), *Liturghierul românesc* (1713), *Catavasierul slavon-român-grec* (1713), ediția a doua a *Molitfelnicului* (1713), *Ceaslovul românesc* (1715) etc.

Din foile de titlu și din prefețe avem mărturie că nouă cărți s-au împărțit în dar preoților și credincioșilor și nu este lipsit de semnificație să arătăm că șapte dintre ele erau în românește. Una s-a aflat dăruită Minăstirii Turbați, chiar cu autograful lui Antim⁶⁷. Dintre cele șapte cărți românești răspindite gratuit, trei erau liturgice, iar patru erau cărți de învățătură și de informare ortodoxă.

Între cărțile tipărite pentru învățătura preoților, trei, alcătuite chiar de Antim — una pe cînd era episcop la Rîmnicea, iar celelalte două fiind mitropolit, ne atrag atenția asupra *cirmuitorului iscusit*. Cea dintîi este *Învățătură pre scurt despre sînta taină a pocăinței*, tipărită la Rîmnicea în anul 1705, și cuprinde îndrumări pentru duhovnic, «cum să cade să fie și cum să ispoveduiască și îndrepteze pre oameni». Ea amintește și de rolul covârșitor al sfințelor slujbe în general și al sfintei liturghii în special pentru formarea caracterului religios moral. Cea de a doua, *Învățătură beserecească la cele mai trebuincioase și mai de folos pentru învățătura preoților*, tipărită la Tîrgoviște în 1710, este alcătuită din trei părți : în prima parte se cuprind «cele mai trebuincioase învățături» despre Biserică și despre Sfintele Taine ; partea a doua tratează despre calitățile ce se cer duhovnicului și despre felul în care acesta se cuvine să procedeze la scaunul mărturisirii ; ultima parte cuprinde diferite învățături creștinești. Pe drept cuvînt, cartea aceasta a fost numită «un mic catehism»⁶⁸, bun și pentru preoți și pentru credincioși. Cea de a treia carte de îndrumare alcătuită de mitropolitul Antim cuprinde îndeești sfaturi pentru buna conduită a preoților și este intitulată *Capete de poruncă*. Ea a apărut tot la Tîrgoviște, în anul 1714⁶⁹, și prin ea se întărește obligativitatea cărții «de mărturiseală» (Cartea canonică) pentru preoții ce s-ar muta de la parohia lor, iar pentru candidații la preoție se stabilește termenul de ucenicie pe lingă arhiereu la cel puțin un an (pentru cei mai învățați, o jumătate de an).

*

Între scopurile principale urmărite de Antim, ca și de alți ierarhi ortodocși ai vremii, a fost și apărarea clerului și a credincioșilor Bisericii Ortodoxe de prozelitismul romano-catolic și de cel calvin. Astfel, chiar

66. Menționăm în legătură cu năzuința lui de culturalizare a maselor, în vremuri în care țara era lipsită de bani, și faptul că în anul 1715 a organizat la Minăstirea Tuturor Sfinților o bibliotecă de împrumut, prima de acest fel în țara noastră (a se vedea cap. XVIII din *Testament*).

67. Este vorba de *Evangelhia* de la 1697.

68. Această carte s-a bucurat de atîta prețuire, încît a fost retipărită la București în 1741 și 1774, de mitropolitul Grigorie, precum și la Rîmnicea, în 1746, cu titlul *Învățătură pre scurt pentru șapte taine*, iar partea a doua a ei s-a mai retipărit la 1781 de același Grigorie și la 1813 de episcopul Galaction al Rîmniceului (despre toate acestea a se vedea mai pe larg la Pr. Prof. Ene Braniște, *Sfaturi și îndrumări duhovnicești în vechille cărți românești pentru preoți*, în «Mitropolia Olteniei», VIII (1956), nr. 10—12, p. 616—627).

69. Și a fost retipărită sub mitropolitul Grigorie la București, în 1775, de Dimitrie Petrovici.

în anul în care uniația era impusă românilor ardeleni, în 1699, Antim tipărea *Mărturisirea ortodoxă* a lui Petru Movilă și *Carte sau lumină cu drept dovediri din dogmele bisericii Răsăritului asupra dejghinării papistașilor*, a lui Maxim Peloponesianul, ceea ce vădește grija mitropolitului Teodosie și a vrednicului său ieromonah pentru turma drept-slăvitoare. În lumina acestei griji a ieșit de sub tipar, în anul 1703, și *Învățătura dogmatică a Sfintei Biserici Răsăritene*, alcătuită de Sevastos Kimenitul. Îi va urma, în 1705, *Tomul bucuriei*, cuprinzând: epistolele patriarhului Fotie, însemnări despre Sinodul al VIII-lea, zis ecumenic, și unele scrieri mai mici «împotrivitoare la primatul Papei Romei» și la alte abuzuri ale latinilor. În prefața acestei cărți, Dositei al Ierusalimului amintea și de samavolnicile săvârșite de Romano-Catolicism în Transilvania. Cinci ani mai târziu, în 1710, Antim a tipărit la Tîrgoviște *Panoplia dogmatică* a lui Alexie Comnenul, aflîndu-se în cartea aceasta și scrisorile patriarhului Fotie împotriva adaosului Filioque.

Scopul altor cărți editate de Antim era «ca să se învețe carte» pe ele, pentru autodidacți, sau în școlile brîncovenești, iar tipărirea *Slujbei Cuvioasei Maicii Paraschiva și a Cuviosului Părintelui nostru Grigorie Decapolitul* urmărea ca bisericile «să serbeze și să slăvească amintirile pomeniților sfinți cu mai mare îngrijire», dat fiind că moaștele lor se aflau pe pămîntul românesc.

Cît despre cărțile tipărite pentru Ortodoxia din alte părți ale lumii, vom aminti într-un capitol următor. Aici, găsim de bine să mai remarcăm preocuparea lui Antim de a asigura perpetuarea meșteșugului tipograficesc și a dragostei pentru tipărituri în Biserica și în țara noastră.

În *Așezămîntul* pentru minăstirea pe care o zidise și unde, cum am mai spus, întemeiasă o tiparniță și totodată cea dintîi bibliotecă publică de împrumut din Țara Românească, Antim spunea: «Să aibă datoria tipograful să învețe meșteșugul tipografiei unul după altul, pentru ca să nu piară acest meșteșug din țară» (cap. XVII). Dar, dincolo de această prevedere scriptică — pentru că Antim a fost mai întîi omul faptelor și abia mai apoi și al vorbelor —, el și-a format, în tipografiile unde a lucrat, ucenici care — ca și dascălul lor — aveau să ducă faima Țării Românești pînă departe peste hotare, în Răsărit, ca și în Apus.

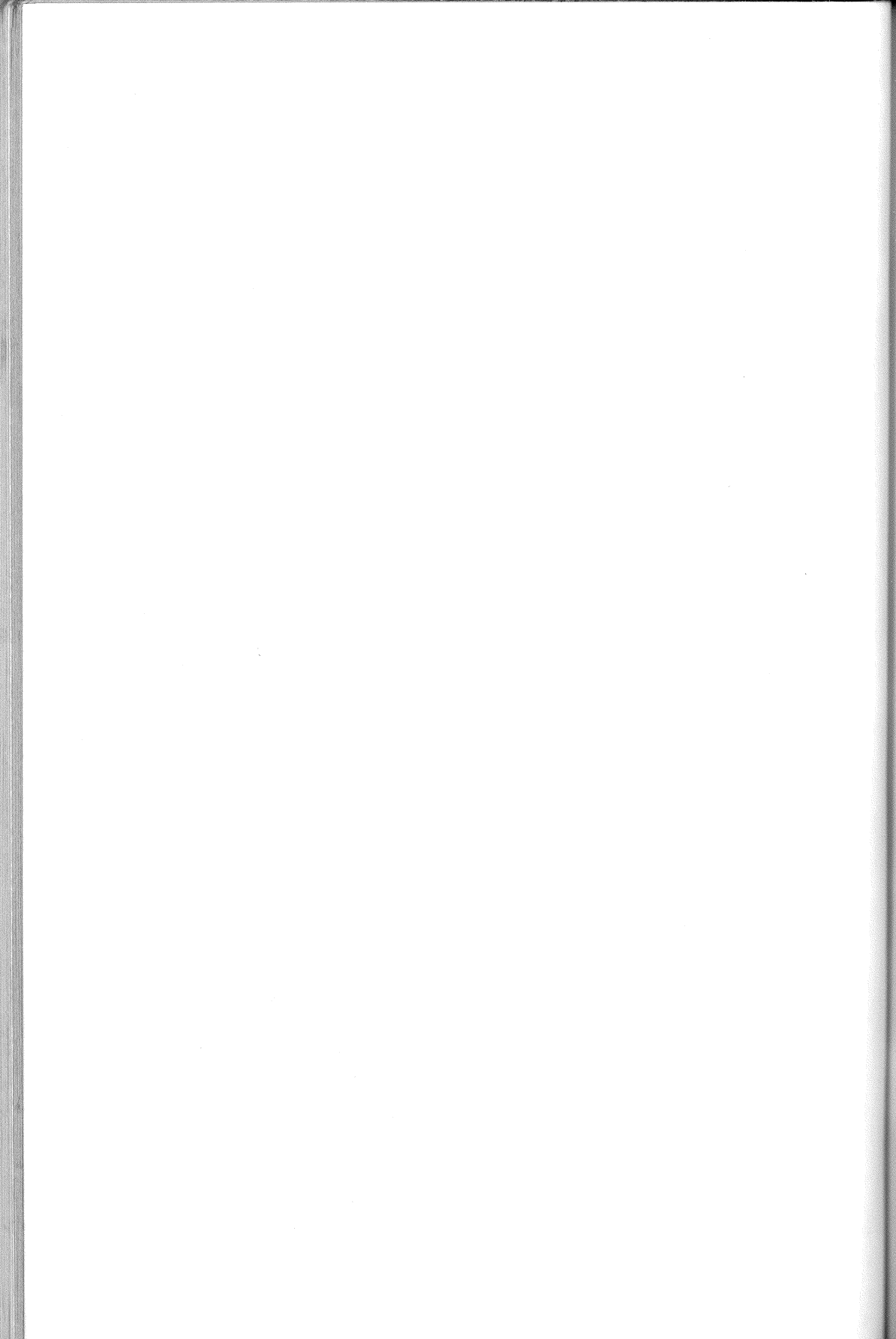
Cunoaștem destul de bine existența și activitatea a trei dintre ucenicii mitropolitului: ipodiaconul Mihail Iștvanovici⁷⁰, Gheorghe Radovici și ieromonahul Dionisie Floru⁷¹. Interesant este nu numai faptul că aceștia trei au avut la rîndul lor o prodigioasă activitate, dar și recunoștința și admirația pe care au ținut ei să și-o exprime față de dascălul lor în unele din lucrările pe care le-au tipărit. Iată ce spunea Gheorghe Radovici, în prefața către preoți a *Octoihului* de la 1712: «Sfinția Sa (Antim), ca un bun păstoriu și neadormit, carele nu încetează a osteni în toate zilele cu lucrul, cu cuvîntul și cu învățătura pentru mîntuirea

70. Acesta, după ce a deprins meșteșugul de la Antim, a lucrat la Bălgrad (Alba Iulia), apoi a fost trimis în Georgia, la Tbilisi și în urmă a plecat în Olanda.

71. Despre acești ucenici ai lui Antim a se vedea pe larg la Pr. N. Șerbănescu, *Antim Ivireanul tipograf...*, p. 699, la D. Teodor, *Despre Antim Ivireanul...*, p. 236—263, și la Virgil Molin, *Un ipodiacon ungrovlah Mihai, fiul lui Ștefan, meșter de tipar în țări străine*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXIX (1961), nr. 3—4, p. 319—338.

Poarta Evangheliei greco-române, tipărită la 1694

cea de obște a oilor lui celor cuvântătoare, și se nevoiaște și în zi și în noapte pentru ca să facă ceata lui cea preotească să fie împodobită cu tot felul de bunătate și iscusenie, cunoscind folosul cel sufletesc, care voi cucernici preoți și ceialalți creștini puteți să luați dintr-această carte, întru care se află atâtea cunoștințe ale Bogosloviei și tainele cele mai înalte ale dreptei credinței noastre, n-au cruțat cheltuiala, ce după obicinuită, lăudată și vitejeasca lui osîrdie și dragoste părintească au dat-o la tipariu, pentru ca să poată și ceata besericească și copiii creștinilor care să nevoiascu la învățătura Scripturii să o cîștige prea lesne și să o citească nu numai în școale și în casele sale, ce și în sfintele beserici».

Putem afirma că Antim Ivireanul a creat o școală tipografică ai cărei discipoli au beneficiat nu numai de mijloacele materiale tehnice, pentru a da la lumină tipărituri multe și frumoase, unele din ele monumentale, ci și de o concepție de slujire a poporului prin tipar și prin carte, înfăptuind astfel o operă umanistă de culturalizare și o operă de afirmare a limbii și a spiritualității românești, cu repercursiuni binefăcătoare pentru patria care îl adoptase cu atîta generozitate.

De la Antim ne-au rămas și cîteva manuscrise. Despre manuscrisul intitulat *Așezămîntul cinstitei Minăstiri a Tuturor Sfinților* și despre *Izvodul odoarelor Sfintei Mitropolii* vom vorbi ceva mai departe, atunci cînd vom aminti de preocupările organizatorice și gospodărești ale mitropolitului, iar despre *Didahii* vom trata amănunțit într-o altă parte a lucrării.

Menționăm aici mai întîi manuscrisul liturgic de la 1710, o copie cuprinzînd «Slujba Sfintului svesteno mucenic Antim, episcopul Nicomidiei, ce se cîntă în trei zile ale lui septembrie întru care se săvîrșește pomenirea prăznirii Sfintului, de Prea Sfințitului și de Dumnezeu trimisul Mitropolit al Ungro-Vlahiei, Kiru Antimu al doilea, de la Iviria, cu a căruia poruncă s-a scris în București, la leatul 7210 în luna lui Iulie». Atît coperta din față cît și cea de la urmă sînt frumos împodobite cu chenare florale și cu medalioane. Credem că mitropolitul a cerut unui copist să scrie această slujbă (textul cîntărilor este în limba slavă, iar îndrumările tipiconale, Paremiile, Sinaxarul, Apostolul și Evanghelia, în românește), pentru a fi utilizată la catedrala mitropoliei.

Un alt manuscris este intitulat *Istoria Țării Rumânești de cînd au descălecat pravoslavnicii creștini* și cuprinde *Cronica zisă cantacuzinească* (începînd cu domnia lui Negru Vodă) și o parte din *Cronica lui Radu Popescu* (de la anul 1627), încheindu-se cu înfățișarea domniei lui Constantin Brîncoveanu. Nu știm bine cu ce scop a hotărît Antim scrierea acestei istorii munteneste, dar faptul se poate adăuga la integrarea profundă a mitropolitului în viața Țării Românești, nu numai în cea din vremea lui, ci și în cea din trecut.

Asupra manuscrisului intitulat *Chipurile Vechiului și Noului Testament* vom insista, deoarece s-a considerat că «această operă, mai mult decît oricare alta, dezvăluie cultura lui Antim Ivireanul»⁷². Cel dintîi cercetător al manuscrisului spunea că «citind această genealogie, îndată ne facem o idee despre multa citire în ale Scripturii și în ale istoriei pro-

72. *Istoria Literaturii Române*, vol. I..., p. 538.

fane a autorului»⁷³, iar mai recent s-a afirmat că acest manuscris cuprinde «un întreg tratat de istorie biblică centrată pe ideea mesianică»⁷⁴.

Manuscrisul e semnat de Antim și închinat de el, la 1 iulie 1709, domnitorului Constantin Brîncoveanu, la Tîrgoviște. Genealogia pe care o cuprinde merge de la Adam pînă la Iisus Hristos și este însoțită de 505 portrete miniaturale și 3 schițe de arbore genealogic. În afară de o excepțională cunoaștere a Vechiului Testament, autorul dovedește și o neobișnuită erudiție istorică și filozofică, citînd pe Filon, Strabon, Solon, Pitagora, Socrate, Homer, Aristotel, Platon, Plutarh, pe Ieronim, Ambrozie și Augustin, pe Sfîntul Ioan Gură de Aur ș.a., cum și elemente din cărțile populare care circulau pe atunci⁷⁵. Manuscrisul se află la Biblioteca Academiei de Științe a R.S.S. Ucrainiene din Kiev, sub nr. 379, și pînă în anul 1966 am avut la îndemînă numai fotocopiiile unor fragmente din el. *Chipurile Vechiului și Noului Testament* au fost publicate integral pentru întia oară de G. Ștrempel, sub titlul *Un cronograf ilustrat atribuit mitropolitului Antim Ivireanul*⁷⁶. La sfîrșitul manuscrisului, Antim așază o listă de texte, pe care o reproducem în notă, pentru a remarca trimerile și concordanța ei cu Simbolul credinței⁷⁷.

73. St. Berechet, *Un manuscris de zugrăveală al Mitropolitului Antim Ivireanul*, în «Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice», Anuar II, 1928, p. 25.

74. T. Bodogae, *op. cit.*, p. 601.

75. Cf. N. A. Gheorghiu, *Mitropolitul Antim Ivireanul și cărțile populare*, în «Biserica Ortodoxă Română», an. 1939, nr. 5-6, p. 324.

76. În «Romano-slavica», XIII, București, 1966, p. 309-353.

77. Reproducem coloana IX, din manuscrisul *Chipurile Vechiului și Noului Testament*. Sublinierile și barele despărțitoare ale rîndurilor ne aparțin.

Ieremia. — Tată au numit pre Căla ce au făcut ceriul și pămîntul./

Petru. — Crez în Dumnezeu Tatăl, a tot fiitorul./

Daniil. — Văz 4 bărbați în mijlocul focului și chipul a cîte 4 iaste asămenea cu Fiul lui Dumnezeu./

Andrei. — Și în Iisus Hristos, Fiul Lui, cel unul născut./

Isaia. — Iată, Fecioara în pîntece va lua și va naște Fiul./

Iacov cel Mare. — Carele s-au zemislit din Duhul Sfînt, adecă s-au născut din Fecioara Maria./

Isaia. — Ca o oaie spre junghiiare fu dus./

Ioann. — Pătîmind în vrîmea lui Pilat din Pont și murind și îngropîndu-se./

Osie. — Fi-voiu ție moarte, o moarte! Mișcare voiu fi ție, o iadule./

Iară acesta. — Cerceta-va spre noi, după doao zile și a treia zi rădica-va pre noi./

Thoma. — Pogorîtu-s-au în iad și a treia zi s-au sculat./

D(a)vid. — Sui tu-s-au Dumnezeu întru clicuri./

Iară acesta. — Zis-au Domnul, domnului meu: «Șăzi de-a dreapta mea»./

Iacov cel Mic. — S-au suit în ceriuri, au șezut de-a dreapta Tatălui./

Ioil. — Rădica-va limbi în izvorul lui Iosafar și acolo voiu judeca pre dinșii./

Filip. — Iară venind a judeca vîii și morți./

Zaharia. — Sapte ochi au făcut ca să se odihnească duhul meu, în pămîntul miăzanoapte./

Ioil. — Voiu vărșa din duhul meu peste tot trupul./

Solomon. — Una iaste porumbița mea, una iaste maica ei, aleasă din nașterea ei.

Matthei. — Sfîntă catholicească besêrică.

Mihea. — Oasele fraților noștri să se întoarcă, către Israil./

Simon. — Impărtășirea cu sfinții și lăsarea păcatelor./

Iezechiil. — Iată, eu voiu scoate pre voi din gropile voastre, norodul meu./

Thadeu. — Înviare trupului./

Daniil. — În ziua acăia să va mîntui tot norodul meu, care să va afla scris în cartea vieții./

Catthia. — Viața vécinică. Amin./

PAVĂZĂ A ORTODOXIEI ȘI A BISERICII ROMÂNEȘTI

Antim Ivireanul și-a început activitatea la noi într-o vreme deosebit de critică pentru Ortodoxia românească. În urma păcii de la Karlovitz, din anul 1699, Catolicismul avea mînă liberă pentru ca, sub masca promisiunilor, să impună uniția în teritoriile românești ocupate de habsburgi. La 14 septembrie 1700 unirea cu Roma a unei părți din românii transilvăneni era formal perfectată.

În afară de aceasta, nu trecuse nici pericolul calvinismului, care se accentuase o dată cu apariția la Geneva, în 1629, a *Mărturisirii de credință* pusă pe seama patriarhului Chiril Lucaris. Îngrijorat, la insistențele patriarhului Dositei al Ierusalimului, Sinodul din Constantinopol a condamnat pe Ioan Cariofil ca luterocalvin. De fapt, acesta respinsese numai formula romano-catolică a *transubstanțierii* (μετονοίωσις), preferînd pe cea a *prefacerii* (μεταβολή). Cariofil s-a retras în Țara Românească, unde a aflat înțelegerea domnitorului și a distinsului ieromonah cărturar Antim⁷⁸. Incidentul ni se pare că denotă o oarecare derută chiar și la unele fețe bisericești de talia lui Dositei. Cu totul altfel ne apare poziția Ortodoxiei din Țara Românească, vădînd echilibru și — prin primirea lui Cariofil — neconformîndu-se unei atitudini eronate a Patriarhiei Ecumenice. Mai mult, în 1697 apare din tiparnița lui Antim de la Snagov *Manualul despre cîteva întrebări și răspunsuri*, compus chiar de «prea înțeleptul și prea învățatul profesor dl. Ioan Karyophylles»⁷⁹.

Ce a înțeles Antim că trebuie să facă pentru a apăra și a consolida Ortodoxia românească? Mai întîi, pe cînd nu era decît ieromonah, el a sprijinit curentul ortodox brîncovenesc, prin tipărituri. Am văzut grija ce a purtat-o pentru apariția *Manualului* lui Cariofil, în care se combateau învățăturile greșite ale calvinismului. Urmează în anul 1699 *Mărturisirea Ortodoxă și Carte sau lumină cu drepte dovediri din dogmele Răsăritului*, iar în 1703 *Învățătura dogmatică a Prea Sfintei Biserici Răsăritene și universale*.

Paralel cu aceste cărți anume date la lumină pentru expunerea dreptei credințe, prin întreaga sa activitate tipografică Antim a contribuit la luminarea și deci la edificarea clerului și credincioșilor ortodocși.

Apoi, tipărint cărțile în limba națională, el lipsea propaganda luterocalvină de o armă principală, pe care aceasta și-o socotise proprie.

Așa cum am mai spus, anul 1705 aducea depunerea lui Ilarion al Rîmnicului, «caterisit după pravilă», pentru «concesii» făcute papistașilor. Ochii se ațintiră atunci asupra lui Antim. De altfel, «prin energia sa și prin cultura teologică — recunoscute nu fără invidie de ceilalți arhieri — Antim era singurul în măsură la acea vreme să apere Biserica românească de Catolicismul care, biruitor cu armele asupra turcilor

78. Pe larg despre această agitație în jurul cazului Cariofil, a se vedea la N. Chițescu, *O dispută dogmatică din veacul XVII, la care au luat parte Dositei al Ierusalimului, Constantin Brîncoveanu și Antim Ivireanul*, în «Biserica Ortodoxă Română», an. 1945, nr. 7—8, p. 319 ș.u.

79. În prefața acestei cărți se spune că, la cererea lui Antim, textul fusese revizuit de Sevastos Kimenitul, ceea ce indică totuși o oarecare prudență a lui Antim. În cuprins se combat de fapt învățăturile greșite ale calvinilor.

— prin sabia habsburgică — se dorea învingător și asupra Bisericii Ortodoxe»⁸⁰.

Prima carte scoasă de Antim la Rîmnic a fost *Tomul bucuriei*, al cărui conținut combătea mai ales primatul papal.

Mai târziu, ca mitropolit, Antim avea deschis înaintea un câmp și mai larg de activitate, întrucît de acum el — fiind și exarh al plaiurilor⁸¹ — trebuia să poarte grije și de frații români de dincolo de munți, care nu voiau cu nici un preț să-și părăsească credința strămoșească.

Încă din anul 1699, Antim, cu sprijinul lui Constantin Brîncoveanu, trimisese la Bălgrad (Alba-Iulia) pe ucenicul său Mihail Iștvanovici, care tipărise acolo o bucovină și un *Kiriadodromion*. În anul 1710, în *Învățătura beserecească*, Antim prevedea și dispozițiuni referitoare la modul cum pot preoții din Țara Românească să acorde asistență emigranților transilvăneni fugiți de urgia uniției⁸².

În ce chip se mai îngrijea mitropolitul Țării Românești de ortodocșii din Transilvania? El tipărea cărți anume pentru ei și le trimitea, desigur, în dar, cum spune într-o scrisoare din 15 februarie 1713 către preoții și credincioșii din Scheii Brașovului, că le va trimite «cartea aceea ce am pus de o fac, cu care să vă puteți apăra»⁸³. În altă scrisoare, din 17 mai același an, mitropolitul Antim răspundea șcheienilor că, «pentru niște cărțuții ce ne poftiți să trimitem pentru supărarea ce aveți de (la) papistași, n-am putut să le isprăvim, ci va mai fi îngăduială pînă ce va trece praznicul Sfîntului Constantin (hramul catedralei mitropolitane, *n.n.*) și după aceea vom sta cu tot denadinsul de vom isprăvi și vă vom trimite»⁸⁴. Aceeași scrisoare amintește că mitropolitul Țării Românești a hirotonit pe doi grămăticici trimiși de șcheieni, pe unul diacon, iar pe altul diacon și preot, «cărui i-am dat și blagoslovenia de duhovnic, împreună cu cartea noastră iscălită». Și mitropolitul adăugă: «Sfîntu Mir încă v-am trimis și cînd vă va lipsi au mir, au alte trebi, ce ați avea, să avem știre și vă vom face». Textul acestei scrisori e atît de grăitor pentru legăturile dintre românii ortodocși transilvăneni și arhipăstorul Țării Românești, încît comentarea lui n-ar putea fi decît săracă și palidă. Se mai păstrează și alte scrisori ale lui Antim către românii din Șchei.

*

Să ne îndreptăm acum privirile spre alte părți ale Ortodoxiei răsăritene, către care Brîncoveanu și Antim s-au dovedit sprijinitori în acele vremuri de crîncenă încheștare.

Ortodoxia în general se bucura de cărțile grecești tipărite în Țara Românească, atîta vreme cît alte țări ortodoxe se aflau sub stăpînirea absolută mahomedană, care nu vedea cu ochi buni arta tiparului.

80. G. Strempele, în *Introducere la Antim Ivireanul — Predici...*, p. 14.

81. Titlatură pe care mitropolii Ungrovlahiei o purtau încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, din vremea altui pomenit mitropolit Antim (Intiul, Critopulos).

82. A se vedea la Pr. St. Izvoranu, *Antim Ivireanul, sfătuitor și îndrumător pentru preoți și duhovnici*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIV (1966), nr. 9—10, p. 981.

83. Textul Scrisorii la A. Sacerdoțeanu, *Un autograf al lui Antim Ivireanul*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIV (1966), nr. 9—10, p. 986.

84. *Ibidem*, p. 982.

În anul 1701, la cererea și cu purtarea de grijă a Prea Sfințitului Părinte Kyr Athanasie, fost patriarh al Antiohiei, venit anume la București, dar cu cheltuiala lui Constantin Brîncoveanu, Antim a tipărit la Snagov un *Liturghier grec-arab*, pentru bisericile ortodoxe siriene. Iar în anul 1702, tot la cererea și cu purtarea de grijă a patriarhului Athanasie și tot cu cheltuiala lui Brîncoveanu, Antim a tipărit la București *Ceaslovul grecesc și arăbesc*, în care, la pagina 732, spunea: «Venerabili frați, care veți citi această carte binecuvîntată, vă rog și vă conjur, eu care am tipărit acestea, să-mi iertați toate greșelile și nepotrivirile pe care le voi fi făcut, fiindcă limba arăbească mi-e străină și fiindcă sînt, ca om, păcătos și supus greșelii, căci perfect e numai Dumnezeu. Primiți, dar, bunăvoința mea și scuzele mele, cum a primit Domnul nostru cei doi bani ai văduvei. Dacă Dumnezeu ne va îngădui să tipărim altă carte, ne vom sili a pune mai multă grijă și veghere»⁸⁵. Acestea două sînt singurele cărți arabe tipărite în Țara Românească, fiindcă la plecarea patriarhului Athanasie Dabbas de aici, în anul 1704, Brîncoveanu a dăruit acestuia tipografia cu literele arabe săpate de Antim. Astfel, la Alep, au apărut în anul 1706 o *Psaltire arabă* și o *Evangelie arabă*, iar în anii următori și alte tipărituri bisericești.

O altă cerere din afară se îndrepta curînd către Țara Românească. O solie a regelui gruzin Vahtang al VI-lea cerea și obținea de la Brîncoveanu o tiparniță cu litere gruzine și o echipă de tipografi. Dat fiind tradițiile culturale bogate ale Gruziei, ne putem închipui cît de vestită ajunsese activitatea tipografică de la curtea Brîncoveanului. Credem însă că această solie nu era străină de legăturile stabilite cu cultura georgiană prin profesorii de la Academia domnească și cu atît mai mult de prezența la noi a mitropolitului Antim. Acesta a lucrat singur litera gruzină necesară și a trimis la Tbilisi pe cel mai bun ucenic al său, pe Mihail Iștvanovici, care a tipărit în anul 1709 o *Evangelie*, iar în anul 1710 un *Liturghier* al cărui text îl încheie reproducînd cele șase versuri ale lui Antim, publicate în *Evangelia* apărută la Snagov la 1697, re-luate acum tot în românește, dar cu caractere gruzine⁸⁶.

Sprijinirea lumii ortodoxe prin carte și tipar nu s-a oprit însă aici. În anul 1713, Antim s-a îngrijit de literă pentru a fi trimisă chiar la Constantinopol⁸⁷. Nu s-a putut afirma pînă acum că această literă a și ajuns la Constantinopol sau, în cazul în care n-ar fi fost posibil acolo, sub ochii Porții, într-un alt centru grecesc, pendinte de Patriarhie. Am înclina totuși să alăturăm la știrea de mai sus datele din notița manu-

85. *Bibliografia Românească Veche*, București, 1903—1904, vol. I, p. 447.

86. Cf. Victor Kernbach, *Șota Rustaveli, Viteazul în piele de tigru*, București, 1956, p. 369, nota 2. În 1712 se tipărește la Tbilisi și cea dintîi ediție a poemului gruzin «Viteazul în piele de tigru». În legătură cu aceasta, Victor Kernbach spune: «Bănuiala mea că această ediție a poemului lui Rustaveli s-a tipărit cu litere turnate în țara noastră, de către Antim, mi-a fost confirmată de curînd într-o scrisoare pe care am primit-o din Tbilisi, de la Asociația Gruzină pentru Relații Culturale cu Străinătatea» (p. 370).

87. A se vedea izvoarele amintite la Pr. N. Șerbănescu, *Antim Ivireanul tipograf*, p. 698. Fiind vorba aici despre o corespondență între Hrisant al Ierusalimului și Antim, nu este exclus ca această literă să nu fi ajuns la Constantinopol, ci să fi servit la întemeierea tiparniței grecești de la Sfîntul Sava, dorită tot de Hrisant.

scrisă a lui Antim, dedicată lui Brîncoveanu și aflată pe unul din cele trei exemplare de la noi ale *Evangheliei georgiene*, tipărită de Mihail Iștvanovici în 1709 la Tbilisi. Iată ce spunea Antim: «Această sfîntă carte a Dumnezeuieștii Evanghelii, care cu închinăciune se aduce înălțimii tale, Prea Luminată Doamne, iaste roada cea noao care pămîntul ivirilor adăpîndu-se din riul împărăteștilor Tale daruri, întru acest an au odrăslit, luînd și acest pămînt norocire să se îmbogățească cu tiparele limbii sale, precum cu tiparele arăbești s-au îmbogățit Arabiia, cu cele elinești Elada și cu cele rumânești Ungro-Vlahia, mulțumita o aduce la Măria Ta, ca și celelalte trei eparhii, de vreme ce credincioasa și creștinească-ți mare însuflețire au statut a fi riul cel cu curgerile de aur, dintru care au curs aceste patru izvoară, ale rumânilor, ale ȋlinilor, ale arabilor și ale iverilor tipare»⁸⁸.

Aceasta ne face să bănuim că Brîncoveanu dăruise o tiparniță și lumii grecești, fiindcă pe de o parte niciodată Antim nu confundă termenul de «tipar» cu acela de «carte» sau «cărțulie», iar pe de alta, el preciza bine în această notă fiecare *eparhie* beneficiară, în vreme ce cărțile grecești se bucurau de o circulație aproape generală în lumea ortodoxă.

Prima carte grecească pe care Antim a tipărit-o ca mitropolit, intitulată *Carte de peste tot anul, cuprinzînd fără lipsă tot serviciul bisericesc*, în anul 1709, cu cheltuiala sa, a închinat-o — așa cum spune în prefață — patriarhului ecumenic Atanasie al V-lea.

Relațiile mitropolitului Țării Românești cu Patriarhia de la Constantinopol, în timpul păstoririi lui Atanasie, au rămas bune, și bune s-ar fi păstrat ele și cu Patriarhia din Ierusalim, dacă n-ar fi intervenit abuzul patriarhului Hrisant în legătură cu minăstirile închinat. Încă de pe vremea predecesorului și unchiului lui Hrisant, Dositei, Patriarhia de Ierusalim exercitase felurite presiuni, pentru ca tot mai multe minăstiri din Țara Românească să-i fie închinat. Pentru aceeași pretenție se zbătea atunci și patriarhul Samuil al Alexandriei⁸⁹. Astfel, Biserica Țării Românești avea în timpul păstoririi lui Antim peste 20 de minăstiri «răpitate» de Ierusalim, iar Hrisant ceruse slujitorilor din ele să nu mai pomenească la slujbe și numele mitropolitului locului, ci numai pe acela al patriarhului de la Ierusalim.

Față de aceasta, mitropolitul Țării Românești a adresat patriarhului ecumenic o amplă scrisoare de protest⁹⁰. S-a apreciat de un mare istoric că «niciodată unui patriarh nu i s-a vorbit de un mitropolit în această formă» și că această scrisoare «esté una din cele mai splendide piese ale rezistenței pe care Biserica noastră a opus-o tuturor încercărilor»⁹¹. În scrisoarea sa, Antim amintea mai întîi de un răspuns verbal pe care l-a primit de la Constantinopol, prin marele paharnic, la o intervenție

88. *Bibliografia Românească Veche...*, I, p. 543—544.

89. A se vedea la Nicolae Iorga, *Despre Antim Ivireanul*, în «Biserica Ortodoxă Română», 1937, nr. 11—12, p. 618.

90. Cea mai recentă și exactă editare a textului acestei scrisori (originalul grecesc și traducere) a fost făcută de Prof. Al. Elian în «Studii Teologice», XVIII (1966), nr. 9—10, p. 526—528.

91. N. Iorga, *Despre Antim Ivireanul...*, p. 623.

anterioară în care ceruse Patriarhiei să curme abuzurile lui Hrisant. Antim a revenit și a cerut răspuns scris, prin care să se confirme că e liber să chivernisească în eparhia sa, ținând seama de «canoanele Fericiților Părinți și de dumnezeieștile legi». Totodată Antim a ținut să precizeze că «nici n-au fost vreodată, nici nu vor fi în Ungrovlahia minăstiri supuse vreunui patriarh dintr-o eparhie străină, ci toate acestea se află sub stăpînirea noastră și (...) din bunăvoia noastră se dă milostenie pentru Sfîntul Mormînt Patriarhului de Ierusalim». Antim a răsturnat și presupusele îndreptățiri ale lui Hrisant, spunînd că «obicei nu mai încap acolo unde sînt canoane (...), iar obicei nescris politicesc ființează numai la cei la care nu este lege scrisă». Cît despre dorințele unor cititori, Antim a afirmat că aceștia nu pot da, din nou, altcuiva, ceea ce a fost odată închinat lui Dumnezeu.

Pentru a preveni vreo concesie a Patriarhiei Ecumenice față de pretențiile lui Hrisant, Antim scria mai departe către Atanasie : «Dacă, dar, nici Sanctitatea Voastră nu veți încuviința, împreună cu noi, să se pună capăt acestei pingăriri, să renunțați și la pomenirea numelui vostru, ca să avem un singur patriarh — pe dînsul — și nu doi».

Nu cunoaștem răspunsul lui Atanasie, dar știm că Hrisant a rămas departe și supărat multă vreme, pînă cînd tot Antim a încercat o împăcare. O scrisoare a lui Antim către Hrisant, din 21 ianuarie 1713⁹², ne arată că mitropolitul Țării Românești se solidarizase cu Biserica Ierusalimului în fața amenințării latinilor la Locurile Sfinte, care — cum spune scrisoarea — «adaugă încă la durerea rănilor noastre», răni pe care Antim le purta de mai mulți ani, desigur în primul rînd din cauza uniției din Ardeal. Că vajnicul Antim n-a fost omul care să țină supărare ne-o dovedește și tipărirea în anul 1715, în tiparnițele de la Tîrgoviște, a cărții lui Hrisant și a unchiului acestuia, Dositei, *Despre oficiile, clericii și dregătorii Sfintei Biserici a lui Hristos*, precum ne-o arată și grija lui Antim în organizarea tipografiei grecești de la Sfîntul Sava, la dorința aceluiași Hrisant.

Că nu aceleași bune sentimente au sălășluit și în inima patriarhului de la Ierusalim pare a ne-o dovedi graba cu care Spandonis și Dionisie Iuliano îi vor scrie acestuia îndată după moartea mitropolitului Țării Românești, nu deplîngînd scoaterea din scaun și sfîrșitul tragic al lui Antim, ci aducîndu-i felurite învinuiri. Un fapt care ne face să credem și mai mult aceasta îl constituie legăturile strînse și prietenia notorie dintre Hrisant și domnitorul fanariot Nicolae Mavrocordat, cel care a pus la cale și a cauzat uciderea lui Antim.

Ceea ce istoria a înregistrat însă ca un mare act de demnitate și de patriotism a fost tocmai atitudinea dîrză a lui Antim Ivireanul, lupta lui pentru neatîrnarea Bisericii pe care a păstorit-o, luptă care se împletea cu înseși aspirațiile și lupta pentru neatîrnarea națională.

Atitudinea Bisericii din Țara Românească în cazul conflictului Patriarhiei Ecumenice cu Ioan Cariofil, de care am amintit, ca și prezența capitolului : «Că n-au fost supuse Valahia și Moldova (scaunului) celui

92. A se vedea la Pr. Prof. I. Rămureanu, *Antim Ivireanul, luptător pentru Ortodoxie*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXIV (1956), nr. 8—9, p. 851.

al Ahridei», chiar în cartea lui Hrisant publicată în anul 1715, se adaugă și ele la poziția de independență, de autocefalie, profesată de mitropolitul Antim. Tot în acel penultim an de viață, dînd *Așezămîntul Mînăstirii Tuturor Sfinților*, Antim prevedea ca, «în conducerea mînăstirii să nu se poată nicidecum amesteca arhiereu străin»⁹³.

Să adăugăm și această luptă dreaptă la cauzele prăbușirii de atunci și gloriei nepieritoare a mitropolitului Antim.

ALTE PREOCUPĂRI DE BINE : GOSPODAR ȘI ORGANIZATOR ; OMUL DE ARTĂ ȘI CÎTITORUL

În afară de ceea ce s-ar putea deduce din calitatea tipăriturilor sale, nu avem date de felul cum a administrat și a organizat Antim tipografia din București, începînd cu anul 1691, cînd a apărut la conducerea ei. Numai din promovarea lui la Snagov, în 1694, ca egumen al mînăstirii și conducător al tiparniței de acolo, vedem mai limpede că el se va fi distins și pe acest tărîm.

La Snagov, Antim a rămas vreme de șapte ani, în care au ieșit de sub teascuri nu mai puțin de 15 cărți. Cu toate acestea, el a aflat vreme să-și vadă și de egumenie, așa încît — cercetînd istoria unor sate și mînăstiri — Nicolae Iorga spunea : «Snagovul (mînăstirea) era într-o stare proastă. Cu venirea ca egumen a lui Antim Ivireanul, pămîntul dădu mai mult, oamenii își făcură mai deplin datoria, iar mai bine decît toți Antim însuși»⁹⁴. Ca mărturie, încă din anul trecerii sale la Snagov, ne-a rămas o cățuie gravată cu următoarea scriere cirilică : «Această cățuie, împreună cu potirul și cu ale lui toate, fiind stricate, s-au prefăcut în zilele prea luminatului domn Io Costandin B. Voievod cu cheltuiala smeritului întru ieromonahi Antim Ivireanul, tipograful, leat 7202 (=1694)», iar o însemnare de la 1695 pe un Minei spune : «Acest Minei al lui decembrie, fiind stricat și risipit, s-a legat cu cheltuiala smeritului între ieromonahi Antim Ivireanul, tipograful, vă dni Io Costandin B. B. Voievod, fiind năstavnîc (mai mare) la această sfință casă la Snagov»⁹⁵.

Pe un plan mai larg, ca episcop la Rîmnîc și mai apoi ca mitropolit la București, Antim a dat acte de cumpărare și de răscumpărare chiar pentru unele proprietăți înstrăinate de înaintașii săi⁹⁶. La 1 mai 1709 el a dat «Carte» căpitanului Preda de la Gherghița, vînzîndu-i o moșie la Berilești, pe 200 de taleri «cu care bani — spune el — am făcut alte lucruri ce au trebuit la Sfînta Mitropolie».

În numeroase cazuri de litigii, pentru hotărnicii și pentru întocmirea de acte privind averile Mitropoliei, Antim a cerut domnitorului Costan-

93. Cf. T. Bodogae, *op. cit.*, p. 597.

94. N. Iorga, *Sate și mînăstiri din România*, București, 1905, p. 9.

95. Textele la Șt. Dinulescu, *Viața și activitatea Mitropolitului Țării Românești Antim Ivireanul*, în «Candela», nr. 8/1886, p. 481 și, respectiv, 483.

96. A se vedea la T. G. Bulat, *Din preocupările gospodărești ale Mitropolitului Antim Ivireanul*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIV (1966), nr. 9—10, p. 987 ș.u.

tin Brrîncoveanu să numească comisii de câte 12 boieri pentru a hotări, ceea ce nu se potrivește deloc cu acuzațiile de nechiverniseală ce i s-au adus mai târziu de dușmanii săi. Tot ce ne-a rămas în această privință e mai degrabă în sprijinul afirmației sale că «a adaus» la cele găsite, punînd pentru toate câte a făcut și agoniseala sudorii sale⁹⁷.

Dovada cea mai grăitoare a spiritului său organizatoric și economic o aflăm în «Așezămîntul» pe care l-a dat Mînăstirii Tuturor Sfinților; căci el nu s-a mulțumit să zidească numai o operă de artă și de evlavie, așa cum o gîndise mintea lui, așa cum o simțise sufletul său și atît cît i-au îngăduit vremurile, ci a și rînduit ctitoriei sale și viețuitorilor care aveau să se afle în ea reguli de conduită creștinească înaltă, care pot constitui și astăzi îndreptar și model în această privință.

Din «Așezămînt», din «Izvorul odoarelor Sfintei Mitropolii» pe care l-a întocmit, din adnotările lui manuscrise cu numere de ordine aflate pe diverse documente, ca și din indicațiile pe care le dădea preoților referitor la modul întocmirii unor acte (în «Capete de poruncă»), reiese preocuparea lui pentru o inventariere tematică-arhivistică neîntîlnită la noi pînă atunci⁹⁸. Tot în «Așezămîntul» amintit, Antim dădea indicații pentru organizarea și îngrijirea bibliotecilor și pentru funcționarea Bibliotecii publice de împrumut a Mînăstirii. A fost dat ca tot de la el să ne rămînă și cea dintîi schiță topografică din trecutul Țării Românești⁹⁹.

*

Poate că vorbindu-se despre Antim ca om de artă și ctitor de locașuri sfinte s-ar cuveni să se amintească mult mai multe lucruri, aproape cea mai mare parte a activității sale, dacă termenul de artă ar fi luat în sens larg. Limitîndu-l însă aici la desen și la culoare îndeosebi, cum și la modelarea formelor, vom menționa cîteva din darurile și înfăptuirile sale fără de care portretul pe care încercăm să i-l conturăm ar fi el însuși lipsit pe nedrept de una din trăsăturile lui esențiale. De altfel, ceva din acest desen, din această culoare de artă miniaturală sau monumentală și din această modelare a formelor pentru util și frumos se află transpus — pe alte planuri și în alte forme de exprimare — în scrisul lui, în arta lui tipografică și în oratoria lui.

97. Despre zidirea Mînăstirii Tuturor Sfinților spune în *Testamentul* său: «Dintru ostenelele mele cele multe, din tipărițul cărților și din milosteniile îndurătorilor creștini, ne-am învrednicit de-am înălțat din temelie biserică frumoasă aici la București».

98. Cf. Prof. A. Sacerdoțeanu, *Antim Ivireanul, arhivist, bibliotecar și topograf*, în «Glasul Bisericii», XXII (1963), nr. 9—10 și XXIII (1964), nr. 3—4.

99. Privitoare la moșia Negovani a Mînăstirii Snagov, din 1696, autograful păstrîndu-se la Biblioteca Academiei, *Documente*, LXVIII, 46, la Prof. A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, în «Glasul Bisericii», XXII (1963), nr. 9—10, p. 883.

Antim a fost un caligraf desăvârșit¹⁰⁰. S-a apreciat că scrisul din *Chipurile Vechiului și Noului Testament* stabilește definitiv ductul caligrafic al mîinii talentatului mitropolit¹⁰¹, ceea ce ni se pare firesc de vreme ce scrisul lui din această carte se află alături de minunata ei po-doabă miniaturală decorativă și portretistică. Cît despre cele 505 meda-lioane cu portrete aflate în manuscrisul amintit, trebuie să spunem că trăsătura lor e demnă de invidiat nu numai de alți portretiști ai epocii, dar și de mulți dinafara timpului său. Faptul că nu avem încă o foto-copie fidelă în culori a acestor portrete lasă un hiatus pentru cercetă-torii domeniului și ne obligă să ne mulțumim deocamdată cu impresiile admirative ale celor puțini care au ajuns pînă la original.

Pentru ilustrarea realismului profesat de Antim în artă avem veș-mintele împăraților, patriarhilor și altor personaje din arborele genea-logic al operei, veșminte care sînt aidoma celor purtate la curtea lui Brîncoveanu și de patriarhii, arhieriei și demnitarii timpului său.

Dar Antim a fost și un simbolist, un alegorician; el a așezat pe chenarul ușii minăstirii sale — a cărei modelare în lemn i se atribuie, după tradiție — și în stema lui, melcul tinzînd către o stea, parcă ară-tîndu-și cu smerenie neputința față de idealurile înalte spre care năzuia.

Sculptura nu va fi fost pentru el un secret, de vreme ce mîinile lui iscusite au săpat litere pentru atîtea limbi și au lucrat xilografurile cu care-și împodobeau cărțile.

S-a mai spus că «frumosul desen de pe antimisele Mitropoliților Țării Românești ar fi opera marelui meșter în toate cele frumoase, care a fost Antim Ivireanul»¹⁰². Faptul s-a dovedit adevărat cel puțin în privința fixării elementelor principale tematice și simbolice ale dese-nului, care au rămas pînă astăzi¹⁰³. Înainte de Antim, antimisele erau simple, cu cruce, fără să cuprindă scena punerii în mormînt, fără sim-bolurile evangheliștilor și fără chipurile persoanelor sfinte care au luat parte la înroparea Domnului¹⁰⁴.

S-a mai susținut și că Antim ar fi zugrăvit cu mîna lui paraclisul Episcopiei de la Rîmnîc, pe cînd era episcop acolo, și s-a mai vorbit de asemenea de gustul lui de a se zugrăvi bisericile pe dinafară, cu chipuri de sfinți și de înțelepți din antichitate¹⁰⁵, lucru care nu ni se pare exclus,

100. O analiză paleografică a scrisului lui Antim a făcut-o Prof. A. Sacerdoțeanu, în *op. cit.*, p. 888—890.

101. St. Berechet, *op. cit.*, p. 25.

102. N. Iorga, *Un antimis al mitropolitului Luca*, în «Biserica Ortodoxă Română», an. 1935, p. 486.

103. A se vedea la Pr. Gabriel Cocora, *Antimisul Mitropolitului Antim Ivireanul*, în «Mitro-polia Olteniei», XVIII (1966), nr. 9—10, p. 834—836.

104. N. Iorga, *Un antimis al mitropolitului Luca...*, p. 486.

105. A se vedea la St. Dinulescu, *op. cit.*, în «Candela», nr. 9/1886, p. 548, și în «Biserica Ortodoxă Română», an. 1884, p. 827, nota 183, unde Ghenadie Craioveanu vorbește de gustul lui Antim de a zugrăvi sfinți pe dinafara bisericilor, ca la Paraclisul Episcopiei Rîmnîcului și la Bi-serica cu Sfinți, sau a Sibilelor, din București. Aceasta corespundea atît indicațiilor din Erminiile zugravilor cît și frumoasei și prețioasei tradiții instaurate cu două secole înaintea lui Antim la unele biserici din nordul Moldovei și Bucovina, cunoscute și apreciate pînă astăzi.

cunoscînd cum folosește el pe filozofi în creațiile sale istorico-literare și oratorice. Dragostea lui pentru pictură se vede și din cerința pe care o statornicește în «Așezămîntul Mînăstirii Tuturor Sfinților», de a se proteja pictura (cap. XXII), cerință adăugată în anul 1716, cînd probabil zugrăvirea bisericii mînăstirii a fost terminată de meșterul Preda. Sigur este că multe din desenele ornamentale și chenarele cu care și-a îmbogățit tipăriturile au fost realizate de el. Iorga l-a numit «marele ilustrator al cărții românești», care a adus înnoiri estetice prin frunzele largi pline de viață, prin rodiile sale deschise, prin lalelele sale etc.¹⁰⁶.

Cît despre ctitoriile sale¹⁰⁷, în frunte se situează desigur frumoasa mînăstire ce-i poartă numele, zidită între anii 1713—1715, chiar după planurile desenate de el. Pentru aceasta Antim a indicat meșterilor să folosească experiența de la Hurezi (1690—1693), dar cu o respectare mult mai riguroasă a principiilor compoziționale simetrice¹⁰⁸. El a mai contribuit la «înfrumusețarea» Coziei, cum ne spune pisania de la 1706—1707 aflată deasupra ușii de la intrare¹⁰⁹, la Mînăstirea Govora, unde se află și cel mai vechi chip zugrăvit al său, la Paraclisul Coziei, așa cum ne indică un rest din vechea frescă, și probabil la biserica Mînăstirii Fedeleșoiu și la cea din Strehaia, unde apar de asemenea zugrăvite porțile sale¹¹⁰.

În atîta bogăție de mărturii despre activitatea mitropolitului Antim uităm aproape să mai apreciem că ceea ce a ajuns de la el și despre el pînă la noi nu reprezintă totul, după veacurile care ne despart și după urgia vrăjmașilor lui. Căci, dacă i se cuvine cinstire pentru ceea ce știm despre viața lui și pentru ceea ce ne-a lăsat și ni s-a păstrat, cinstire i se cuvine și pentru ceea ce colbul vremii a acoperit poate pentru totdeauna, dar s-a înscris fără nume în mersul înainte al țării noastre și al poporului român.

106. N. Iorga, *Ornamentația vechii cărți românești*, în *Scrieri despre artă*, antologie de Barbu Theodorescu, București, 1968, p. 198.

107. Cf. Prof. V. Brătulescu, *Antim Ivireanul, ctitor de locașuri sfînte*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXIV (1956), nr. 8—9, și Pr. Emil Nedeleșcu, *Contribuția lui Antim Ivireanul la restaurarea și înfrumusețarea sfîntelor locașuri din Eparhia Rîmnîcului și Noului Severin*, în «Mitropolia Olteniei», XVIII (1966), nr. 9—10, p. 820—825.

108. Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, vol. II, București, 1965, p. 132.

109. La N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. I, București, 1905, p. 175.

110. În *Testamentul* său, Antim vede ca o mare datorie a arhiepiscopului «zidirea, înălțarea și adaosul sfîntelor locașuri și dumnezeieștilor case».

PARTEA DOUA

MITROPOLITUL ANTIM IVIREANUL CA PROPOVĂDUITOR AL EVANGHELIEI

Propovăduirea evanghelică poate avea un înțeles de larg cuprins : Apostolii au propovăduit cu cuvîntul lor, dar și cu trăirea lor, cu faptele lor ; martirii au propovăduit cu răbdarea și cu moartea lor în credință ; scriitorii creștini mai vechi și mai noi au propovăduit cu operele lor istorice și literare ; creștinii din toate timpurile au fost chemați de preceptele Sfintei Evanghelii să propovăduiască prin exemplul lor de viață pașnică, pusă în slujba omului și a societății.

Propovăduirea evanghelică a mitropolitului Antim Ivireanul a îmbrăcat și ea forme multiple, prin activitatea multilaterală pe care aceasta a desfășurat-o. Duhul Evangheliei i-a fost călăuză în toate, l-a în-suflețit în slujire, l-a mîngîiat în necazuri, l-a întărit în clipa morții.

Dar propovăduirea evanghelică are mai ales sensul de comunicare prin grai a adevărilor de credință și în acest fel ea se confundă într-o măsură cu oratoria sau retorica, ridicîndu-se deasupra acestora prin materia ei revelată, prin slujitorii ei sfințiți, care află sprijin în împlinirea misiunii lor în harul dumnezeiesc al Sfintului Duh, prin scopul suprem și ultim pe care-l proclamă și către care călăuzește : mîntuirea. Aceasta corespunde slujirii învățătoarești a preoției. Antim a excelat și în această privință ; mai mult, didahiile pe care le-a rostit ca mitropolit la București, și poate și la Tirgoviște, unde Brîncoveanu însuși continua să stea din cînd în cînd, sînt considerate opera lui de căpetenie și capodopera genului oratoric religios la români.

În persoana predicatorului creștin, sensul larg al propovăduirii, de care am amintit, și sensul ei retoric trebuie să se îndeplinească ideal, pentru a se apropia cît mai mult de paradigma chipului desăvîrșit al păstorului duhovnicesc, care este însuși Mîntuitorul Iisus Hristos, și pentru a asigura la vreme roade cît mai multe și cît mai bune. În personalitatea mitropolitului Antim, această împletire s-a realizat în chip minunat.

Trebuie să spunem aici că în epoca brîncovenească s-a arătat un interes deosebit și pentru predică. Este suficient să amintim că în București poposise vestitul retor George Maiota, că la curte se afla predicatorul Ioan Abramios și că doi dintre fiii domnitorului, Ștefan și Radu, au alcătuit predici, din care unele s-au și tipărit cu grija mitropolitului Antim.

În ceea ce privește predica la români pînă în secolul al XVIII-lea, deși mărturiile care au ajuns pînă la noi sînt destul de sporadice și uneori confuze, ele îngăduie totuși să facem o constatare generală : locul prim în activitatea predicatorială de la sfîrșitul secolului al XVI-lea și

în tot cursul secolului al XVII-lea l-au deținut «cazaniile». Amintim mai întâi de *Cazania* tipărită de diaconul Coresi în Șcheii Brașovului la anul 1581, lucrare retipărită de mitropolitul Ilie Iorest în 1641 la Bălgrad; apoi de *Cazania de la Govora* — 1642 — (o traducere a Cazaniei lui Petru Movilă) și de *Cazania lui Varlaam*, tipărită la Iași în anul 1643. În acest șir intră și apariția la București, în anul 1678, cu purtarea de grijă a mitropolitului Varlaam al Țării Românești, a *Cheii înțelesului*, alcătuită de Ioanichie Galeatovski, cum și editarea în anul 1691, tot la București, a *Mărgăritarelor Sfintului Ioan Hrisostomul*. Aceste cărți s-au bucurat de o largă răspindire și de binemeritate aprecieri. Cu toate acestea, ele nu puteau să constituie o predică vie întru totul, de care viața religioasă și bisericească din țările române avea atîta nevoie. Se aflau în Cazanii mai de grabă predici stereotipe, bune de rostit oricînd și oriunde, dar nu cu puterea de cointeresare, de concretizare și mai ales de actualizare și de aplicare a unei predici care ar fi fost alcătuită a-nume pentru nevoile credincioșilor români de atunci, într-un loc sau altul.

De aceea, predica lui Antim Ivireanul a marcat începutul unei etape noi și un mare pas înainte în oratoria religioasă românească a timpului.

Vom trece acum la studierea didahiilor lui Antim¹¹¹, nădăjduind să scoatem învățături de multe feluri, atît în ce privește materia și arta lui predicatorială, cît și trăsăturile care trebuie să caracterizeze pe adevăratul predicator creștin.

111. 33 de didahii a căror autenticitate este recunoscută, aflîndu-se în ediția Ștrempel, București, 1962, astfel:

- Aceasta o am zis cînd m-am făcut mitropolit;
- Luna lui avgust 6. Cazanie la Preobrajenia Domnului;
- Cazanie la Adormirea preasfintei Născătoarei de Dumnezeu;
- La Dumineca Vameșului, cuvînt de învățătură;
- Cuvînt de învățătură la Stretenia domnului nostru Iisus Hristos;
- Cuvînt de învățătură la Dumineca lăsatului de brînză;
- Cazaniala la Vovedenie Bogorodițe Noemvrie 21;
- Luna lui Dechemvrie 6, cazanie la sfîntul Nicolae;
- Luna lui iunie 29 de zile. Cazaniala la sfinții Apostoli Petru și Pavel;
- Cuvînt de învățătură la Bogoiavlenie;
- Cuvînt de învățătură la Preobrajenia Domnului nostru Iisus Hristos;
- Cuvînt de învățătură la sfinții și întocma cu apostolii împărați Costandin și Elena;
- Cuvînt de învățătură la Dumineca Florilor;
- Cuvînt de învățătură la Dumineca lăsatului sec de brînză;
- Cuvînt de învățătură la Dumineca Florilor;
- Cuvînt de învățătură la Sfinții și întocma cu apostolii împărați Costandin și Elena;
- Cuvînt de învățătură la Nașterea Domnului nostru Iisus Hristos;
- Cuvînt de învățătură la Obrezania lui Hristos;
- Cuvînt de învățătură la Adormirea preasfintei stăpînei noastre Născătoarei de Dumnezeu și pururea fecioarei Maria;
- Învățătură la sfîntul părintele nostru Nicolae;
- Predoslovie la cuvîntul de învățătură în Dumineca Florilor;
- Cuvînt de învățătură și de umilință la Dumineca Florilor;
- Cuvînt de învățătură la Preobrajenia Domnului nostru Iisus Hristos;
- Cuvînt de învățătură la octomvrie 26, în zioa sfîntului marelui mucenic Dimitrie, izvoritorului de mir, asupra cutremurului;
- Învățătură la noemvrie 8, în zioa săbătorului sfinților îngeri;
- Cuvînt de învățătură în 26 a lunii lui octomvrie, asupra cutremurului și a marelui mucenic Dimitrie izvoritorului de mir;

1. CONSIDERAȚII OMILETICE ASUPRA DIDAHIIILOR MITROPOLITULUI ANTIM IVIREANUL

Dacă despre Antim Ivireanul s-a scris în general mult, obiectul principal de cercetare, care nu lipsește astăzi din nici un tratat de istoria limbii și literaturii române, l-au constituit *Didahiile* sale.

Dar *Didahiile* nu sînt numai un monument de limbă și de literatură; ele sînt în același timp o frescă a lumii politice și sociale de atunci și, ceea ce este mai important pentru noi, un tratat de teologie exegetică și practică, îmbinat masiv mai ales cu elemente de teologie morală.

Putem spune că cercetătorul oricărui domeniu, care ar vrea să-și îndrepte privirile către acel început al secolului al XVIII-lea, nu se va putea lipsi de lectura *Didahiilor* lui Antim, fiindcă alcătuitorul lor a fost într-adevăr *omul epocii* pe care a trăit-o.

Și din punct de vedere omiletic *Didahiile* au fost cercetate cu competență¹¹². S-a constatat modestia și înalta idee despre preoție, conștiința răspunderii pastorale, profunda cunoaștere a Sfintei Scripturi, bogata cultură teologică și profană, cum și alte calități ale autorului *Didahiilor*¹¹³. S-au scrutat izvoarele, soluționîndu-se controversata problemă a raportului dintre predicile mitropolitului Țării Românești și predicile lui Ilie Miniatic¹¹⁴ sau cele ale lui Hrisant Notara¹¹⁵, s-au privit

- Cuvînt de învățătură la Dumineca Florilor;
- Cuvînt de învățătură asupra omului mort;
- Învățătură cînd se face parastas;
- Cuvînt de învățătură în 25 a lunii decembrie, la Nașterea Domnului nostru Iisus Hristos;
- Cuvînt de învățătură la Dumineca Florilor;
- Învățătură asupra pocăinței;
- Cuvînt de învățătură la pogrebania omului prestăvit;
- Cuvînt de învățătură iară la prestevirea omului;

Observăm cinci cuvîntări la Duminica Florilor, două la Sfinții Împărați Constantin și Elena (ziua domnitorului Brîncoveanu și hramul catedralei mitropolitane), trei pentru ziua de 6 august, cîte două cuvîntări pentru alte cinci praznice, și patru necrologuri. La acestea, se adaugă în volumul ediției citate:

- Scrisoarea la leat 7220, în luna ghenarie în 13 zile;
- Duminecă la februarie 3 zile, răspunsul ce am dat a doa oară;
- Începătură și învățătură pentru ispovedanie.

112. Cea mai substanțială analiză asupra operei omiletice a lui Antim Ivireanul o aflăm la Pr. Prof. Al. I. Ciurea, *Antim Ivireanul predicator și orator*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXIV (1956), nr. 8—9, p. 775—816 și la Pr. Prof. D. Belu, *Opera predicatorială a lui Antim Ivireanul*, în «Mitropolia Banatului», XVI (1966), nr. 7—9, p. 483—492 și *Predicile lui Antim Ivireanul*, în «Mitropolia Ardealului», VIII (1963), nr. 1—3. 113. Pr. Prof. Al. I. Ciurea, *op. cit.*, p. 787—797.

114. Dependența *Didahiilor* lui Antim de *Predicile* lui Miniatic a fost susținută de episcopul Melchisedec și apoi de alții care i-au preluat părerea, cum a fost și Gr. Comșa, în *Istoria predicii la români*, București, 1921, p. 81. Aceștia însă luau în considerare și un al doilea volum de predici atribuite lui Antim, a căror paternitate a fost însă ulterior contestată de cei mai mulți cercetători și contestată a rămas pînă astăzi. *Istoria României*, vol. III, București, 1964, afirmă: «Cercetări recente au dovedit că presupusa strînsă dependență a predicilor lui Antim față de cele ale predicatorului grec Ilie Miniatic în fapt nu există» (p. 277). De altfel, predicile lui Miniatic s-au tipărit postum la Leipzig, în 1718, iar la noi au fost traduse și tipărite mai întîi de mitropolitul Neofit, la 1724. Manuscrise care să fi circulat anterior nu se cunosc. Este meritul Pr. Prof. Al. I. Ciurea de a fi demonstrat, în modul cel mai elocvent, lipsa de temei a presupusei dependențe (în *op. cit.*, p. 797—801).

115. Față de care a aflat unele asemănări și N. Iorga, *Istoria Bisericii Românești*, vol. II, București, 1932, p. 57.

Didahiile ca izvor de informație asupra vieții politice, sociale, economice și moral-religioase de atunci, li s-a analizat forma și planul și s-au semnalat unele din caracteristicile lor omiletice ¹¹⁶.

Cu toate acestea, obiectul cercetării ni se pare a fi încă departe de epuizare. De aceea, vom arunca și noi o privire atentă asupra acestor *Didahii*, nu numai pentru a reliefa ceea ce au ele caracteristic, ci și pentru a scoate la lumină noi date sau a le pune în lumina unor noi puncte de vedere, spre folosul predicatorului creștin de astăzi. Nu intenționăm ca cercetarea noastră să-și construiască neapărat un schelet propriu, independent de ceea ce s-a scris pînă acum în această privință. Vrem numai să adăugăm și contribuția noastră la cercetările anterioare.

Astfel, vom afla neconținut pildă din predicile mitropolitului, care considera că pentru om cel dintîi mijloc al unirii cu Dumnezeu este «învățătura și cuvîntul», adică «învățătura cea împletită de cuvinte» (166, r. 14—16) ¹¹⁷, «undița cuvintelor care împreună cu mărturiile Duhului Sfînt prind pe om dintru adîncul păcatelor, ca pre peștele dintru adîncul apei, și-l scoate la lumina cunoștinței de Dumnezeu» (166, r. 20—22), din predicile mitropolitului care a așezat în testamentul său unele ca acestea: «Cei ce iau darul vredniciei arhieresti de prin toată lumea și se așează purtători de grijă la beserica cea sfîntă a lui Dumnezeu, au datorie mai întîi cu dinadinsul a păstori turma lor cea pravoslavnică, ce li s-au încredințat de la Hristos, cu cuvinte folositoare de suflet și cu învățătura cea evanghelicească» ¹¹⁸.

a) CONSIDERAȚII ASUPRA FONDULUI DIDAHIIOR

Materia Didahiilor ; învățături de teologie dogmatică și morală, mijlocite prin Didahii. — Materia *Didahiilor* lui Antim își trage seva din mai multe direcții : mai întîi ea este legată de calendarul bisericesc, de pericopa evanghelică, în cazul duminicilor și praznicelor împărătești, sau de izvoarele aghiografice corespunzătoare în zilele sfinților ; alte ori ea este ocazională, cum avem cazul cuvîntării la instalarea sa ca mitropolit, sau ca cele funebre ; un cuvînt de învățătură are ca temă pocăința și a fost rostit «în zilele postului». Antim își alege materia predicii și din mediul înconjurător, observînd binele și răul din viața oamenilor : ce făceau, ce vorbeau și chiar ce gîndeau ei. Învățătura de veacuri a Bisericii își găsea astfel aplicare în contemporaneitate, iar trăirea oamenilor se confrunta și se coordona cu adevărurile și preceptele creștine veșnice.

116. A se vedea la Pr. Prof. Al. I. Ciurea, *op. cit.*, p. 798—817 și la Pr. Prof. D. Belu, *Opera predicatorială a lui Antim Ivireanul*.

117. Indicațiile cifrice din paranteză trimit la ediția Ștrempele a *Didahiilor* (pagina și rîndul), așa cum vom cita în continuare. Folosim această ediție, deoarece ea are la bază cel mai vechi manuscris al *Didahiilor* descoperit pînă acum, și anume o copie făcută între anii 1722—1725 de Efrem Grămăticul.

118. Este aici un ecou al poruncii pe care Mîntuitorul Hristos a dat-o Apostolilor Săi și urmașilor acestora, prin succesiune : «Mergînd, învățați toate neamurile...» (fiindcă într-adevăr lucrarea învățătoarească trebuie să proceadă pe toate celelalte ale sacerdoțiului).

În cursul *Didahiilor* se întîlnesc aspecte teologice care vădesc pe gînditorul ortodox profund, căruia nu-i scapă cele mai de seamă și în același timp cele mai fine interpretări ale esenței adevărurilor revelate. Încă din cuvîntarea pe care «o a zis» cînd s-a făcut mitropolit, Antim enunță două elemente pe care le socotește că «întemeiază și întăresc biserica: credința la Dumnezeu și buna ascultare la biserică» (74, r. 29—30). Credința este, după cum știm, cel dintîi fapt trebuitor pentru mîntuire; ea este cea dintîi condiție a mîntuirii. Prin Biserică Dumnezeu își continuă lucrarea. Sa mîntuitoare în lume și de aceea Biserica și propovăduiește credința. Fiind păstrătoarea adevărurilor revelate, Biserica are posibilitatea să dea credinței noastre un conținut precis și o orientare sigură, de unde rezultă că este necesară ascultarea de Biserică. Antim a sesizat aceasta și, în toate predicile sale, el nu uită să îndemne neconținut la păstrarea credinței și la ascultarea față de Biserică. Dacă pe plan universal credința în Dumnezeu și ascultarea de instituția Lui garantează consolidarea Bisericii ca instituție divino-umană, pe plan național Antim se va fi gîndit desigur și la consolidarea Bisericii Românești, atît de încercată în vremea lui.

În *Cazania la Preobreenia Domnului*, Antim enunță un alt adevăr, în privința cunoașterii lui Dumnezeu, și anume că noi cunoaștem pe Dumnezeu numai în parte, pe cît ni s-a descoperit și pe cît mintea noastră poate să cuprindă din măreția Lui :

«Iară asămînarea aceasta a obrazului cu soarele și a veșmintelor cu zăpada, nu doară pentru aceea să asămînează cum că nu ar fi strălucit obrazul Lui decît soarele, sau veșmintele nu ar fi fost mai albe decît zăpada, ci pentru că aici, în lume, nu avem noi alt nimic mai strălucitor și mai luminat decît soarele, sau mai alb decît zăpada» (78, r. 22—28).

În privința soteriologiei, aflăm în *Didahiile* lui Antim lucruri deosebit de interesante. De ce — se întreabă el — s-a făcut Dumnezeu om, asemenea nouă, și a petrecut cu noi pînă la înălțarea Sa și de ce nu s-a făcut El înger, ca să mîntuiască pe îngerii cei căzuți ? Iată răspunsul :

«Pricina cea dintîi, pentru care au luat Dumnezeu spre sine firea omenească, iar nu cea îngerească, iaste că îngerii n-au perit toți, ci au rămas din ei mulți, iar oamenii erau căzuți toți, pentru păcatul născutului celui dintîi» (190, r. 1—4); apoi, pentru că omul a greșit din slăbiciune, «avînd pre sine trup, carele l-au plecat pre lesne la păcat. Iar îngerul au greșit din firea cea rea» (191, r. 8—12); «a treia pricină pentru care au luat Domnul spre sine firea omenească, iar nu cea îngerească, iaste că îngerul au greșit de bună voia lui, iar pre ticălosul om l-au înșelat șarpele» (192, r. 21—24); încă, înainte de cădere, «îngerul era mai de cinste decît omul ; pentru aceea era dotoriu și mai tare să se ferească de păcat» (193, r. 10—11).

Tot patru pricini află Antim și pentru coborîrea la noi a Fiului lui Dumnezeu, iar nu a altei persoane, Tatăl sau Sfîntul Duh, din Treime : cea dintîi, pentru că Fiul se cheamă «Înțelepciune» și astfel avea să vindece nepriceperea prin care omul a căzut în păcat; a doua, ca Cel ce este Fiul lui Dumnezeu fără ani, să se facă și Fiul Omului sub ani; a treia, ca precum s-a făcut Fiul lui Dumnezeu fiu al omului, să se facă și fiul omului fiu al lui Dumnezeu; în sfîrșit, fiind Fiul, «fața cea din mijloc» a Sfin-

Mitropolitul Antim Ivireanul predicînd (desen dintr-un volum manuscris, anterior anului 1783, cuprinzînd o parte din *Didahii*, păstrat în Biblioteca Patriarhiei Române)

tei Treimi, s-a făcut și Mijlocitor pentru împăcarea oamenilor cu Dumnezeu (194, r. 5—13).

Pogorîndu-se pe pămînt, Fiul lui Dumnezeu nu și-a pierdut, nici nu și-a micșorat dumnezeirea Sa, ci firea omenească s-a împreunat numai în El cu cea dumnezeiască. La aceasta ajunge Antim interpretînd proorocia :

«Rourați ceriurile de sus și norii să ploao dreptul, să se deschiză pămîntul și să arate pe Mîntuitorul»¹¹⁹. Amîndouă acestea — spune Antim — sînt adevărate «din ceriu și de pre pămînt a să ivi, din ceriu pentru că iaste fiiul lui Dumnezeu, de pre pămînt pentru că iaste fiiul omenesc. Pentru aceea strig către ceriu și către pămînt, ca să ne arate noao pre dreptul și Mîntuitorul acela al lumii» (180, r. 28, 181, r. 6).

Ideea este accentuată, printr-o analiză simbolică, și în *Cuvîntarea la Stretenia Domnului* :

«Duce plocon la templu 2 turturele ca să arate cele 2 voi, a dumnezeirii și a omenirii. Duce o părăche de turturele curate, ca să facă părăche curată lui Dumnezeu pre omul» (100, r. 15—17).

În *Cuvîntul de învățătură la Preobreganie*, Antim află prilej pentru a îndrepta privirile ascultătorilor eshatologic, către Judecata din urmă :

«Și să arată lor Moisi și Ilie, grăind cu dînsul. Minunată vorbă și alese soții are astăzi Hristos, cu adevărat și i să cuvenia să aibă soții ca aceștia, pentru că Hristos iaste Mesia, că Moisi iaste făcătoriu de lege, Ilie iaste prooroc mare ; Hristos iaste Mîntuitorul lumii, Moisi iaste mîntuitorul jidovilor, Ilie va să fie mîntuitoriul celor drepti mai nainte puțin de judecată. Hristos iaste dătător de lege, Moisi învățător de lege și Ilie rîvnitor de lege. Vedeți dară, ce soții alese are și cum să aseamănă în oarecarele. Moisi au murit, Ilie n-au murit. Și oare ce poate fi aceasta, de s-au însoțit Hristos cu un drept din cei morți și cu un drept din cei vii ? Pentru că la judecata cea viitoare vor să judece viii și morții și vor să se veselească la împărăția ceriului cîți vii vor fi drepti și cîți morți vor fi drepti. Și de vreme ce taina aceasta de astăzi, a schimbării lui Hristos, închipuiește și iaste ca un aravon acei mări a împărăției ceriului, pentru aceasta au adus la mijloc unul din cei morți, pre Moisi, și unul din cei vii, pre Ilie. Și cum că vor să vie la împărăția ceriului, împreună, viii și morții, ni-o adeverează fericitul Pavel, la 15 capete către Corintheni, zicînd : toți nu vor adormi, iar toți ne vom schimba de trupul acesta stricăcios și ne vom face nestricăcioși» (146, r. 21—147, r. 9).

Dacă adevăruri de bază ale credinței creștine, ca cele de mai sus, se află expuse într-un mod relativ asemănător și la alți predicatori de dinaintea de Antim, sau la contemporani ai lui, aceasta nu trebuie să ducă la concluzia plagiatului. Pentru un cercetător neavizat, asemănările din opera unor mari predicatori creștini ar putea să însemne aceasta. Pentru cunoscători însă, astfel de asemănări se explică mai degrabă prin izvoa-

119. Isaia XLV, 8.

rele comune ale predicii, Sfînta Scriptură și scrierile Sfinților Părinți care au tilcuit Scriptura și Tradiția în general și care au făcut să se mențină în Ortodoxie o unitate de vederi, de interpretare și chiar de expunere, cu grija permanentă a păstrării adevărului de credință.

În cadrul acestei unități se poate observa însă și diferența specifică, foarte prezentă la Antim, ale cărui Didahii sînt atît de mult legate de viața contemporanilor săi ¹²⁰.

Uneori însă, Antim are și interpretări personale, în sensul de originalitate și noutate, sau de dezvoltare a unor interpretări, nu în sensul unei alte învățături. El pretinde chiar că unele interpretări îi aparțin, așa cum este cazul în analiza etimologică a numelui Sfintei Fecioare :

«Mariam, după a mea proastă (modestă) socoteală, înțelegem cum că cuprinde în sine trei lucruri: una pentru că fiind numele acesta de trei (silaves), adică de trei înjugări, să înțelege cum că au născut o față a sfintei troițe, pre fiul și cuvîntul lui Dumnezeu; a doua că are fieștecăre înjugare cîte 2 slove și să înțelege cele doao firi ale lui Hristos adecă cea dumnezeiască și cea omenească; a treia că sînt 6 slove de toate într-acest nume, cu carele înțelegem cele 6 taini mari și peste fire, adecă blagoveștenia, nașterea, botezul, moartea pe cruce, învierea și înălțarea la ceriu» (86, r. 33—87, r. 8) ¹²¹.

Cum atunci cînd utilizează vre un alt izvor Antim nu uită să menționeze de regulă nu numai autorul, dar — după caz — și scrierea respectivă, și uneori cartea sau capitolul în cauză, nu avem de ce să ne îndoim asupra originalității interpretărilor despre care Antim spune că sînt după socotința lui. În tot cazul, datorită onestității de care a dat dovadă, ca și grijii cu care el își fundamentează predicile, problema ce este original și ce este împrumutat în opera sa își află o rezolvare mult mai ușoară decît în cazul altor scrieri ale oratorilor timpului.

Alăturînd la pasajele originale, ca cel citat mai sus, și ca cele multe referitoare la viața specifică Țării Românești în jurul anului 1700, selec-tarea făcută de Antim din bogata cultură pe care o poseda, ca și puterea de analiză și de sinteză a gîndirii sale, putem socoti că *Didahiile* pe care le-a alcătuit au o originalitate de necontestat, așa cum consideră astăzi cei mai mulți dintre critici.

Cît despre aspecte ale teologiei morale, vom aminti aici de analiza pe care Antim o face celor trei virtuți teologice și celor șapte păcate de moarte, despre unele sfaturi de conduită pe care le dă și despre importanța pe care o acordă el rugăciunii.

Analiza celor trei virtuți teologice, o aflăm în predica la Duminica vameșului. În cele trei virtuți Antim vede «trei bunătăți mari (...), pe care fiecare creștin are datoria a le ținea și a le face, căci fără aceste trei

120. Și autorii *Istoriei limbii române literare*, vol. I, București, 1961, sesizează originalitatea Didahiilor, «deși au ca model diferite comentarii clasice ale Evangheliilor» (p. 161).

121. A se vedea tilcuirea etimologică și la 282, r. 1.

bunătăți nu iaste cu puțință nici cu un mijloc să se mîntuiască creștinul» (91, r. 28—30), tot așa cum nimeni nu poate trăi pe pămînt fără hrană, fără îmbrăcăminte și fără somn. Nădejdea este încredere în darul lui Dumnezeu. Ea este bună cînd se îndreaptă către Dumnezeu, pentru mîntuire, și poate fi rea cînd este îndreptată «spre boiari și spre fiii oamenilor», pentru lucruri deșarte. Dragostea «iaste o unire a mulți într-una și cale către Dumnezeu și vîrf tuturor bunătăților»¹²². Dragostea poate fi dumnezeiască, adică orientată către Dumnezeu, și firească, îndreptată spre aproapele nostru. Dar mai este o dragoste, pătimitoare și rea, despre care Antim se ferește să vorbească mai mult, pentru a nu smînti și pentru a respecta atît sfîntul locaș în care grăia, cît și pudoarea ascultătorilor săi: «Pentru aceea, lipsească vorba ei de la mijloc, ca să nu ne spurcăm auzul» (93, r. 6). Credința dreptslăvitoare ne face să aflăm harul înaintea lui Dumnezeu. Ea se dovedește prin dragostea de Dumnezeu și prin păzirea poruncilor Lui.

Analiza celor trei virtuți teologice este făcută de Antim și în *Cazania la Sfîntul Nicolae*, unde el adaugă însă acestor trei și smerenia, ca pe o a patra «mare bunătate». El numește smerenia «sfîrșitul, legătura și pecetea tuturor bunătăților»; iar ca pildă de smerenie aduce pe însuși Fiul lui Dumnezeu, Care s-a smerit pînă la moarte pe cruce, de bună voie.

Iată ce spune Antim despre cele șapte păcate capitale și despre urmările lor nefaste:

«Și sînt păcate de moarte 7, carele sînt și împotriva Duhului Sfînt, făr-de nici o greșeală, de vreme ce sînt ne ertate, deaca nu să va face la dînsule căzuta vindecare; păcatul cel dinîti iaste trufia, dintru carele să naște semeția și neascultarea; al doilea iaste zavistia, dintru carele să naște vrăjmășia și uciderea; al treilea iaste iubirea de argint, carele să numește a doua închinare la idoli, dintru carele să nasc toate relele; al patrulea iaste călcarea de lege, adecă nebagarea în seamă celor hotărîte și așazate în legi și în pravile, dintru carele să naște necredința și lepădarea de Dumnezeu; al cincilea iaste sămînarea de vrajbă între frați și între priatani, care păcat l-au aflat singur satana, și cine are acel nărav iaste asemenea diavolului; al șaselea iaste nădiajdia cia neouvioasă ce are meștine la multa milă a lui Dumnezeu și nu să părăsește de păcate, socotind că-l va ierta dintru carele să naște netemerea de Dumnezeu și toată necurăția; al șaptelea, cel mai de pre urmă și mai mare și mai rău de cît toate, iaste ocaania, adecă desnădăjduirea de mila lui Dumnezeu, socotind că nu-l va ierta nici cu un mijloc, dintru carele să naște moartea cea sufletească și munca cea veșnică a iadului. Și cine va avea vreunul dintr-aceste păcate și nu va vrea să se părăsească de dînsul mai bine să nu-l fi născut muma-sa (121, r. 27, — 192, r. 14).

În legătură cu păcatul, Antim așează întotdeauna în mintea ascultătorilor săi ideea de pocăință, care liberează de păcat și îndreptează spre răscumpărare prin fapte bune.

122. Această definiție, foarte pe scurt a dragostei: «Dragostea încă iaste o unire a mulți într-una» (92, r. 24), ni se pare a avea și profunde rezonanțe ecumeniste.

Cît despre faptele bune pe care este dator creștinul să le împlinească, Antim îndeamnă în cuvîntul său de învățătură la «bogoiavlénie», astfel :

«Să ne păzim mintea de cugetele cele viclene și trupurile noastre să le ferim de toate spurcăciunile, să avem dragoste cătră toți, să facem milostenie la săraci, să iubim pre cei străini, să căutăm pre cei bolnavi și pre cei din închisori să-i cercetăm. Să facem bine vrăjmașilor noștri (...) să avem răbdare la nevoie și la scîrbe, să ne supunem celor mari, să ascultăm și să cinștim pre părinții noștri. Să ne cucerim cu cuviință duhovnicilor noștri și preoților și călugărilor» (142, r. 17—26).

Prin predica sa, mitropolitul Antim a urmărit întotdeauna nu numai luminarea minții și mișcarea inimii, ci și înduplecarea hotărîtă a vocii pentru săvîrșirea faptelor bune. Pentru aceasta avizează și mobilizează el pe ascultători în *Cuvîntul de învățătură la Dumînica lăsatului sec de brînză* :

«Vă pohtesc ca să vă deșchideți urechile inimilor voastre și să ascultați cuvintele ce voi să grăiesc, pentru ca să vă folosiți voi cu ascultarea și eu cu zisele. Că zice Pavel Apostolul: «Fericiți cei ce grăiesc în urechile celor ce ascultă»; și apoi trebuie să faceți roadă sufletească din cele ce veți auzi, pentru ca să nu vă fie ascultarea și osteneala în deșărt, că arătîndu-vă ca pomii cei fără de roadă și ca vitele cele sterpe, ce folos veți avea de ascultarea voastră?» (167, r. 13—17).

Adăugăm cîteva cuvinte despre marea valoare pe care Antim o atribuie rugăciunii îndeobște¹²³. Au fost mulți Părinți bisericești și ierarhi care au subliniat însemnătatea rugăciunii, dar tot mulți au fost aceia dintre ei care au amintit numai sau au accentuat rugăciunea individuală în concepția sihăstriei izolate de lume. Antim a fost monah și egumen, apoi arhiereu-episcop și în urmă mitropolit; dar, așa cum întreaga lui viață și activitate s-a îndreptat spre cei mulți, tot așa și concepția lui despre rugăciune se referă în chip special la rugăciunea făcută în obște, de către obște, de comunitatea credincioșilor, desigur în primul rînd în biserici și în unitatea duhului :

«Să cuvine — spune Antim — că precum iaste răutatea și întîmplarea deobște, să fie și rugăciunea de obște. Toți să ne rugăm, toți să cerem ajutoriu, precum au făcut și Apostolii în corabie, de au strigat toți cu o gură și cu o inimă: «Doamne, mîntuiește-ne că pierim». Iară nu unul să se roage și altul nici să gîndească (...). Zice Hristos la Mathei, în 18 capete, că: «De să vor toomi doi dintru voi pre pămînt de tot lucrul carele ar cere, fi-va lor, de la tatăl meu cel din ceriuri». Deci, dară, cînd doi uniți să vor ruga, cîștigă mile; cu cît mai vîrtos vor cîștiga, cînd tot norodul și toată mulțimea cu un glas și cu o gură și cu o inimă vor cere de la Dumnezeu ajutoriu» (230, r. 29, — 231, r. 11).

Logica demonstrației se impune.

În legătură cu moralitatea stă și critica socială pe care Antim o face în *Didahiile* sale. În adevăr, «Antim s-a făcut ecoul năzuințelor poporului, ca patriot și ca mitropolit, luptînd pentru scuturarea opresiunii turcești și criticînd, de la înălțimea amvonului, nedreptățile sociale din vremea sa¹²⁴.

123. Despre roadele rugăciunii vorbește Antim și în *Sfaturile creștine-politice către Ștefan Cantacuzino*, cînd spune : «Aceasta curăță sufletul și bucură pe Cel Înalt, nimicește păcatele și înfrumusețează pe om și-l face în fiecare zi cu inimă veselă și cu minte nepătată și de har strălucită, care se înalță peste ceruri spre a înîlîni pe Dumnezeu».

124. G. Ștrempel, în *Introducere* la ediția citată, p. 5.

Despre vigoarea cuvîntului său prin care cerea înlocuirea asupririi și urii cu egalitatea și dragostea, Nicolae Iorga spunea că : «de la Ioan Hri-sostomul, care a vorbit astfel înaintea împăratului și mai ales a împără-tesei la Constantinopol, nimeni nu s-a mai adresat unei societăți cu aspri-mea lui Antim»¹²⁵.

Să ilustrăm înalta lui concepție despre egalitatea care trebuie să dom-nească între toți oamenii, printr-un fragment din *Cuvîntul de învățătură la 8 noiembrie, în ziua Soborului Sfinților Îngeri* :

«Nu să cuvine cîntea și lauda numai oamenilor celor mari și bogați, căci sînt vrednici acestui dar și cei mici și smeriți. Că măcar că cei mari strălucesc sub hai-nele cele de mult preț și cei mici n-au cu ce să-și acopere trupul; cei mari să odih-nesc pe așternuturi moi și frumoase și cei mici să culcă pe pămîntul gol și pe paie: aceia însoțiți cu mulțime de slugi, iar aceștia lipsiți, pustii și de ajutoriu și de pria-teni; aceia între răsfățări și între bogății și aceștia între primejdii și între în-tristăciuni.

Însă, cu toate acestea măriri despărțite, nu să cuvine celor mici mai puținică cînte și dragoste decît aceia ce să cuvine celor mari și bogați, nici iaste cu dreptate celor mari să li să închine lumea și pre cei mici să-i botjocorească; de aceea să se teamă și pre aceștia să-i obidească; de aceea să se rușineze și pre aceștia să-i înfrunteze, pentru căci măcar că cei mari, cu sila și cu puterea, răsplătesc sudăl-mile, iar cei mici au îngeri sprijinitori în ceriu, de pedepsesc pre cei ce-i obidesc» (231, r. 27, — 232, r. 13).

Încheind lectura acestui pasaj, să ne gîndim o clipă că el a fost rostit de la amvon, acum mai bine de două veacuri și jumătate, într-o societate bazată pe clase antagoniste, pe asuprire și pe exploatare.

Antim observa împrejurul lui felurite vicii, ținînd de structura socie-tății de atunci, ca: luxul, camăta, desconsiderarea celor sărmani ș. a., pe care el le-a combătut energic. Vom observa că aceeași preocupare pentru dreptatea socială, ca rezultată a concepției creștine despre crearea lumii și a preceptelor evanghelice, se află înscrisă și în «sfaturile creștino-poli-ticești» pe care Antim le-a adresat domnitorului Ștefan Cantacuzino¹²⁶.

În sfîrșit, reținem că Mitropolitul Antim nu s-a situat numai pe po-ziția criticării și muștrării ascultătorilor săi pentru aspectele negative ale vieții lor, ci el a și lăudat și a încurajat pe cei virtuoși :

«Pentru aceea, dară, nu iaste minune, iubiții mei ascultători și cînstiți și de bun neam boiari, de m-au rînduit și pre mine Dumnezeu și m-au pus, om mic fiind și smerit, păstor mic la mică turmă, la dumneavoastră, pre carii eu nu vă am, nici vă țiu turmă mică, ci mare și înaltă; mare pentru buna închinăciunea și dreapta credință care o păziți curată și nespurcată, fiind încungiurați și îngredîți între hotarile celor străini de fel și impresurați de atîtea nevoi» (74, r. 18—25).

125. N. Iorga, *Despre Antim Ivireanul...*, p. 617.

126. Pentru ilustraie, dăm cîteva extrase din textul acestor maxime și sentințe : «Să iu-bești pe supuși, pe toți, să iubești deopotrivă, atît pe străini, cit și pe localnici, să nu faci dis-tincțiune (...). Să aibi ca fii ai cetății pe cei pașnici (...). Să ard nenorociții (străinii refugiați în Țara Românească, n.n.) în țările necredincioșilor din cauza impozitelor multe, sarcini și munci; vezi-i cum se muncesc și ca un părinte fii-le îndurător (...). Prin trei lucruri bune se cunoaște de toți guvernarea bine condusă : dacă se găsește pîne cu îmbelșugare în piață, justiție luminată în tot locul și dacă siguranța există pretutîndeni» (a se vedea textul complet la C. Erbiceanu, *Maximele și sentințele lui Anthim Ivireanul...*, loc. cit.).

Ținem să mai subliniem în acest capitol o idee nobilă dintr-o didahie a mitropolitului Antim, care ni se pare că a rămas insuficient pusă în lumină: ideea păcii și a caracterului pașnic al religiei creștine. Iată textul în cauză :

Ucenicii Domnului, «oameni fără de arme și nedichisiți de ale ostirii, săraci de avuție, proști de învățătură, slabi de post, blînzi pentru nerăutate, au înălțat nu steaguri de oaste, ci numai crucea, semnul păcii, propovăduind nu cu sunet de tobe și de surle, ci numai cu neputincioasă limbă și neînvățată, pe Hristos și credința și fulgerînd, nu zic cu fulgerele sabiilor celor ascuțite, ci numai cu strălucirile unor vieți bune, neumplînd pămîntul de oști, nici să acopere marea de corăbii cu vetrele, și numai fără-de-rane, fără-de-sînge, fără-de-vătămăre, calcă și supune toată păgînatatea, biruiesc iadul, sting înșălăciunea, izgonesc minciuna, întind numele lui Hristos și credința» (74, r. 5—16).

Sfînta Scriptură și Sfînta Tradiție, ca izvor și temei al propovăduirii. — Este cunoscut caracterul popular al Psaltirei, cartea sfîntă cea mai citită de credincioși în zilele noastre, ca și în trecut. Antim știa bine că, din întreg Vechiul Testament, psalmii erau mai cunoscuți păstorilor săi, ba mulți dintre credincioși vor fi știut chiar să rostească din psalmi, cel puțin pe aceia care reveneau mai des în cursul celor șapte laude. A fost dar firesc ca Antim să-și fundamenteze afirmațiile sale din Didahii cu citate din psalmi, sau să folosească texte din psalmi pentru asemănări, comparații și alte figuri oratorice, necesare edificării ascultătorilor săi.

Astfel, cuvintele cele mai des întîlnite în *Didahii* sînt : «așa zice David», sau «cum zice și David»¹²⁷.

Un fragment din *Cazania la Adormirea Preasfintei Născătoare de Dumnezeu* ne va servi pentru a arăta cît de mult lega Antim predica sa de Vechiul Testament. El spune despre Fecioara Maria :

«Pre aceasta au văzut-o Moisi în muntele Synaei, ca un rug aprins și nu ardea. Pre aceasta au văzut-o Aaron, ca un toiag înflorit și plin de roadă. Pre aceasta au văzut-o Iacov, ca o scară întărită din pămînt pînă la ceriu și îngerii lui Dumnezeu să suia și să cobora pre dînsa. Pre aceasta o au văzut-o Iezechil, ca o ușă încuiată, prin care nimenea n-au trecut. Pre aceasta o au văzut-o Ghedeon, ca o lînă, Avacum, ca o dumbravă umbroasă, Daniil, ca un munte, și Solomon, ca un pat» (89, r. 3—10).

Fără a mai zăbovi asupra simbolismului de aici, din punct de vedere exegetic și dogmatic, vom remarca numai susținerea reciprocă între aceste imagini și puterea de sintetizare a lui Antim.

Un alt exemplu elocvent în acest sens îl aflăm în *Cuvîntul de învățător la Bogoiavlenie*, în care se spune : «Iar pentru ce s-au arătat Duhul Sfînt în chipul porumbului, să vă spun o istorie din Testamentul cel Vechi, măcar că o știți mai toți» (138, r. 34—35). Este vorba de istoria potopului și de porumbelul trimis de Noe pentru ostoierea potopului (așa cum prin venirea lui Hristos avea să se ostoiască potopul păcatelor).

127. 88, r. 10, 89, r. 25, 92, r. 15, 134, r. 5, 137, r. 30, 156, r. 10, 157, r. 1, 161, r. 15, 175, r. 2, 187, r. 28, 190, r. 10, 190, r. 15, 190, r. 29, 191, r. 20, 193, r. 3, 196, r. 4, 198, r. 8, 199, r. 20, 202, r. 19, 205, r. 12, 222, r. 18, 229, r. 5, 231, r. 15, 243, r. 18, 244, r. 2 etc.

Nu este pagină din Didahii, nu este idee și nu este argumentare a ideilor principale, fără ca Antim să nu recurgă la autoritatea Vechiului Testament, sau la simbolismul acestuia: «Vedem la două capete ale Facerii» (103, r. 10), «după cum zice la Cîntarea Cîntărilor» (110, r. 6), «cum zice Ieremia la 17 capete» (127, r. 28), «precum a zis mai înainte Isaia» (128, r. 33), «zice Proorocul Malahie la 4 capete» (143, r. 20), «vedem la al doilea cap al prea înțeleptului Sirah» (144, r. 7), «cum zice Ecclesiastul» (173, r. 28), «că așa zice în cartea lui Iov» (193, r. 4), «zice prea înțeleptul Solomon» (197, r. 18), «cum zice la 22 capete de la Eșire» (202, r. 6), «zice la întâia carte a împăraților» (216, r. 13), «zice Domnul la Ioil» (278, r. 15), «zice la a treia carte a împăraților» (282, r. 29), «zice la a doua lege» (237, r. 23), «zice prorocul Miheia» (252, r. 29) etc. El indică numai capitolul, nu și versetele citatelor pe care le folosește.

Citînd din Vechiul Testament și referindu-se la un prooroc sau altul, la o carte sau alta, Antim nu pierde din vedere, acolo unde situația o cere, să sublinieze că învățătura Vechiului Testament a fost dată prin prooroci, dar este inspirată de Duhul Sfînt, că însuși Dumnezeu grăiește de multe ori prin gura profetilor: «Zice Domnul la Ioil în 2 capete» (278, r. 15), «poruncește Sfîntul Duh la cap. 7 al lui Sirah» (237, r. 16), «Zice Duhul Sfînt la cartea I-a a împăraților» (220, r. 30), «Dumnezeu ne învață prin rostul (graiul) lui David la psalmul 49...» (227, r. 12—13) «zice Dumnezeu prin rostul proorocului Malahiei» (215, r. 13).

Dacă pentru citatele din Vechiul Testament Antim apelează cel mai adesea la psalmii lui David, cu corectivul — atunci cînd este cazul — că prin prooroc vorbește însuși Dumnezeu, pentru Noul Testament cel mai adesea intermediarul lipsește; aici expresia cea mai frecventă este: «zice Hristos»¹²⁸ sau «zice Domnul».

Lăsînd la o parte faptul că Antim analizează pericopele evanghelice plecînd uneori chiar de la textul biblic, vom observa că el aduce numeroase texte din întreg Noul Testament pentru explicarea, aprofundarea sau susținerea pericopei respective, aplicînd cunoscutul principiu *Scriptura Scripturae interpres*, ca și atunci cînd apelează la Vechiul Testament.

Cînd aduce cuvîntul Mîntuitorului, el precizează că «zice Hristos»; cînd se referă însă la alte texte evanghelice, el nu mai spune că «zice Matei», sau «zice Luca», sau «Ioan», ci «zice la Matei», «zice la Marcu», «zice la Luca» și «zice la Ioan»¹²⁹. Alte ori, referirea e și mai depersonificată, cînd spune: «Cuvintele acestea sînt ale Sfintei Evanghelii» (77, r. 16), sau «zice Evanghelia» (77, r. 20).

Dar nu numai la texte evanghelice apelează Antim, ci și la cartea Faptele Apostolilor (127 r, 10), la epistolele pauline¹³⁰, la I Petru (76, r. 6), la Apocalipsă (288, r. 2; 196, r. 9) etc.

128. 95, r. 5, 103, r. 25, 117, r. 15, 119, r. 1, 122, r. 5, 124, r. 19, 127, r. 10, 139, r. 18, 141, r. 25, 159, r. 24, 166, r. 10, 188, r. 27, 191, r. 25, 229, r. 4, 231, r. 6 etc.

129. 91, r. 10, 93, r. 28, 160, r. 28, 161, r. 34, 170, r. 7, 172, r. 21, 173, r. 2, 249, r. 3, 280, r. 16 etc.

130. 72, r. 27, 75, r. 28, 77, r. 1, 86, r. 20, 91, r. 15, 92, r. 25, 93, r. 8, 105, r. 1, 110, r. 13, 111, r. 5, 117, r. 10, 118, r. 15, 124, r. 2, 140, r. 23, 147, r. 6, 167, r. 14, 167, r. 23, 188, r. 20, 198, r. 16, 204, r. 10, 223, r. 4, 237, r. 4, 242, r. 26, 242, r. 31, 248, r. 2, 252, r. 17, 253, r. 1, 253, r. 13 etc.

De 17 ori în cursul didahiilor sale Antim îl numește pe Apostolul neamurilor «fericitul Pavel», mai rar «dumnezeiescu Pavel», «înțeleptul Pavel», sau «dumnezeiasca trîmbiță» (99, r. 22). El citează mai des din epistolele către Corinteni, Romani, Evrei, I Timotei, Efeseni și Galateni.

Antim folosește, de bună-seamă, Biblia după textul grecesc al Septuagintei. Sigur el nu reproduce din Biblia lui Șerban de la 1688, lucru evident la confruntarea celor mai multe texte. Deși citează cu exactitate versete și uneori pericope, pentru a lămuri sau a preciza acolo unde socotește de trebuință, el intercalează, am putea spune că integrează chiar organic, în textul biblic, cuvinte ale sale, închise în manuscrisele aflate între paranteze, ca în aceste două cazuri : «...cine iaste credincios și drept, să alerge ca să auză ce zice David: «Veniți cătră dînsul (adecă cătră domnul) și vă luminați și fețele voastre nu să vor rușina» (134, r. 6—9) ; «...că așa zice Ioan la Apocalipsis, în 19 capete : «Să ne bucurăm și să ne veselim și să dăm mărire lui, că au venit nunta mielului (adecă a lui Hristos)...» (196, r. 9—11).

Distins teolog ortodox, Antim se folosește și de Sfînta Tradiție, a Bisericii răsăritene îndeosebi, de autoritatea Sfinților Părinți și de teologhisirea acestora. Așa întîlnim în Didahiile lui: «Zice Sfîntul Ioan Zla-toust» (230, r. 24; 240, r. 21), «zice marele Vasilie» (271, r. 7; 286, r. 8), «zice Sfîntul Grigorie Bogoslovul» (292, r. 19), «zice dumnezeiescul Efrem Sirul» (233, r. 22), sau «scrie dumnezeiescul Atanasie» (237, r. 28) și «scrie Sfîntul Ioan Damaskin» (139, r. 21).

Am identificat asemănarea între un pasaj din *Cuvîntul de învățătură la Dumînica lăsatului sec de brînză* alcătuit de Antim și un fragment din *Cuvîntul la începutul postului* al episcopului Asterie al Amasiei, ceea ce probează că mitropolitul Țării Românești a cunoscut bine și opera acestui părinte bisericesc format în școlile retorice ale secolului al IV-lea (epoca de aur a predicii creștine), părinte ale cărui opere au fost citate la Sinodul al VII-lea Ecumenic de apărătorii cinstirii sfîntelor icoane¹³¹. Iată textele în cauză, în coloana din stînga aflîndu-se cel al lui Asterie, iar în cea din dreapta textul din cuvîntarea lui Antim:

Mi-i rușine de întristarea ce o au cei lacomi cu pîntece, cînd se hotărăsc la post. Mereu cască, se culcă puțin, se scoală și iarăși sînt siliți să se culce. Se silesc să-și petreacă ziua în nesimțire și se supără că soarele întîrzie atît de mult pînă să apună. Spun că zilele sînt mai lungi ca de obicei. Își închipuie că au dureri în stomac, că li s-a tulburat sufletul, că-i doare capul, că li s-a schimbat dispoziția sufletească, cu toate că acestea sînt simptomele îmbuibării și nu

Mă rușinez a spune de posomorirea celor mîncăcioși, în ce chip să tînguiesc în zilele cele de post: cască adese, să culcă puțin și iară să scoală; dorm în silă și silesc să treacă zilele și să nu le prieapă. Să îngreuiază asupra soarelui, căci zăbovește a înopta ; nomesc zilele postului mai mari decît celalalte; să fac cum că au durere de stomah și amețeli de cap și stricăciune obiceiului lor, carele nu sînt semne ale postului, ci ale nesa-

131. A se vedea la Asterie al Amasiei, *Omiliile și Predici*, traducere de Pr. D. Fecioru, București, 1946, Introducerea traducătorului, p. 15—36. Din acest volum, p. 267—268, vom cita și fragmentul ce urmează în text.

ale postului. Vin cu neplăcere la masa aceasta frugală, murmură împotriva verdeturilor, batjocoresc legumele, ca și cum ar fi fost create fără nici un rost; căci cei cărora le plac mâncările grase și îmbelșugate încep să și filozofeze împotriva mâncărilor ce aduc cumpătarea. Beau apă ținându-și respirația, ca și cum ar bea o doctorie dată de doctori. Mulți oameni, din pricină că în post nu pot bea vin, inventează altfel de vin ca să-și mângâie pofta de vin prin aceste false născociri.

tiului. Cu nepohtă să duc la masă. Răpșesc asupra verzelor, înjură legumele, zi-cînd : în zadar s-au adus în lume. Să fac și cunoscători de firi ; iubitorii de mîncări beau apa fără-de răsufare, ca cînd ar fi luat de la dohtar vreo băutură fără-de dulceață de vindecare. Și cei mai mulți meșterșugesc băutura, mîngîindu-și pohta lor unii cu bragă, alții cu bere, alții cu șerbet, alții cu livej, alții cu mied (171 r. 1—17).

Antim știa bine că în opera Sfinților Părinți va afla dezlegare pentru orice nedumerire și întărire pentru orice convingere ivite în parcurgerea textelor biblice. În *Cuvîntul de învățătură la Duminica Vameșului* el spune :

«Precum un om casnic, vrînd să samene grîu curat în holda lui, pune multă nevoiță de-l cerne și-l curăță de neghină și de altele, așa și sfinții părinți noștri au pus multă nevoiță de au cernut cu ciurul chibzuiei toată Sfînta Scriptură» (91, r. 21—23).

Din cultul Bisericii strămoșești Antim folosește, de asemenea, cîntări cunoscute ascultătorilor săi și cîntate poate de ei. Astfel, în *Cazania la Adormirea Prea Sfintei Născătoare de Dumnezeu*, el spune că Sfînta Fecioară este «mai cinstită în cer decît heruvimii și mai slăvită fără de asemănare decît serafimii» (86, r. 25), iar mai departe o numește «sicriu însuflețit» al lui Dumnezeu (99, r. 10), așa cum cîntăm și astăzi în axionul praznicului Bunevestiri.

În *Cazania la 6 decembrie* aflăm că pe Sfîntul Nicolae «îl mărturisesc adevărul lucrurilor, cum că iaste îndreptătoriu credinții și chipul blîndeții și dascălul înfrînării, precum îl cîntă beserica» (119, r. 30—31), adică text din troparul sfîntului. În aceeași cazanie Antim laudă pe sfînt cu cuvinte «cum zice la un tropar al canonului de astăzi, la a 6-a peasnă» (140, r. 5), iar în alt loc concludă : «slavă îndelungii răbdării tale, Doamne, slavă Ție» (230, r. 10), așa cum auzim cîntîndu-se la strană în Săptămîna Patimilor.

Parafrizare a rugăciunii cultice întîlnim în *Cuvîntul de învățătură la Stretenia Domnului*, cînd — în expunerea lui Antim — bătrînul Simeon spune : «Tu mă slobozește cu pace acum, din lumea aceasta și din trupul cest stricăcios, că Te-am văzut cu ochii mei, Mîntuitoriul meu» (101, r. 9—11).

În sfîrșit, în predica la Florii, mitropolitul așează înaintea ascultătorilor săi semnificația fiecăreia din cele cinci duminici ale postului mare, așa cum le-a rînduit Biserica, pentru a arăta cum Dumnezeu, prin Biserică, vrea să mîntuiască lumea după un plan bine întocmit și potrivit firii noastre (272—275).

Aflăm în *Didahii* destule locuri care ne încredințează că Antim își pregătea cu grijă predicile, consultînd locurile comune ale Scripturii și

operele Sfinților Părinți; nu un comentariu, ci cît mai multe, așa cum ne spune în *Cuvîntul de învățătură la Preobreenia Domnului*: «Cercetînd cu denadinsul ca să înțeleg pricina, am cunoscut din Sfînta Scriptură, și din cea Veche și din cea Noao, și de la dumnezeieștii dascăli» (219, r. 7—9); sau, în altă parte: «Cercetînd eu pricina aceștii minuni ce s-au făcut făr-de-zăbavă, aflu de la toți tilcuitoarii Sfintei Evanghelii...» (225, r. 20—21).

Folosind din belșug în predica sa Sfînta Scriptură și Sfînta Tradiție, Antim avea de cîștigat în mai multe privințe: mai întîi, predica lui căpăta o fundamentare biblică și patristică de netăgăduit; apoi, el avea siguranța de a rămîne în limitele adevărului revelat; textele biblice și cultice erau într-o bună măsură familiare ascultătorilor săi, deci asigurau apersepția; textele din Sfinții Părinți, pe lîngă autoritatea lor, aduceau lumina izvo-rîră din secole nu numai de meditație și de viețuire creștină, ci și de dezbateri furtunoase pentru precizarea și apărarea dreptei credințe etc. Și în această privință Antim s-a făcut pildă vie vrednică de urmat pen-tru predicatorul creștin ortodox.

Alte izvoare ale predicii lui Antim. — Din *Didahii* reiese că Antim Ivireanul, pe lîngă cultura lui teologică, a dispus și de o cultură generală vastă și temeinică, folosind adesea pe filozofi¹³², pe istorici¹³³, cărțile populare care circulau în acel timp¹³⁴ etc., ceea ce face pe marele mitropolit să afirme în deplină cunoștință că pentru alcătuirea unei predici «trebuie multă materie» (159, r. 11).

Pe filozofi îi folosește cu discernămint, cum însuși spune într-o altă operă, unde afirmă că a adunat din sentințele vechilor gînditori numai «pe cele mai excelente și mai potrivite»¹³⁵. Din istorici, aduce păreri sau fapte, ca exemple și argumente. Din cărțile populare alege imagini sugestive, punindu-le în slujba aplicațiunilor sale, ca în acest caz, în care folosește *Fiziologul*:

«Cînd ieșim de la beserică, să nu ieșim deșărți, ci să facem cum face ariciul, că, după ce merge la vie, întîi să sature el de struguri și apoi scutură vița de oad broboanele jos și să tăvălește pre dînsule de să înfig în ghimpii lui și duce și puilor. Așa să ducem și noi, fieștecine, pre la casele noastre (...) din cuvintele ce am auzit din Sfînta Evanghelie» (142, r. 10—15).

De altfel, cultura și vasta informare a mitropolitului Antim ni se mai descoperă și din alte lucrări ale sale, cum a fost cazul cu *Chipurile Vechiului și Noului Testament*, despre care am mai vorbit. De asemenea, în *Sfaturile creștino-politice*, Antim arată prețuirea pe care a acordat-o el științelor în general, spunînd: «Cînd noblețea și demnitățile se înfrumusețează cu științi, cu sfaturi și povățuiri, atunci îl fac pe om înțelept, bine văzut de toți, lăudat și admirat în veacuri nenumărate (...); virtutea este

132. A se vedea, de pildă, citarea lui Socrate, la 173, r. 24, fără ca totuși Antim să-l numească, ci spunînd numai: «după cum zice un filosof». Apoi, menționarea lui Anaxagora, Aristotel, Democrit și Anaxament, la 243, r. 16 etc. A se avea în vedere și *Pildele filosoefști și Maximele unor vechi filosoifi*, tipărite în anul 1713, la Tîrgoviște, sub păstoria sa.

133. Așa cum citează pe Eusebiu al Cezareii, 156, r. 24.

134. Cf. N. A. Gheorghiu, *op. cit.*, p. 321—326.

135. *Sfaturi creștino-politice*, ed. cit., p. 335.

foarte bună, bună este însă și știința, care crește prin învățătură și dau o reputație frumoasă»¹³⁶.

Un alt izvor important al *Didahiilor* l-a constituit și mediul social al ogorului în care a trudit autorul lor. Un bun cercetător al operei predicatoriale a mitropolitului Antim observa că *Didahiile* — cum este și firesc — se ocupă cu tilcuirea învățăturii creștine, dar tilcuirea aceasta nu se mișcă în sfera teologhisirii abstracte, ci e adusă mereu în legătură cu realitățile vieții, cu împrejurările concrete în care trăiau ascultătorii, împrejurări din care *Didahiile* își trag mare parte din substanța și culoarea lor¹³⁷.

Ca într-o oglindă, în aceste *Didahii* ni se descoperă o lume cu necazurile și cu bucuriile ei, cu înfringerile și cu năzuințele ei, ca într-o frescă de epocă, măiestrit zugrăvită, realistă, cu valoare de document al stării sociale, religioase și morale de atunci.

Viața socială, religioasă și morală a timpului oglinduită în Didahii. — În *Didahiile* mitropolitului Antim Ivireanul se află numeroase știri cu privire la cele mai felurite aspecte din viața societății românești de la începutul secolului al XVIII-lea. Antim se referă adesea la situații concrete, la stări și moravuri existente, combătînd cu tărie nedreptatea socială și decăderea morală.

Sub aspect social, lăsînd de o parte aluziile destul de frecvente la stăpînirea otomană, care adusesese atîtea necazuri, aflăm date despre exploatarea celor nevoiași de către cei îmbogățiți, despre năzuința fierbinte a celor robiți de a se elibera și a celor înstrăinați de a se înapoia la casele și la pămîntul lor:

«Că ce lucru iaste mai iubit robului decît slobozirea lui? Și ce iaste mai drag străinului decît întoarcerea la moșia sa?» (82, r. 3—4).

Mitropolitul Antim demască jecmănirea celor mulți, ca pe o practică în totală contradicție cu preceptele biblice:

«A șaptea poruncă zice să nu furăm, iar noi loăm de față cu sila (...). A zecea poruncă zice să nu pohtim veri ce lucru străin, iară noi luom tot, să nu aibă cu ce să hrăni» (102, r. 13; r. 20); «Cînd mergem să ne ispoveduim, nu spunem duhovnicului că mîncăm carnea și munca fratelui nostru și-i bem sîngele și sudoarea feței lui cu lăcomiile și cu nesațiul ce avem» (164, r. 21—24); «Nu spunem la spovedanie că pre carele îl vedem că jăfuiaste și pradă și căsnește pre săraci, îl lăudăm» (165, r. 10—20).

Mitropolitul Țării Românești, căutînd să creeze un curent de opinie, se dezlănțuie cu toată hotărîrea pentru curmarea unor astfel de fărădelegi: «Lăsați jafurile! Lăsați strîmbătățile!»

Iar în *Cuvîntul de învățătură la 8 noiembrie* afirmă că preamărînd pe cei mici și vorbind despre cinstirea ce se cuvine unora ca aceștia, o face «pentru ca să priceapă cei ce îndrăznesc de-i obidesc cît păcătuiesc de greu și ce răspuns vor să dea» (232, r. 22—24). El, care îndemnase cu atîta înțelepciune pe Ștefan Cantacuzino pentru o domnie pașnică și de dreptate, afirmă în predica sa, înaintea mai marilor dregători:

136. *Ibidem*, p. 336.

137. Pr. Prof. D. Belu, *Aspecte sociale în Didahiile lui Antim*, în «Mitropolia Olteniei», XV (1963), nr. 9—10, p. 761.

«Să nu socotească împărații și stăpînitorii pămîntului cum că i-au pus Dumnezeu să șază pe scaun frumos numai spre vedere înaintea ochilor omenеști, împodobiiți cu veșminte scumpe, cu cunună pe cap și cu schiptrul cel de aur în mînă, că numai singură dreptatea iaste de-i face cinstiți la norod» (156, r. 2—7).

O poziție atît de înaintată, expusă fără menajamente, în plin secol al XVIII-lea, este mai mult decît lăudabilă! Mitropolitul Antim s-a făcut însuși trîmbiță a poporului asuprit și a luptat cu toate mijloacele de care dispunea pentru afirmarea demnității și pentru îmbunătățirea soartei celor asupriți.

Starea socială nedreaptă era în cea mai mare măsură o consecință a decăderii morale a păturilor avute și o urmare tragică a falsei religiozități practicate de acestea. Așa stînd lucrurile, mitropolitul Antim era întru totul îndreptățit și își împlinea o sfîntă datorie demascînd racilele și indemnînd la înlocuirea urii, vrajbei și vicleniei, cu dragostea, înțelegerea și întrajutorarea frățească:

«Ținem în piepturile noastre minia hiarelor celor sălbatice și pohta izbîndirii, limba aspidei, gura șarpilor, cu carea toată zioa clevetim, batjocorim, ocărîm, înjurăm și ne pohtim unul altuia răul și paguba» (254, r. 9—12).

Indiferența care se manifesta uneori față de săvîrșirea răului, ca și acceptarea comiterii lui sub orice formă, erau de asemenea condamnate de marele ierarh:

«Noi deaca auzim pre cineva că înjură în jurăminte de cele ce am zis, în loc de a-l certa și a-l înfrunta, ca pre un om fără de socoteală, noao ne pare bine și rîdem» (95, r. 1—3).

Desfrînarea, beția, zavistia, vînzările prin pîri, apucările hrăpărețe, năpăstuirea aproapelui, erau atît de prezente și produceau atîta suferință, încît mitropolitul Antim s-a ridicat împotriva lor nu într-o singură cuvîntare, ci cu repetate prilejuri (124, r. 30—31; 140, r. 26—27 ș.a.).

Pentru unii, practica vieții religioase era cu totul desprinsă și străină de conținutul autentic al învățăturilor de credință care generaseră cîndva înseși practicele cultice:

«Bisericile — spune Antim — le ținem ca niște grajduri și cînd mergem la dînsule, în loc de a asculta slujbele și a ne ruga lui Dumnezeu să ne iarte păcatele, noi vorbim și rîdem și facem și cu ochiul unul altuia, mai rău decît pe la cîrciume. Sărbătorile și praznicile nu le ținem, ca o nimica, ci atunce facem cele mai rele, de bucurăm pe dracul» (95, r. 7—14). «Unii dintre noi fac jafuri și fac cîte sînt mai rele pe pămînt, apoi să duce cu gînd ca acela ce dă vreunui popă să-i facă sārindariu ca să i se iarte păcatul și el tot cu totul stă în tina răutății» (108, r. 2—5).

Binecunoscută este demascarea pe care mitropolitul Antim a făcut-o acelora din clasa privilegiată, care alergau nu la duhovnicii cei mai luminați, ci la duhovnic «om prost», adică simplu și cît mai neînvățat, care să se teamă și să se rușineze de «fețele» lor și ce vor zice ei, așa să fie, socotind cu gîndul că precum îl înșeală pe preot pot să înșele și pe Dumnezeu. Dar, replică Antim, «Dumnezeu nu să înșeală, ce ne înșălăm noi înșine, spre peirea noastră cea sufletească». Alții, ne relatează tot Antim, aveau cîte doi duhovnici, unul la țară și altul la oraș; «la cel de

la țară, ca la un om prost, spune păcatele cele ce socotește el că sînt mai mari, iar la cel de la oraș, spune păcatele cele ce socotește el că sînt mai mici, neguțătorînd și meșterșugînd taina ispovedaniei» (163, r. 30, — 164, r. 3).

Aceste aspecte, de decădere morală și religioasă, nu trebuie generalizate la marea masă a populației, care se afla în strîmtorare și nu strîmtora, care era jecmănită și nu jecmănea, care a păstrat și a transmis mai departe atît tezaurul de trăire și de creație al vrednicilor înaintași de pe aceste meleaguri, cît și evlavia ortodoxă străbună, așa cum ne-o atestă atîtea mărturii istorice.

Cînd Antim rîstea cuvîntarea la instalarea sa ca mitropolit, încercînd să cuprindă cu gîndul întregul popor dreptcredincios al Țării Românești, căruia de altfel i se și adresa, el era cuprins de bucuria și mulțumirea de a fi fost ales arhipăstorul unui popor vrednic, cînd spune :

«Nu vă am și nu vă țin turmă mică, ci mare și înaltă; mare pentru buna închinăciune și dreapta credință care o păziți curată și nespurcată, fiind încungiurați și îngrădiți între hotarele celor străini de fel și împresurați de atîtea nevoi și scîrbe ce vin întotdeauna, neîncetat, de la cei ce stăpînesc pămîntul acesta» (74, r. 22—29).

b. CONSIDERAȚII ASUPRA FORMEI DIDAHILOR.

Planul Didahiilor și modul de expunere și de interpretare în Didahii.
— Am văzut mai înainte că mitropolitul Antim Ivireanul își pregătea cu grijă predica, în ceea ce privește materia, cercetînd comentariilor patristice la textele Sfintei Scripturi, și vom vedea mai departe cu cîtă atenție a observat el principiile și normele oratorice și omiletice. Aceeași grijă se poate observa și în privința alcătuirii planului după care se desfășoară didahiile sale.

Nici una din didahii, din cîte ni s-au păstrat, nu începe brusc și nu sfîrșește pe neașteptate, ci începutul este întotdeauna, într-un fel sau altul, un apel la atenția ascultătorilor și un preludiu la tema a cărei tratare urmează; sfîrșitul este de regulă o aplicare a învățăturii tematice, o rugăciune de cerere sau o doxologie.

Pentru *exordiu*, întîlnim două procedee folosite obișnuit de Antim. Șaptesprezece didahii încep cu un text citat din Noul Testament, iar două cu texte din Vechiul Testament. Textele nu sînt luate întotdeauna din pericopa zilei, dar ele sînt judicios alese în raport cu tema care formează obiectul predicii. Așa, în *Cuvîntul de învățătură la Nașterea Domnului*, mitropolitul începe cu un text din epistola Sfîntului Apostol Pavel către Evrei : «Că nu pre îngeri cîndva au luat, ci sămînța lui Avraam au luat», pentru ca apoi — în desfășurarea temei, să se arate pricinile pentru care Fiul lui Dumnezeu s-a făcut om, și anume pentru a mîntui neamul omenească, și nu inger pentru duhurile cele căzute. Încheie acest cuvînt aducînd mulțumire lui Dumnezeu pentru iubirea Sa de oameni, și rugîndu-L pentru «sănătate, viață norocită și buna întemeiere a domnitorului, a casei acestuia și a tot norodul creștinesc», cărora le urează să prăznuiască

Nașterea Domnului mulți ani, cu «cele bune și de folos», așa cum auzim în ectenii.

Al doilea mod obișnuit de a-și începe didahiile este cel prin care, cu smerenia-i cunoscută, se declară «nepriceput» să îndulcească auzurile ascultătorilor (84, r. 28; 98, r. 4; 103, r. 6) și «nevrednic» să înfățișeze *lucrurile Domnului, lumina sărbătorilor și lauda sfinților* (98, r. 12; 85, r. 13; 109, r. 25—27; 152, r. 25—28). Prin acest mod, Antim nu numai că se dădea pe sine pildă de smerenie, ci sublinia totodată importanța deosebită a evenimentelor din istoria sfântă și a adevărurilor de credință despre care urma să vorbească.

Deși se declară nevrednic și nepriceput, totuși mitropolitul Țării Românești arată două motive pentru care se hotărăște să predice: cel dintîi este datoria lui de păstor sufletesc, pentru care știe că va da seama înaintea lui Dumnezeu (91, r. 3; 98, r. 10); al doilea motiv îl constituie «pohta și dragostea» ce vede la credincioșii adunați în biserică la slujbă (84, r. 26) și în același timp «pohta cea mare și dragostea cea curată» a lui pentru înțeleptirea credincioșilor (158, r. 28; 91, r. 2; 103, r. 7).

De aceea, prin rugăciune, cere ajutorul lui Dumnezeu ca să poată hrăni pe ascultătorii săi cu învățătură duhovnicească.

Tratarea decurge firesc, nu este prea întinsă, Antim avînd grijă să lase de o parte, cum însuși mărturisește, lucrurile pe care le considera secundare sau care ar duce la o lungire excesivă și obositoare a predicii, ferindu-se de «lungimea vorbei», sau tratînd despre unele lucruri «foarte pre scurt» (137, r. 1—2). Atunci cînd materia o permite sau o cere, ea este sistematizată prin enunțarea unor întrebări la care urmează a se da răspuns¹³⁸, ca în *Cuvîntul de învățătură la Bogoiavlenie* și în *Cuvîntul de învățătură la 26 a lunii octombrie*, sau sistematizată prin enunțarea unor învățături principale care se cer reținute și trăite, ca în *Cuvîntul de învățătură la Duminica lăsăturii sec de brînză* și în *Cazanica la Sfîntul Nicolae*.

Sub raport literar, modul de expunere în *Didahii* este diferit, determinat în primul rînd de materia prelegerii. El este *descriptiv* în *Cuvîntul de învățătură la 26 octombrie*, în care ni se înfățișează imaginea mării tulburate (224, r. 27 ș. u.); este *narativ* în partea a doua a *Cazaniei la Sfîntul Nicolae*, în care istorisește cum sfîntul a salvat fecioria celor trei fete sărace, sau într-unul din cuvintele de învățătură la Duminica Floriilor, cînd vorbește despre potop (162, r. 11 ș. u.), și în cuvîntul de învățătură la ziua Sfîntului și marelui mucenic Dimitrie, izvorîtorul de mir, asupra cutremurului, unde povestește întîmplarea lui Via filozoful, pe mare (230, r. 12 ș. u.); este *encomiastic* în *Cazanica la Adormirea Prea Sfîntei Născătoare de Dumnezeu*; este *analitic* în *Cuvîntul de învățătură la Duminica Vameșului* și în *Cazanica la Sfîntul Nicolae*.

Didahiile se încheie printr-un îndemn adresat credincioșilor, de a aplica în viața de toate zilele învățăturile desprinse din tratarea istoriei sfinte și adevărurilor de credință (97, r. 22; 109, r. 14; 115, r. 6; 124, r. 21; 142, r. 15; 165, r. 22 etc.), printr-o rugăciune prin care se imploră ajuto-

138. Metoda socratică.

rul lui Dumnezeu pentru luminarea și îndreptarea vieții credincioșilor (84, r. 19—23; 152, r. 9; 174, r. 16; 217, r. 20) și prin doxologie (90, r. 30—32; 102, r. 28—32 ș. a.).

Vom mai observa că Antim alcătuiește cu aceeași măiestrie predica *exegetică* (cum este cazul cu *Cazania la Preobreenia Domnului*), ca și pe cea tematică (cum este *Cuvîntul de învățătură la Stretenia Domnului*, în care vorbește despre supunerea la lege), și că el mînuiește la fel de abil și de splendid panegiricul, ca și necrologul.

În sfîrșit, reținem faptul că dacă uneori în *Didahii* se folosește interpretarea literală (ad litteram), alteori Antim recurge la interpretarea alegorică, cum însuși spune: «Dară apoi pentru ce, la învierea lui Lazăr, atîta bucurie, atîta cinste, atîta mărire, și la acei doi morți (la învierea fiicei lui Iair și a fiului văduvei din Nain, — *n. n.*) numai o mulțămîtă proastă (simplă) către Dumnezeu și nu mai mult? Pentru ca să pricepem taina acestui cuvînt, să cuvine să socotim pre acești morți, nu după slova evangheliceștii istorii, ci după duh și după taina gîndului evanghelicesc» (210, r. 9—14).

Predicatorul trebuie deci să știe a mînuii, după caz, atît interpretarea literală, cît și pe cea alegorică-simbolică.

C. PRINCIPIILE OMILETICE OBSERVATE ÎN DIDAHII

Lectura *Didahiilor* mitropolitului Antim ne descoperă că în alcătuirea lor s-a ținut seama și de unele principii omiletice, care contribuie la atingerea scopului întreit al predicii: de a lumina mintea, de a mișca inima și de a îndupleca voia.

Principiul ecleziocentric și hristocentric. — Am subliniat în alt loc cum Antim vorbește, chiar în predica din ziua instalării sale ca mitropolit, despre cuvenita ascultare de Biserică, pe care o consideră unul dintre cei doi stîlpi de susținere ai trăirii creștinești, alături de credința în Dumnezeu, Care ni s-a descoperit în urmă prin însuși Fiul său cel iubit. Învățătura de credință — spune Antim cu alt prilej — ni se dă «prin gura Bisericii» (163, r. 5), Biserica fiind păstrătoarea și propagatoarea adevărurilor revelate. Mitropolitul Țării Românești afirmă că mai mare pedeapsă și «mai rea moarte» pentru cel ce calcă poruncile lui Dumnezeu, nu poate fi alta decît *izgonirea lui din grădina Bisericii* (104, r. 10—11).

În *Didahii*, învățătura bisericească și îndemnul spre tot lucrul bun vin de la Hristos și se împlinesc în Hristos și pentru Hristos. Hristos este și paradigma trăirii creștinești. Așa aflăm presărate expresiile: «Dascălul nostru Hristos zice» (122, r. 4), «voia lui Hristos este» (123, r. 11), «cum ne învață Hristos» (123, r. 31), «de am asculta pe Hristos» (124, r. 1), «vedem cu ochii, afară de mulțimea oamenilor ce s-au adunat (în biserică *n.n.*), pre Domnul nostru Iisus Hristos» (142, r. 4—5), «postul l-au arătat singur Hristos» (170, r. 5) etc.

În ceea ce privește conduita morală, creștinul este confruntat întotdeauna cu voia și cu poruncile Mîntuitorului:

«Hristos zice : «scîrbe (necazuri, — *n.n.*) veți avea în lume». Noi nu pohtim să avem nici o scîrbă, iar deși avem vreo scîrbă, o avem pentru căci nu ni se împlinește pohta, iar nu pentru dragostea lui.

Hristos zice : «Pacea mea o dau voao», iar noi, nu dea Dumnezeu să avem pace între noi, ce ne turburăm pururea pentru fiește ce ca valurile mării cînd le suflă vîntul.

Hristos zice : «Nu judecareți, ca să nu vă judecați», iar noi de a puteria fi nu iaste nici zi, nici ceas să nu judecăm de rău...

Hristos zice : «Precum pohtiți voi să vă facă voao oamenii, faceți și voi lor». Noi pohtim să ne cinstească toți (...), iar noi să osîndim pre toți...

Hristos zice : «Poruncă noao vă dau voao, ca să iubiți unul pre altul», iar noi ne urîm...» (149, r. 5—28) ș.a.m.d.

Principiul psihologic vizează atît analiza unor stări de gîndire și sufletești ale personajelor din istoria sfîntă, care constituie materia predicii, cît și observarea unor astfel de stări la ascultătorii predicii, predicatorul orientîndu-se în funcție de ele, pentru a preîntîmpina eventualele nedumeriri sau judecăți greșite, pentru a atrage și a încuraja etc.

Din prima categorie avem :

«Domnul ș-au schimbat fața înaintea ucenicilor, pentru ca să-i întărească pre dînșii mai mult în credință și să nu se smintească vîzînd pre dascălul lor pătîmind pre cruce (78, r. 13—16) (...) și lumina aceasta, ochii cei slabi ai ucenicilor nu-i smintea, ci mai virtos, cu o bucurie oarecare dumnezeiască îi veselia» (79, r. 1—3).

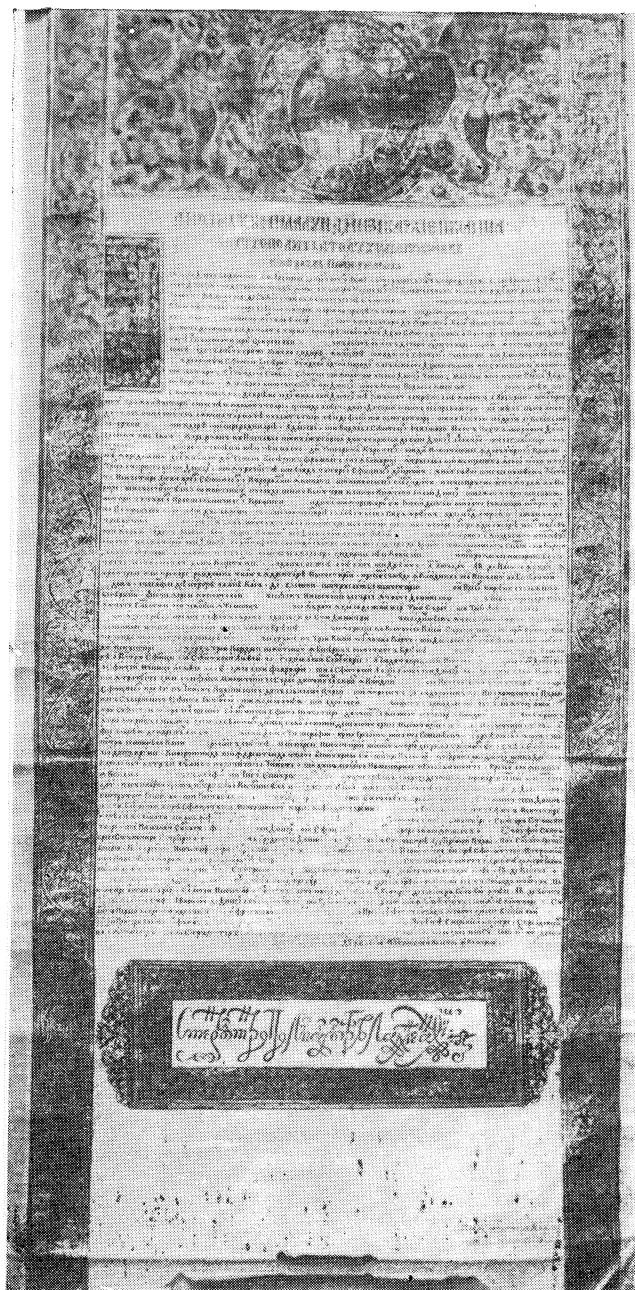
Din cea de a doua categorie reproducem :

«Încă și poate să zică fieștecine din voi, în gîndul său : Dară noi avem ne-voi grele asupra noastră și nu putem să facem aceste ce zici ; ci eu încă zic, că iaste așa și crez ; numai (că) la greul acela sînt și eu părtaş și într-acel jug ce trageți voi trag și eu ; dară n-am putere să zic nici să gîndesc așa, căci că precum cere împăratul dăjdii de la noi, așa ne cere și Dumnezeu credință și fapte bune» (97, r. 11—17).

«De va socoti cineva din voi că vorbele acestea nu sînt adevărate, îl las în seama cugetului său și de nu-l va bate cugetul în sine, atuncea poate că acel om va fi au prea sfînt și drept înaintea lui Dumnezeu, au iaste nesimțitoriu» (102, r. 21—26).

«Iar noi acum, de facem vreo dată cuiva vreun bine sau vreo îndemină, cît de puțin, o facem mai mult cu fățarie, pentru ca să ne laude oamenii și de nu să va supune întru toate, după pohta noastră, vom să-i scoatem binele acela pe nas, imputîndu-i întotdeauna și blestemîndu-l îi zicem să-l osîndească binele ce i-am făcut și ne lăudăm cătră unii și către alții» (121, r. 30 — 122, r. 3).

«Iar ce fel de ispovedanie facem, știe Dumnezeu, că mi-e rușine a o spune. Unii să ispoveduiesc de frica vreunor întîmplări, alții pentru un obicei, alții de rușinea omenească, alții de frica stăpînilor ; alții iară au cîte doi duhovnici, unul la țară și altul la oraș ; la cel de la țară, ca la un om prost, spune păcatele

Hrisovul arhieresc al mitropolitului Antim Ivireanul din 20 iulie 1715, prin care se întărește Așezămîntul pentru «cinstita Mînăstire a Tuturor Sfinților»

t
s
v
t
z
a

«
o

«c

st
m
n

an
in
re
di

lin
su
Du

pe
pr
cu
tra

s. 7

«cele ce socotește el că sînt mai mari, iar la cel de la oraș spune păcatele cele ce socotește el că sînt mai mici, neguțătorînd și meșterșugînd taina ispovedaniei. Și, în scurte cuvinte, niciunul din noi nu vom să ne ispoveduim în bună voie, pentru evlavie și cu gînd desăvîrșit, ca să ne părăsim de păcate, ci numai în vederia oamenilor, pentru pricinile ce am zis (...). Cercăm să aflăm duhovnic om prost, pentru ca să se teamă de noi și să-i fie rușine de fetele noastre, și ce-i vom zice noi așa să fie, socotînd în gîndurile noastre că, precum înșălăm pre dînsul, vom înșăla și pre Dumnezeu» (168, r. 28 — 164, r. 19).

«Putea-voi crede eu, iubiții mei, cum că aici, între turma mea cea cuvîntătoare să fie oi ca acestea rătăcite, Lazări ca aceștia, păcătoși ca aceștea, împietriți la inimă și necăitori? Credința voastră cea multă nu mă lasă să o crez (aceasta). Iar de să va întîmpla, din depărtarea dumnezeiască, să se afle cineva întru această nevoie ticăloasă și vrednică de plîns, cu multă scurmă de inimă îmi întorc cuvîntul către dînsul și-i zic, precum zicea Hristos pentru Lazăr: «Unde l-ați pus pre dînsul?» «Unde ți-ai pus, păcătosule, sufletul tău cel iscusit, cel frumos, cel minunat, cel vrednic?» (214, r. 18—27).

Principiul intuiției. — Folosindu-se de principiul omiletic al intuiției, mitropolitul Antim urmărește să mijlocească cunoștințe mai grele și mai abstracte, din categoria adevărilor creștine supra-raționale revelate, sau să facă mai înțelese idei și fapte, prin punerea lor în legătură cu altele mai bine cunoscute și mai concrete din viața de toate zilele a ascultătorilor. Astfel se urmează drumul cel mai sigur și mai accesibil, de la cunoscut la necunoscut.

Iată cîteva exemple :

— Pornirea spre răutate este asemănată cu o roată ce se prăvale neconținut: «Sintem porniți cu toții spre răutăți, ca o roată cînd dă la vale și nu să poate opri» (95, r. 19—20).

— Credincioșii și arhierul lor sînt precum turma și păstorul ei: «Că precum nu pot fi oile fără-de păstoriu, așa nici norodul fără-de arhieru» (97, r. 8—9).

— Virtuțile și faptele creștinești sînt ca merindea drumețului: «În călătoria sfîntului post (...) trebuie să luăm împreună cu noi 5 lucruri, ca să ne fie ca o merinde la vreme de primejdie, care lucruri sînt acestea: ispovedania, rugăciunea, postul, milostenia și dragostea» (105, r. 11—14).

— Smerenia asigură, ca un lacăt, vistieria faptelor bune: «Precum un om are în casa lui aur, argint, scule și alte haine și cînd iase din casă, pune lacăt și încuie, pentru ca să meargă vreun hoț să i le fure, să se păgubească, așa și smerenia încuie, ca cu un lacăt, toate bunătățile, ca să nu meargă hoțul cel de obște, diavolul, să le fure și să va păgubi de osteneala ce au făcut» (118, r. 23—28).

— Sufletul are nevoie de hrană spirituală, așa cum trupul are nevoie de alimente: «Precum nu poate trăi trupul omului fără-de hrana simțitoare, așa nici sufletul nu poate trăi, fără de hrana cea duhovnicească, care este cuvîntul lui Dumnezeu» (141, r. 22—24).

Principiul stimulării activității proprii a ascultătorilor. — Pe lîngă respectarea principiilor psihologic și al intuiției Antim căuta să antreneze, prin formule de adresare, de apel, de invitare și de cointeresare pe ascultători la tratarea predicii. Aplicarea acestui principiu poate fi ilustrată prin următoarele exemple :

«Luați seama, rogu-vă, cu mintea întreagă și înțelegeți aceste cuvinte» (161, r. 4—5).

«Vă pohtesc ca să vă deschideți urechile inimilor voastre și să ascultați cuvintele ce voi să grăiesc» (167, r. 10—11).

«Oare ce socotiți, iubiții mei, puteți dară zice cum că aceste cuvinte sfinte să fi fost goale, numai dojănicioase ? Ba !» (246, r. 31—32).

«Auzitu-s-au, rogu-vă, vreodată, veste ca aceasta ? Au socotiți că să va mai auzi ?» (264, r. 15—16).

«La învățătura ce am făcut în a dooa duminică a postului¹³⁹, de veți ține minte, ați auzit cit iaste fără de asemănare milostivirea lui Dumnezeu» (270, r. 12—14).

Acestea sînt, desigur, în afara formulelor curente de adresare către păstoriții săi, ca : «Blagosloviților creștini», «iubiții mei», «feții mei», formule care ne ilustrează raportul dintre mitropolitul Antim și credincioșii cărora le vorbea, raport de dragoste, ca de la un părinte la copiii săi.

Principiul actualizării. — Prin aplicarea principiului actualizării adevărilor de credință Antim Ivireanul raportează învățătura evanghelică la situații date, concrete, din viața societății și a oamenilor în mijlocul cărora își desfășoară activitatea pastorală. Astfel, învățăturile prind viață, virtutea sporește, păcatul se stinge și lumea se îndreptează. Actualizarea trezește și ea interesul ascultătorilor și răspunde unor cerințe vitale, așezînd predica în slujba umanității.

Mitropolitul Antim laudă pe ascultătorii săi că păzesc credința : «deși sînt încungiurați și îngrădiți între hotarele celor străini de fel și împresurați de atîtea nevoi (ce vin) și scirbe ce vin totdeauna neîncetat de la cei ce stăpînesc pămîntul acesta» (72, r. 24—27). Dumnezeu — spune el — «m-a trimis să vă fiu de mîngîiere la scîrbele robiei cei babilonești a lumii acestia (...) și dimpreună cu dumneavoastră să pătimesc la toate cîte va aduce ceasul și vremea» (75, r. 12—16).

Încă un exemplu asemănător : «Dar ce voi să zic de nesimțirea cea mare a oamenilor acestui veac ? Toți pătimesc, toți sînt în scîrbe, toți suspină, supt jugul cel greu al nevoei. Dar iaste cineva să zică, împreună cu David : «Cătră Domnul cînd m-am necăjit am strigat ?» Și cum dară să va mîntui norodul, cum să scuture această ticăloasă (năpăstuită — *n.n.*) de țară sarcina cea grea a relelor ce o supără ?» (228, r. 7—33).

Este lesne de observat că aceste citate se referă la asuprirea țării și a poporului, ca urmare a stăpînirii otomane. Am ales într-adins acestea, pentru a ilustra încă o dată îndrăzneala mitropolitului și a adăuga la explicațiile înlăturării și uciderii lui de către oamenii Porții.

Despre aplicarea principiului actualizării în Didahiile mitropolitului Antim, s-ar mai putea spune încă foarte multe cuvinte. Ne limităm să atragem luarea-aminte că indirect, în capitolul despre Didahii ca oglindă a vieții sociale, religioase și morale a timpului, ca și în alte locuri, aplicarea acestui principiu, de care predicatorul oricărei epoci nu se poate lipsi, s-a reliefat de la sine.

139. Aici avem indicația unei predici care nu ni s-a păstrat.

Principiul propovăduirii nu numai cu cuvîntul, dar și cu fapta. — Acest principiu este deosebit de important pentru reușita prediciei. Oricît de frumoase ar fi vorbele rostite de un predicator, ele nu vor avea în sufletul ascultătorilor rezonanța dorită și scopul prediciei nu va fi atins deplin dacă predicatorul una zice și alta face. Pe de o parte, ascultătorii nu vor avea încrederea necesară recepționării unei propovăduiri atunci cînd cel care propovăduiește nu dovedește prin fapte că este convins de ceea ce spune; pe de alta, predicatorul este dator să arate, cu exemplul său personal, că ceea ce recomandă altora se poate împlini de fiecare om și că trăirea învățăturii propuse aduce un folos atît vieții individuale cît și celei sociale.

Antim a îndemnat la însușirea științelor și culturii, fiind mai înții el însuși un erudit al timpului; a îndemnat la cinstirea locașurilor de închinare și s-a făcut ctitor vestit de biserici; a îndemnat la milostenie, practicînd-o el, militînd pentru împărțirea în dar a multor cărți și rînduind cum să se facă milostenie la ctitoria sa de la Mînăstirea Tuturor Sfinților; a îndemnat la rugă și s-a rugat lui Dumnezeu; a încurajat tendințele de libertate națională și socială și a căzut martir în lupta pentru împlinirea lor; a putut să spună cu dreptate că: «într-același jug în care trageți voi, trag și eu».

De aceea, de la înălțimea virtuții, a biciuit păcatul cu atîta hotărîre și fără putință de împotrivire.

d. DIN ARTA ORATORICĂ A DIDAHILOR

Pornind de la o lectură atentă a Didahiilor, am aflat o serie întregă de frumuseți literare, figuri și procedee oratorice, care fac într-adevăr din mitropolitul Antim Ivireanul cel mai iscusit orator din trecutul Bisericii noastre românești. Vom exemplifica numai cu unele din mărturiile pe care le socotim dintre cele mai expresive în această privință.

Asemănarea :

Maica Domnului este asemănată cu soarele, cu luna și cu zorile. Prea Sfînta Născătoare de Dumnezeu — zice Antim — «aleasă iaste cu adevărat, ca soarele, pentru că iaste încununată cu toate razele darurilor dumnezeiești și strălucește mai vîrtos între celelalte lumini ale ceriului. Aleasă iaste și frumoasă ca luna, pentru că cu lumina sfințeniei stinge celelalte stele și pentru marea și minunata strălucire de toate șireagurile stelelor celor de taină să cîntește, ca o împărăteasă. Aleasă iaste ca răvărsatul zorilor, pentru că ea au gonit noaptea și toată întunecimea păcatului și au adus în lume zioa cea purtătoare de viață» (88, r. 13—21).

Forța de atracție a Mîntuitorului față de Apostolii Săi este asemănată cu aceea a unui magnet. Ucenicii Domnului, «ca niște oameni blînzi și făr-de răutate au mers după dînsul, ca hierul după piatra magnetului și ca părul după chihribariul cel curat» (73, r. 30—32).

Suită de asemănări, dintr-un pasaj soteriologic: «Dumnezeu iaste nevăzut, îngerul iaste nevăzut și sufletul omului iaste nevăzut. Dumnezeu iaste nemuri-

toriu, îngerul iaste nemuritoriu și sufletul omului iaste nemuritoriu. Dumnezeu are înțelegere și voie, îngerul are înțelegere și voie și sufletul omului are înțelegere și voie» (189, r. 5—9).

Comparația :

«Între celelalte idiomete adecă al său-ri ce are luna are și aceasta : cînd iaste plină să scoală asupra-i ciinii, ca niște vrăjmași, cu luptă și nu încetează a o lătra, neputînd suferi lumina ei ; și cu aceștia toate, ea fiind curată și nevinovată, luminează și călătorește călătoria ei, fără de zăticneală. Cîți ciini sălbatici s-au sculat, turbați, asupra lui Pavel, lătrînd (...). Însă cu aceste goane, scîrbe și nevoi, fără de frică (Pavel) au urmat calea lui, strigînd neîncetat : «Cine ne va despărți de dragostea lui Hristos» (...). Cine dară să nu mărturisească cum că Pavel au strălucit între limbi, ca luna plină în zilele ei ?» (131, r. 3—22).

Personificarea :

«Astăzi să minunează toate puterile cerești, zicînd una către alta : cine iaste aceasta ce să sue din pustiu, adecă de pre pămînt la ceriu ? Cine iaste aceasta care să ivește ca zorile, frumoasă ca luna și aleasă ca soarele ? Cine iaste aceasta ce să suie de pre pămînt în ceriuri, albită, înflorită, întru care hulă nu iaste?» (89, r. 18—22).

«Așa au vorbit Sfîntul, apoi, pre urmă, după ce au ascuns soarele toate razele lui și s-au stins de tot lumina zilei, între întunericul nopții și cînd ceriul, de osteneală, au fost închis spre somn toți ochii lui, atîta cît nici luna nu priveghia, nici una din stelele cele mai mici avea deschise tîmplele lor cele de argint, atunce ca cînd ar fi fost nu făcător de bine, ci ca un hoț, aleargă cu mare grabă la acea săracă de casă și aruncînd în lăuntru, nu zic o dată sau de doao ori, ci de trei ori, mulți galbini, au gonit cu aceasta sărăcia și tot răul și tot cugetul necuvios și au mîntuit feciorile acelor 3 fecioare din cursele diavolului» (120, r. 27 — 121, r. 4).

În acest fragment soarelui, cerului și stelelor li se atribuie însușiri și manifestări omenești.

Aproprierea :

«Iaste mare sete la Dumnezeu a pofți și a iubi să se mîntuiască oamenii ; pentru aceasta nu să odihnia Dumnezeu să fie numai la iidovi buna credință și celelalte limbi să fie lipsite de darul lui» (72, r. 22—25).

Sugestia :

«Toată cetatea iase întru întîmpinarea lui. Norodul și mulțimea, toată rînduiala i se închină cu cucerie și toată vîrsta îl cinstește cu laude. Unii aștern hainele lor pre pămînt ca să treacă și alții cu frunzele copacilor îi împodobesc calea. Alții merg înainte cu stîlpări și alții îi urma cu ramuri. Alții îl slăvesc ca pre un fiu al lui David : «Osana, fiul lui David» și alții îl propovăduiesc împărat al lui Israil : «Blagoslovit cel ce vine în numele Domnului, împăratul lui Israil». Și pentru ca să fie bucuria mai cu mult minunată, pină și pruncii cei fără de răotate, cu ramuri în mîini și cu laudele striga : «Osana, celui dintru înălțime» (208, r. 4—15). Adăugăm la acest tablou sugestiv, un altul luat din natură : «Și iată cutremur mare se făcu în mare. Mi să pare ca și cînd a-și vedea înaintea ochilor mei chipul ei, de toate părțile să sufle vînturi mari,

să se strângă împrejurul vântului nori negri și deși, toată marea să spumege de mînie și pretutindena să se înalțe valurile, ca niște munți. Mi să pare că văz corabia apostolilor că o luptă cu multă sălbăticie turburarea mării : de o parte o bat valurile, de altă parte o turbură vînturile ; de o parte o ridică spre ceriu, de altă parte o pogoară la iad. Mi să pare că văz pre fețele apostolilor zugrăvită, de frică, moartea : unul să se cutremure, altul să se spăimînteze ; unul să se turbure, altul să strige și toți cu suspinuri și cu lacrimi să ceară, cu rugămintea, ajutoriu de la Hristos, ce dormia : Doamne, mîntuiește-ne că perim» (224, r. 26 — 225, r. 9).

Întrebarea poate fi :

— Recapitulativă :

«Auzit-ați fapta Sfîntului ? Priceput-ați fierbințeala inimii lui spre a face bine ? Înțeles-ați puteria dragostei către aproapele?» (121, r. 5—6).

— Pentru sistematizarea materiei predicii :

«Încăși avem la praznicul de astăzi cîteva întrebăciuni, care sînt trebuitoare a le ști. Și întii iaste : Pentru ce Hristos fiind făr-de păcate, s-au botezat ? A dooa : Pentru ce s-au botezat în apa Iordanului și nu într-alt rîu ? A treia : Pentru ce s-au pogorît Duhul Sfînt pre capul lui Hristos și pentru ce în chipul porumbului ? A patra : Cîte botezuri sînt ? A cincea : Pentru ce iaste botezul de apă și de duh ? Aceste 5 întrebăciuni avem astăzi foarte de folos a le ști ; mai sînt și altele, ce noi le lăsăm pentru lungimea vorbeii și vom zice numai pentru aceștia, foarte pre scurt» (136, r. 26 — 137, r. 2).

— În întîmpinarea eventualelor nedumeriri :

«Iar de veți întreba la ce au venit (Domnul) ? Venit-au (precum însuși zice), ca să caute și să mîntuiască ce era perit și au venit ca să arate lumină celor ce era întru-tunec și șadea în umbra morții» (178, r. 6—9).

— Pentru a stîrni interesul :

«Dară oare de unde atîtea glasuri veselitoare ? De unde atîtea măriri ? Din ce pricină atîta bucurie la norod și atîta cinste Mîntuitorului Hristos ? Ni-o spune, feții mei, evanghelistul Ioan la Evanghelia de astăzi» (208, r. 16—19).

— De laudă, la adresa Sfintei Fecioare :

«Cum să măresc izvorul iubirii de oameni ? Cum voi să propovăduiesc mulțimea îndurărilor ? Cum voi să îndrăznesc la noianul fecioarii și să ispitesc a-dîncimea tainii cei peste fire și cum voi să povestesc pentru tine, fecioară, nu căci ai născut din tine cu trup pre Fiul și Cuvîntul lui Dumnezeu, care naștere iaste mai presus de fire, ci pentru căci te-ai făcut maică și ai rămas fecioară (...). Drept aceia, cu ce limbă voi putea să măresc fecioria ta și nașterea ta cea peste fire ? (...). Cu ce flori de laudă voi putea împleti cununa fecioriei tale, ca uneia ce ești încununată cu toate florile bunătăților de tatăl cel ceresc ?» (200, r. 1—21).

— Izvorită din textul biblic :

«Acum, toate acestia, oare făcutu-li-am ? Oare cine iaste sluga cea cre-dincioasă și înțeleaptă ? (Întreb și eu cu gura Mîntuitorului Hristos, după cum zice la 24 de capete a lui Matei). Carele, viind domnul lui, va afla făcînd așa ? Cine iaste creștinul acela care într-aceste sfînte zile ș-au plătit datoria ? Cine iaste acel drept în credință și îmbunătățit, carele să fie postît și sufletește și

trupește să se fie pocăit de păcatele lui, să fie alergat cu umilință adevărată la milostivirea lui Dumnezeu și să ceară ertăciune? Cine iaste sluga cea credincioasă și înțeleaptă?» (270, r. 3 — 271, r. 6).

Negația și gradația :

«Nu iaste cu puțință să ajungă neștine la liniștia mintuirii de nu va trece întâi prin ușa răbdării. Nu iaste cu puțință să se suie în cereasca cetate a fericii de nu va intra prin calea smereniei. Nu iaste cu puțință să se înalțe în ceata sfinților, de nu să va smeri cu duhul aici, jos, în orașul celor pămîntești ; nu iaste cu puțință să împărătească împreună cu Hristos la ceriu, de nu va urma aici urmele lui Hristos cu crucea. Nu iaste cu puțință a rămînea cuiva nume vestit în lume, cu fapte rele și necuvioase» (182, r. 26 — 183, r. 4).

Repetiția :

«Nu trimite ploaie de foc spre îngrozirea lumii, nici pornește marea ca o oaste împotriva pămîntului, nici înarmează puterile stihilor împotriva necredinții, ci numai o supune cu blîndețe și cu minuni și o trage spre dînsul cu faceri de bine și cu cuvinte cerești o prefăce să se mute de pre dînsa patimile cele sufletești» (72, r. 1—6).

Persistența :

În *Cuvîntul de învățătură la Sfîntul Nicolae*, Antim face să revină de mai multe ori, ca un leit-motiv, textul biblic : «Păstoriul cel bun sufletul lui pune pentru oi».

În *Cuvîntul de învățătură și de umilință în Duminica Floriilor*, întîlnim următorul pasaj :

«Dar cum nu te milostivești asupra-ți ? Cum nu-ți plîngi nenorocirea ? Plînge pentru tine beserica. Plîng dreptii. Plînge îngerul, păzitoriul sufletului tău, pentru căci vede aieve pierzarea ta. Și tu nu verși o lacrămă, nu te întristezi, nu vii în căință. O, fiule, carele ești mort, Lazăre îngropatul în groapă nesimțirei, ești afară ! Vino odată în sineți ! Vezi-ți ticăloșia ta ! Lasă acel obiceiul rău al păcatului, carele te-au omorît și te-au despărțit de Dumnezeu, carele te-au zidit : «Întoarceți-vă către mine, și mă voi întoarce către voi», zice Dumnezeu, prin rostul proorocului Malahiei, către toți păcătoșii» (215, r. 4—14).

Antiteza (prin contrast, la aprecierea unor situații și valori) :

«Aceasta astăzi să mută de pre pămînt la ceriu ; lasă întristăciunea și să duce la bucurie, lasă cele de jos și primește cele de sus ; lasă cele stricăcioase și cîștigă cele nemuritoare și vecinice» (89, r. 11—13).

«Porunca cea dintîi zice să nu avem alt Dumnezeu înaintea lui, iar noi avem pre mamorul nedreptății. A doua poruncă zice să nu luăm numele Domnului în deșărt iar noi îl purtăm prin gurile noastre, ca o nimica. A treia poruncă zice să sfințim simbăta, adică să cinstim și să ținem praznicile, iar noi atunce facem lucrurile cele mai multe și lucrurile cele mai necuvioase. A patra poruncă zice să cinstim pe părinții noștri, iar noi îi ocărîm și îi batem. A cincea poruncă zice să nu ucidem, iar noi, de nu putem ucide cu bățul sau cu sabia, ucidem cu limba și, de nu putem ucide pre alții, ne ucidem și ne omorîm înșine pre noi, cu faptele cele rele. A șasea poruncă zice să nu preacurvim, iar noi facem altele mai rele și mai spurcate, carele nu te poci grăi. A șaptea poruncă

zice să nu furăm, iară noi luăm de față cu sila. A opta poruncă zice să nu mărturisim strîmb, iar noi jurăm cu mîinile pre Sfînta Evangheliie, ca să nu ne piardem cîstea și piardem pre Dumnezeu. A noua poruncă zice să nu pohtim muiarea vecinului nostru, iară noi mijlocim ca să știe și el de acest lucru, iară să nu zică mimic, că apoi nu e bine de el. A zecea poruncă zice să nu pohtim veri ce lucru strein, iar noi luăm tot, să nu aibă cu ce să hrăni» (102, r. 1—20).

«Iară nu unul să se roage și altul nici să gîndească; unul să plîngă și altul să rîză; unul să se întristeze și altul să se bucure. Pentru căci atunce, e adevărat, Dumnezeu nu ne ascultă (rugăciunea)» (231, r. 2—4).

Mirarea :

«Stau de mă mir cum poate aici de să unește lumina cu întunericul, liniștea cu furtuna, săltările cu suspinul, bucuria cu întristarea, oîntările cu lacrimile? Cum așa amărăște, dulcele Iisus, cu plînsul, bucuria biruinții sale? Cum nu să veselește împreună cu norodul ce-l laudă? Cum nu să bucure cu cei ce-l propovăduiesc, pretutindenea, împărat: Blagoslovit cel ce vine în numele Domnului, Împăratul lui Israil?» (269, r. 18—25). Aici mirarea este pentru împreunarea, la intrarea Domnului în Ierusalim, a tristeții legată de patimile Sale cu bucuria poporului la primirea Lui.

«Iarăși stau de mă minunez, cum putu fi aceasta, de s-au întîmplat astăzi să prăznuim 2 cutremuri de-o dată: unul ce s-au făcut în mare, din depăntarea lui Dumnezeu, de draci pentru ca să se îndrepteze puțină credință a ucenicilor, al doilea cutremur ce s-au făcut pre pămînt, din sălbătăciia și cruzimea inimilor lui Dioclițian și Maximian, părechia dracului, pentru ca să se adevereze credința cea multă a sfîntului marelui mucenic Dimitrie, a căruia prăznuim cinstita pomenire» (248, r. 11—18). Aici Antim alătură două teme: a pericopei evanghelice și a vieții Sfîntului Dimitrie.

Exclamarea :

O, ce mărturie credincioasă și adevărată iaste aceasta! O, ce bunătate și fericire au cîștigat acei ce au ascultat pre cel mărturisit și au urmat lui, după porunca Părintelui celui ceresc!» (148, r. 3—5).

«O, cît sînt de minunate semnele bucuriei, ce arată astăzi Ierusalimul, la intrarea Domnului Hristos! Ca pre un biruitoriu îl primește. Toată cetatea iase întru întîmpinarea Lui (208, r. 1—6).

«O, fericiți ochii apostolilor carii s-au învrednicit de au văzut mărirea aceștii înfricoșate înfrumusețări!» (a Schimbării Domnului la față) (218, r. 17—18).

Astfel, căutătura, sau facerea didahiilor cu multă grijă și cu observarea regulilor omiletice a dus și la neasemuite frumuseți de limbă, care se bucură de o deosebită apreciere și din punct de vedere filologic și literar.

2. DIDAHILE ȘI LIMBA ROMÂNEASCĂ; CONTRIBUȚIA DIDAHILOR LA PROGRESUL LIMBII LITERARE ROMÂNEȘTI

Episcopul Melchisedec credea că Antim Ivireanul, înainte de a scrie, «s-a ocupat serios de studierea limbii române, ca străin ce era». El ajungea la această concluzie din lectura primelor opere redactate de

Antim, cum ar fi manuscrisul *Învățătura creștinească*. Iată ce spune Melchisedec: «Antim, din cei dintâi ani ai petrecerii lui în Muntenia, s-a ocupat serios de studierea limbii române; și, în curgerea de 26 ani, cît a petrecut în această țară, a ajuns a poseda această limbă în toată perfecția, ca cel mai bun cărturar român de atunci. Un manuscris păstrat în minăstirea Agapia din Moldova¹⁴⁰, care este o traducere din slavonește în românește, intitulat «Învățătura creștinească», de «întru ierămonahi Anthim Ivireanul tipograful», ne dovedește, atît prin o ortografie bizară, cît și prin greșeli de pronunție, că această operă datează din timpul cînd el încă nu poseda deplin cunoștința limbii române și a scrierei ei»¹⁴¹.

Cazul lui Antim Ivireanul, din acest punct de vedere, a mirat într-adevăr: «Este de-a dreptul surprinzător cum un străin ca mitropolitul Antim, care nu știe românește atunci cînd vine la noi, a ajuns să posede, într-un grad așa de înalt și de profund totodată, limba poporului (...), limbă în care el ajunge să se exprime cu atîta limpezime, logică, cursivitate și frumusețe»¹⁴².

Reamintim aici că Antim a fost tipograf, pe scară întinsă, de cărți grecești și românești. Citind, tipărind și corectînd mereu cărți în românește, el a ajuns să-și însușească limba, iar după aceea să și-o îmbogățească, să și-o mlădieze și să și-o nuanțeze. Contactul nemijlocit cu poporul contribuia și el la aceasta.

Factul că Antim a fost în același timp copist de manuscrise, caligraf și desenator, miniaturist și colorist, care a recurs adesea și la poleiri de aur, deci înclinarea artistică generală a mitropolitului, va fi influențat de asemenea ca el să ajungă curînd și în privința limbii românești la culmi de expresie poetică¹⁴³.

Pentru a arunca o privire asupra contribuției lui Antim Ivireanul la progresul limbii literare românești am ales cîteva texte, silindu-ne să delimităm particularitățile lingvistice de cele stilistice, în măsura în care faptul e cu putință. Pentru aceste texte ne-am servit în continuare de ediția critică a lui G. Ștrempel din anul 1962¹⁴⁴, adăugînd pe *i* la sfîrșitul cuvintelor în *ș* și *ț* pentru a părăsi forme ca: *credincioș* (126, r. 6), *păcătoș* (135, r. 23), mai ales că întîlnim și *păcătoși* (135, r. 24). Am părăsit de asemenea, pentru plural, pe *adevăraț*, *daț*, *faceț*, *luminaț*, *socotîț*, *trageț*, *uitaț*, înlocuindu-le cu: *adevărați*, *dați*, *faceți* etc.

Din grupurile de particularități stabilite de lingviști: fonetice, morfologice, sintactice și lexical-semantică vom încerca să scoatem pe cele

140. Melchisedec scria în 1888.

141. Prefața ediției C. Erbiceanu a *Didahiilor*, București, 1888, p. XIX.

142. Pr. Prof. Al. I. Ciurea, *op. cit.*, p. 815.

143. În legătură cu aceasta, nu putem trece cu vederea încercările sale de versificare, mult anterior alcătuirii *Didahiilor*, ca «Versuri politicești». «La stema țării, sau în cărțile pe care le-a tipărit, ca acelea din *Evanghelia română de la Snagov*, 1697:

«Precum cei streini doresc moșia să-și vază	Și roagă pre Dumnezeu de liniște bună
Cînd sînt într-altă țară de nu pot să șază	Așa și tipograful de-a cărții slîrșire
Și ca cei ce-s pre mare bătui de furtună	Laudă neîncetată dă și mulțumire».

144. G. Ștrempel socotește că textele pe care le-a publicat sînt «utile filologilor și lingviștilor, pentru care în primul rînd este întocmită această ediție» (p. 66).

populare și pe cele arhaice, grupate separat, iar în fruntea fiecărui grup vom așeza un text, din care vom scoate particularitățile, completându-le cu cele constatate de noi în restul didahiilor.

— *Elemente populare*

Text : «Și n-au căutat cetăți, nu s-au uitat la mulțime de oameni, nu s-au socotit slujba împăraților, s-au scîrbit de puterea avuției, au urît biruința ritorilor, nu i-au trebuit limbile filozofilor, nu s-au slujit cu arme, după cum e obiceiul ostașilor, nici cu alte meștersuguri asemenea acestora, pentru ca să nu aibă putere nimenea din cei necredincioși să zică că au tras Hristos la sine mulțime cu unele ca acestea, ci numai s-au slujit însă cu mijlocul cu carele au ales pre prooroci. Și ce face ? Au luat iară propoveduitori evanghelici, nu păstori, ca pre prooroci, ci pascari și vînători de pește, și i-au trimis să propovăduiască lumii buna vestire și le încredințează în mîinile lor doftoria lumii, zicîndu-le : «Veniți după mine și voi face pe voi pascari de oameni. Încetați de a vă trudi deasupra mării cei neînsuflețiți. Mutați pentru dragostea mea meștersugul cel pescăresc pre pămînt. Acolea pre dînsul trimiteți și vă întindeți mreșile. Vînați pentru mine, vînați credinței. Veniți după mine. Urmați-mi mie, ucinicii mei și învățătorii lumii. Lucrați pentru dragostea mea meștersugul vostru, pentru ceriuri» (72, r. 34 — 73, r. 18).

Constatăm ca elemente populare :

— Fonetismul *doftorie* (doctorie), muntenesc, devenit literar ; *mîini* (pluralul de la *mîină*) ;

— Din punct de vedere morfologic : *carele* (care), *cei* (celei), *nimenia*, *acolea*, *pre*, *iară*.

— Din punct de vedere sintactic, pronumele personal precedat de pre : «voi face *pre voi*» (vă voi face) ; complementul indirect cu dativul substantivului : «vînați credinței» ; verbul «a urma» cu dativul în loc de acuzativ : urmați-mi *mie*» (urmați-mă).

— Din punct de vedere lexical-semantic : substantive cu înțelesul de «a fi» și cu altă formă : *propoveduitor* (dar și *propovăduiască*) ; provincialismele : *meștersug*, *păscar*, *păscăresc* ; neologismele : *filozof*, *ritor* (orator).

Adăugăm : *boritură* (164, r. 7), *doftor* (71, r. 4), *hier* (71, r. 5), substantivul *început*, redus la *ceput*, după prepozițiile *din* și *în* : *din ceput* (173, r. 26), *pildă* (226, r. 2), *scîrbă* (94, r. 29), *doftoresc*, ca adjectiv (71, r. 9), *doftorești* (71, r. 10), *puținică* (300, r. 5), *puțintel* (146, r. 18).

Viitorul cu *va* în loc de *am* să : «*Va să mărească*» (are să mărească ; 146, r. 20), «*vom să murim*» (vom muri ; 173, r. 6).

Textul biblic atît de cunoscut : «Acesta este Fiul Meu cel iubit, întru care bine *am voit*» adoptă forma populară *am vrut* (148, r. 16).

Acolea (173, r. 18 ; 182, r. 12), *acuma* (235, r. 1), *atuncea* (173, r. 31), *de-a putere a fi* (149, r. 12), *nu numa* (272, r. 3), *de obște* (în general ; 226, r. 3), *în pripă* (164, r. 10), *puținel* (245, r. 29), *tocma* (173, r. 5), *în tocmă* (155, r. 26).

Expresii : «la cînstă» (întocmai), exact, corect (199, r. 34).

— Elemente arhaice

Text : «Nu să cuvine cinstea și lauda numai oamenilor celor mari și bogați, ci sînt vrednici acestui dar și cei mici și smeriți. Că măcar că cei mari strălucesc cu hainele cele de mult preț și cei mici n-au cu ce să-și acopere trupul : cei mari se odihnesc pe așternuturi moi și frumoase și cei mici să culcă pe pămîntul gol și pe paie, aceia însoțiți cu mulțime de slugi, iar aceștia lipsiți, pustii și de ajutoriu și de prieteni ; aceia între răsfătări și între bogății și aceștea între primejdii și între întristăciuni. Însă, cu toate aceștia măriri despărțite, nu să cuvine celor mici mai puținică cinste și dragoste decît aceea ce să cuvine celor mari și bogați, nici iaste cu dreptate celor mari să li să închine lumea și pre cei mici să-i batjocorească : de aceia să se teamă și pe aceștea să-i obidească ; de aceia să se rușineze și pre aceștea să-i înfrunteze, pentru căci măcar că cei mari cu sila și cu puterea răsplătesc sudălmile, iar cei mici au îngeri sprijinatori în ceriu de pedepsesc pe cei ce-i obidesc. Drept aceia și Domnul nostru Iisus Hristos poruncește tuturor în evanghelia de astăzi, să se păzească, să nu socotească pre unii ca aceștea batjocură norocirii și necurății ale lumii. «Socotiți, zice să nu obidiți pre vreunul dintru acești mici» (231, r. 27 — 232, r. 18).

Constatăm ca elemente arhaice : *întristăciune* (întristare), *sudalmă*.

Adăugăm : *hrăpesc* (173, r. 6), *iertăciune* (291, r. 17), *lemn* (arbore) (182, r. 10), *pohtă* (272, r. 26).

— Din punct de vedere fonetic

Text : «Acum spuneți-mi, ce închipuieste aceasta ? Ce ne învață această mijlocire despărțită cu care au înviiat Hristos pre cei trei morți : pre cei dinții cu atingerea mîinii, pre al doilea cu un cuvînt prost (simplu, obișnuit, n.n.) și pre al treilea cu lacrimi, cu rugăciune și cu glas mare ? Dumnezeuescul Zlatoust și Sfîntul Theofilact și toți tîlcuitorii Sfintei Evanghelii zic cum că aceasta au vrut să ne învețe Hristos, Domnul vieții și al morții, că păcătosul carele iaste mort în darul lui Dumnezeu, pentru căci au păcătuit din nesocoteală și din slăbiciunea firii, înviiază pre lesne, lasă păcatul și vine la pocăință, cu atingerea dumnezeiescului dar. Așijderea și celalalt, carele au căzut din dragostea lui Dumnezeu de doao ori și de trei ori ; iară încă fiind tînăr în răutate și acesta, cu ajutoriul lui Dumnezeu cu învățăturile evangheliei, de nu să va căi astăzi, să va căi mîine : lasă răutatea și iară să întoarce pre calea mîntuinței. Iar al treilea, carele au îmbătrînit în păcat și s-au obicinuit în desfătări și în deșertăciunile cele lumești, în pohtele lui cele rele, nu iaste cu puțință să se întoarcă pre lesne» (213, r. 9—26).

Constatăm ca particularitate fonetică : *pohtă* (poftă). Adăugăm : peste tot, sunetul *j* muntenesc devenit literar, în loc de provincialul *g*, *gi*, fiindcă rar apare o formă ca *încungiur* (226, r. 15) ; încolo *ajunge* (173, r. 5 etc.).

Fonetismul *seamă* (nu samă) *ajutoriu* (97, r. 10), *jug* (97, r. 14).

Pluralul de la *mîină* face *mîini* (245, r. 9 ; 282, r. 21).

Dentalele devin *z* : *să-i piarză* (231, r. 11), *văz* (235, r. 7), *să-l vază* (80, r. 10).

Alte particularități fonetice : *ceriu* (cer, firmament ; 235, r. 3), *împotrivă* (formă păstrată în cult peste veacuri ; 254, r. 18).

— *Din punct de vedere morfologic*

Text: «A patra, au arătat (Dumnezeu) dreptatea. În ce chip? Pentru că n-au vrut să se lupte cu vicleanul diavol cu dumnezeirea descoperită, ci s-au îmbrăcat cu trup, pentru căci că ar fi putut zice diavolul către Dumnezeu, îndreptându-se: eu cu om mă lupt, iar nu cu Dumnezeu, și nu iaste cu dreptate tu, Dumnezeu fiind, să te lupți cu mine. Tu ziditorul și făcătoriu, să te lupți cu mine, zidirea și făptura; ci mă lasă pre mine, ca pre o zidire, să mă lupt cu altă zidire, carele iaste omul. Drept aceea, Dumnezeu, Carele pururea să îndreptează către toți și-i biruiască la judecata Lui, după cum zice David, ce face? Pentru ca să nu mai aibă diavolul cuvânt a să îndrepta și să zică cum că-i face Dumnezeu strîmbătate, pentru aceasta s-au îmbrăcat acesta Dumnezeu cu trup și să face om adevărat, pentru ca să se lupte ca un om și să biruiască ca un Dumnezeu pre vrăjmașul firii omenești, pre care fire o au fost biruit diavolul, ca iarăși aceia să biruiască pre diavolul: biruitul să se facă biruitoriu și biruitoriu să se facă biruit; cu mijlocirea ce au biruit să se biruiască; au înșălat și el, pentru căci vedea om și au căzut în mîinile dumnezeirii ce era ascunsă în omenire (199, r. 10—30).

Constatăm ca particularități morfologice: *acestaș, carele, pentru căci* (pentru că).

Adăugăm:

Pluralul în *i* în loc de *e*: *pietri scumpe* (156, r. 2), *taini* (taine; 94, r. 28);

Pluralul de la *mîna* de regulă *mîini* (71, r. 19), foarte rar *mîni* (155, r. 10); *douo* (199, r. 2; 282, r. 21), *îndoît* (dublu; 115, r. 23; pronumele personal *noao* (nouă; 226, r. 1, 254, r. 3).

Reflexivul cu forma *să*: 146, r. 21, 164, r. 14, 173, r. 31, 190, r. 9, 190, r. 23, 208, r. 6, 226, r. 1. Foarte adesea, după conjuncția *să* a subjonctivului, reflexivul ia forma *se*: «*să se biruiască*» (199, r. 27), «*să se facă*» (199, r. 28), «*să se mîntuiască*» (226, r. 17).

«Însumi» fără pronumele personal: «*și mai virtos pre (noi) înșine*» (173, r. 10—11).

Demonstrativele: *acestea* (chiar acesta: 126, r. 18; 199, r. 22); *cei* (cele; 282, r. 10).

Relativul *carele* (80, r. 5, 88, r. 21, 103, r. 5, 126, r. 2, 146, r. 13, 182, r. 5, 199, r. 17).

Pronume nehotărîte: *fiștecarele* (272, r. 3), *fiștecine* (97, r. 11; 263, r. 21), *neștine* (cineva: 80, r. 11, 88, r. 6, 182, r. 26, 291, r. 32), *nimenea* (272, r. 23), *nimeni* (272, r. 31), *oarecarele* (146, r. 29), cu înțeles de «întrucîtva», *verî ce* (ori ce: 97, r. 9).

În ce privește verbul, am constatat la formele populare exemple cu rădăcina în dentală, formată la prezentul indicativului și al substantivului în *z*: *văz* (217, r. 2, 235, r. 7, 300, r. 27), *să crează* (146, r. 1).

Mai constatăm și forme de viitor literare: *vom face* (182, r. 14), *vom sta* (172, r. 23), *voi zice* (173, r. 16), *va zice* (173, r. 18); subjonctivele: *să aibî* (155, r. 16), *să se cucere* (să se cucernicească: 235, r. 28); perfectul subjonctivului variabil după persoane: *să se fie făcut* (254, r. 30), *să fie fost* (235, r. 6); adjectivele verbale terminate în *toriu*: *biruitoriu* (199, r. 26), *făcătoriu* (146, r. 24, 199, r. 15), *mîntuitoriu* (208, r. 18); destul de rar

adjectivele verbale în *tor* : *izbăvitor* (155, r. 13, dar în aceeași pagină și în același rînd avem și *izbăvitoriu*). Reflexivul cu înțeles pasiv: *cînd să supără* (erau supărați: 226, r. 20), *cînd s-au ocolit* (au fost impresurați; 226, r. 22).

Adverbe: *atunce* (282, r. 20), *atunci* (71, r. 4), *deapururea* (108, r. 7), (cu) *denadinsul* (254, r. 4), *fără numai* (decît) (103, r. 4), *întocma* (182 — titlu), *nice* (173, r. 7), *nici* (173, r. 8 ; 235, r. 3), *pînă cînd* (cît timp, 97, r. 6), *pretutindenea* (126, r. 30).

Prepoziții : *cătră* (108, r. 7, 135, r. 29, 182, r. 8, 190, r. 15, 226, r. 32, 272, r. 26), *den* (din : 106, r. 10), *dintru* (din : 190, r. 6), *întru* (în : 182, r. 6 ; 272, r. 5), *pentru* (din cauza : 190, r. 14), *pre* (71, r. 3, 80, r. 14, 88, r. 3, 135, r. 35, 146, r. 13, 155, r. 30, 173, r. 10, 199, r. 17 etc.), dar mai rar și *pe* (115, r. 11, 232, r. 2).

Conjunții : *căci* (că: 164, r. 12), *ce* (ci: 71, r. 6, 80, r. 10, 88, r. 6, 254, r. 22, 272, r. 19), dar mai rar și *ci* (199, r. 16), *dară* (dar: 80, r. 16, 97, r. 12, 208, r. 16, 226, r. 17, 235, r. 1), *de* (dacă: 235, r. 16), *iară* (iar: 88, r. 3, 282, r. 10), *pentru căci* (pentru că: 115, r. 23, 173, r. 33).

Observăm astfel din punct de vedere morfologic bogăția de forme, cu cîte două sau chiar trei variante.

— *Din punct de vedere sintactic*

Text : «Iară noi, avînd lege, facem tot împotriva legii, și sîntem mai păcătoși decît toate neamurile și decît toate limbile, și puteți cunoaște și aceasta, că iaste așa-cum zic, că ce neam înjură ca noi, de lege, de cruce, de cuminecătură, de morți, de comîndare (pomană pentru morți, n.n.), de luminare, de suflet, de mormînt, de colivă, de prescuri, de ispovedanie, (...) și ne ocărim și ne batjocorim înșine legea ? ! Cine din păgîni face aceasta, sau cine-și măscărește legea ca noi ! Oare nu înjurăm cu acestia toate pre Dumnezeu ? Oare nu ocărim cu acestia poruncile lui ? Că El singur ne-au arătat și ne-au învățat aceste taini, ca prin mijlocul lor să ne curățim de păcate și să-L îblînzim asupra noastră la scîrbe și la nevoi. Dar noi, deaca auzim pre cineva că înjură (în jurăminte) de cele ce am zis, în loc de a-l certa și a-l înfrunta, ca pre un om fără-de socoteală, noao ne pare bine și rîdem. De sînt aceștia lucruri creștinești, zică cine are Dumnezeu. Încăși, pe lîngă acestea toate, mai adăogăm cu răutatea că pe părinți îi ocărim și îi batem. Pre bătrîni îi necinstim, pre domni și pre boieri îi blestemăm, pre arhierei nu-i ținem într-o nimica, pre călugări îi clevetim, pre preoți îi ocărim, besericile le ținem ca niște grajduri și cînd mergem la dînsule în loc de a asculta slujbele și a ne ruga lui Dumnezeu să ne ierte păcatele, iar noi vorbim și rîdem și facem cu ochii unul altuia, mai rău decît pe la cîrciume. Sărbătorile și praznicile nu le ținem, ca o nimica, și atunce facem cele mai rele, de bucurăm pe dracul și atunce vindem și cumpărăm» (94, r. 18 — 95, r. 14).

Constatăm ca particularități sintactice : bogăția de propoziții contrase (unele cu multe complemente directe, altele cu multe complemente indirecte) și bogăția de propoziții interogative.

Adăugăm :

Articolul dublu : «pentru multa a noastră mîndrie» (17, r. 4), «îi ia armele a dreptei lui răsplătiri» (282, r. 23).

Numele predicativ înaintea verbului: «îmbrăcat l-am văzut» (l-am văzut îmbrăcat: 80, r. 7).

Atributul exprimat printr-un pronume demonstrativ se acordă și în caz: «a frumuseților *celor* cerești» (88, r. 31).

Complementul direct exprimat printr-un pronume personal feminin (*o*) stă înaintea predicatului: «*o* am ales» (am ales-o : 88, r. 12), «*o* am fost biruit» (am biruit-o: 19, r. 9).

Complementul direct exprimat printr-un pronume personal apare numai cu forma întreagă, nu și cu cea prescurtată: «voi face *pe voi* pascari» (vă voi face pe voi pescari: 71, r. 3).

Complementul direct exprimat prin *pre*: «a învăța pre norod» (a învăța norodul; 254, r. 21).

Complementul direct în locul celui indirect: «să folosesc *pre cineva*» (să folosesc cuiva: 173, r. 10).

Complementul direct înaintea predicatului: «luptă *patima* să o supue» (luptă să supue patima; 71, r. 5).

Complementul direct articulat în loc de nearticulat: «a mintui pre *omul* din miinile vrăjmașului» (71, r. 5).

Acordul logic: «ca să se mintuiască *norodul* de acestea (rele) și să se lepede de asupra *lor* (a norodului) nevoia cea grea» (126, r. 17—18), *lor* acordându-se cu conținutul substantivului, nu cu forma; «ne învață cu pilda *lor* norodul» (226, r. 19).

Bogăție de forme secundare, de pildă de nume predicative, urmate fiecare de câte un atribut: «rugăciunea este pază curățeniei, pecete fecioriei, opreliște miniei, ținere mândriei, curățenie zavistiei, pierzare urgiei și temeiu păcii» (106, r. 14—17).

Multe complemente directe: «Nu spunem strimbătățile ce facem totdeauna, clevețirile, voile veghiate, fățăriile, mozaviriile, vînzările și pîrile» (164, r. 29—31).

Inversiuni din cauza adverbului *foarte*: «aceste cuvinte (...) foarte mi se par întunecate» (mi se par foarte întunecate : 272, r. 1).

O singură negație în loc de două: «și nice cuvintele lui Dumnezeu (nu) ne domoleau, nice munca iadului (nu) ne înțelepțește» (173, r. 7—8); «nici (nu) am silit» (173, r. 15); «nu vă învăț, nici (nu) vă sfătuiesc de rău» (173, r. 32); «nici (nu) este din turma lui Hristos» (235, r. 26); nu o sapă, nici (nu) o fură» (272, r. 21).

Caracteristicile esențiale în sintaxa lui Antim ni se par a consta în bogăția de propoziții contrase și în simetria construcțiilor gramaticale (propoziție, frază, perioadă).

Propoziții contrase prin mai multe subiecte :

«Sînt toate voioase și vesele mîncările, băuturile, vorbele, jocurile și cîntările», (80, r. 30—31). «Să grăbească, cuvioșii, dreptții, proorocii, patriarșii» (235, r. 18).

Propoziții contrase prin mai multe predicate :

«(Soarele) luminează, încălzește, îngrașă și răvarsă razele lui» (126, r. 29—30).

Propoziții contrase prin mai multe nume predicative :

«Corăbiile între valuri sînt împărățiile, crăiile, domniile și orașele, mulțimea norodului, polițiile, supușii, bogații și săracii, cei mari și cei mici, sînt cei ce călătoresc și se află în nevoie» (226, r. 5—8).

«Norii ce negresc văzduhul sînt întîmplările cele de multe feliuri, neașteptate pagube, înfricoșările vrăjmașilor, supărările, necazurile ce vin de la cei din afară, jafurile, robiile, dările cele grele și nesuferite...» (226, r. 10—15). Deci, nu mai puțin de opt nume predicative într-o singură propoziție.

«Întristat, jalnic și amar să vede a fi răspunsul morții» (291, r. 29).

«Hulele ce-i fac păcătoșii cu faptele lor cele fără de lege, cu strîmbătățile, cu jafurile lor, cu multa lor trufie, cu zavistie (...) cu atîtea necurății» (282, r. 14—17).

«Petrecîndu-i pînă la groapă cu adunare de preoți cucernici, cu mulțime de creștini credincioși, cu cîntări sfinte, cu făclii aprinse și cu tămîieri și cu toate alte slavoslovii și podoabe luminate» (291, r. 11).

Prin construcții simetrice înțelegem pe cele ale căror părți componente se cumpănesc, se echilibrează cu frumos efect oratoric :

«Nu poci să mă întinz unde nu ajung, nu poci să vorbesc cele ce nu știu» (99, r. 25—26).

Propoziție simetrică cu ajutorul complementului indirect și al atributului :

«Cu frică pentru păcat și cu bucurie pentru mîntuire să-i zicem» (115, r. 16—17).

De asemenea, prin construcții simetrice mai înțelegem și pe acelea ale căror părți constitutive (complemente directe, attribute, subiecte sau predicate) au fiecare completări (propoziții relative ș.a.), încît echilibrul se păstrează :

«Răbda crucea de-l muncea și bătăile de-l căznea, spinii de-l încrunta și durerile sufletului de-l chinuia» (82, r. 16—18 ; a se observa aici și rima adiacentă).

Uneori simetria rezultă din cumpănirea a două propoziții coordonate, în fiecare subiectul fiind urmat de atribut și predicatul fiind precedat — nu urmat — de complement :

«Înălțimea fețelor înălțat lucru, oarece întreba și veselia mării vesel, oare ce și frumos lucru poftiia» (80, r. 28—29).

Efectul este și mai plăcut cînd în cumpănă apar, de o parte și de cealaltă, idei opuse :

«Acesta este sfîrșitul tainelor celor vechi și începutul tainelor celor noao» (106, r. 25—26) ; «că trupului îi trebuiește mîncare, iar sufletului nu-i trebuiește răutăți» (107, r. 7—8). «Precum sînt păzitori celor ce postesc sfinții îngeri (...), așa sînt și celor ce nu postesc păzitori dracii» (106, r. 22—28) ; «face mintea să se mire și inima să se uimească» (282, r. 12—13).

Simetria caracterizează și perioadele didahiilor, prin asociere cu repetiția :

«Că trupului îi trebuiește mîncare, iar sufletului nu-i trebuiește răutăți : și din mîncare cunoști oarece dulceață, iar din răutate nu să cunoaște alt nimic, fără numai vătămare de suflet și călcare de lege» (107, r. 7—11).

«Nu este cu puțință să ajungă neștine la liniștea mîntuirii, de nu va trece întîi prin ușa răbdării. Nu este cu puțință să sue în cereasca cetate a fericirii, de nu

va intra prin calea smereniei. Nu este cu puțință să se înalțe în ceata sfinților, de nu se va smeri cu duhul aici jos, în orașul celor pămînteni. Nu este cu puțință să împărătească împreună cu Hristos la ceriu, de nu va urma aici urmele lui Hristos cu crucea. Nu este cu puțință a rămînea cuiva nume vestit în lume, cu fapte rele și necuvioase» (182—183).

Iată deci cinci fraze simetrice, compuse fiecare din aceeași principală (nu este cu puțință) și o condițională care îi urmează.

— *Din punct de vedere lexical și semantic*

Text : «Cu milostenia să îmbîlînzim pre Dumnezeu, dînd cu dragoste milă, din agonisițele noastre cele drepte, lipsiților, săracilor, streinilor, bolnavilor și celor ce sînt întru închisori. Și atunce vom fi și noi miluiți de Dumnezeu, după cum zice la cele zece fericiri ; iar de vom sta de milă din jafurile ce facem, mai multă osîndă vom cîștiga și de să va luneca cineva cu firea și va zice în mîntea lui că nu știu ce grăiesc, lăsîndu-se în nădejdia cuvîntului lui Ioan, ce zice : «Faceți și voi milostenie din mamonul nedreptății», trebuiaște acela ce va gîndi acel lucru să meargă întîi să întrebe pe cei ce știu și tilcuiesc Sfînta Scriptură făr-de viclesug, să vază cu ce gînd l-au zis Ioann acel cuvînt, apoi să gîndească rău asupra mea. Gîndul lui Ioann iaste acesta : faceți, zice, și voi milostenie din mamonul nedreptății. În ce chip ? Cu lacrimi, cu inimă înfrîntă și cu gînd ca acela ca să nu mai faci după aceia strîmbătate nimănu, nici să jăfuiți și apoi, atunce va fi acea milostenie primită ; care lucru să poată încredința și de pe Zacheu, că au zis : «Iată, jumătate de avuția mea o dau săracilor și de am năpăstuit pre cineva cu ceva îi întorc împătrat». Auzit-ați ce zice Zacheu, căruia au zis Hristos : «Astăzi să făcu mîntuire casei aceștia, pentru că și acesta fiu lui Avraam iaste», adecă au făcut cu gînd și cu inimă ca a lui Avraam acea milostenie, iar nu ca unii dintre noi ce fac jafuri și fac cîte sînt mai rele pre pămînt, apoi să duce cu gîndul ca acela ce dă vreunui popă să-i facă sārindariu ca să i se iarte păcatul și el tot cu totuș stă în tîna răutății. Nu așa, ticăloșii de noi, nu așa, că Dumnezeu nu să înșală !» (107, r. 12 — 108, r. 6).

Constatăm cuvinte cu formă deosebită de cea de azi, dar cu înțeles identic : *agonitele* (agonisita), *împătrat* (împătrit), *prîimesc* (primesc).

Adăugăm :

Cuvinte cu înțelesul de azi dar cu forma schimbată : *ceriu* (cer, substantiv : 88, r. 24, 183, r. 2), *cêrșesc* (cer, verb : 226, r. 28), *chesariu* (cezar ; 97, r. 18), *despărteală* (deosebire : 155, r. 22), *feliu-feliuri* (fel-feluri : 71, r. 16, 88, r. 1, 173, r. 14), *fiiu* (fiul : 208, r. 10), *ispovedanie* (spovedanie : 106, r. 3, 164, r. 2), *întru* (întru : 115, r. 7, 182, r. 28, 208, r. 4), *întunere-cime* (întunecime : 88, r. 20), *lăcuesc* (locuesc : 88, r. 1), *lăcuiitor* (locuitor : 226, r. 21), *mîntuită* (mîntuire : 217, r. 5), *meștersug* (meștesug : 71, r. 5, 82, r. 2) *mulțemît* (mulțumit : 300, r. 10), *mulțemîtă* (mulțumire : 106, r. 12, 182, r. 3), *păscar* (pescar : 71, r. 3), *periciune* (pieire : 226, r. 25), *plînesc* (împlinesc : 218, r. 11, 306, r. 17), *pogor* (cobor : 235, r. 5, 306, r. 1), *pohtă* (poftă : 164, r. 14), *pohtesc* (poftesc : 182, r. 1, 208, r. 29, 300, r. 8), (mă) *priceștuesc* (mă împărtășesc : 306, r. 22), *priceștenie* (împărtășanie : 306, r. 7), *sîngiuiri* (sînge : 199, r. 32), *scandală-scandale*, *scandilă-scandile* (scandal, scandaluri : 300, r. 18, 217, r. 12), *veselesc* (înveselesc : 217, r. 3).

Cuvinte cu forma de azi, dar cu înțeles deosebit : *gătesc* (pregătesc : 182, r. 6), *lege* (religie : 97, r. 2), *limbă* (popor, neam : 126, r. 4, 126, r. 23),

moșie (casă, gospodărie: 263, r. 14), *omenire* (firea omenească: 80, r. 3, 199, r. 5), *pricină* (ocazie: 115, r. 12, 208, r. 25).

Alte particularități: *alsău-alsăuri* (însușire-însușiri: 199, r. 9), substantiv format din pronumele posesiv «al său»), *bolnăvesc* (sufăr de boală: 71, r. 4), *diadoh* (urmas, moștenitor, grecism: 155, r. 27), *fur* (hoț: 272, r. 21), *înțelepție* (înțelepciune: 108, r. 7), *închinăciune* (închinare religioasă: 71, r. 15), *paretesis* (demisie, grecism: 165, r. 5, 300, r. 17), *politie* (societate: 126, r. 2), *răpșesc* (bîrfesc: 173, r. 11), *soție* (tovarăș, masculin: 282, r. 9), *sudalmă* (înjurătură: 282, r. 14), *vorovesc* (vorbesc: 173, r. 31), *zăticleală* (poticnire: 217, r. 10), *zilotis* (garant, grecism: 80, r. 7).

*

Putem concluda că Antim Ivireanul a contribuit la progresul limbii române literare, întărind elementele sale neaoșe populare și înmulțindu-le. El a prelungit viața unor arhaisme, a căror dispariție ar fi sărăcit limba și izul ei din străbuni. Totodată, a introdus neologisme, mai ales de origine greacă, îmbogățind astfel limba: astronom (128, r. 8), catart (catarg; 248, r. 23—24)¹⁴⁵.

Am mai vorbit, în cadrul studiului omiletic, despre frumusețea limbii sale. Limba lui are «frumusețe căutată, însă cu gust, cu bun simț»¹⁴⁶. Frumusețea aceasta vine, așa cum am arătat, atât din cărțile românești pe care le-a tipărit și din contactul lui strîns cu poporul, cît și din simțul său artistic deosebit de dezvoltat. Putem astfel adăuga la cele de mai sus că Antim a și înfrumusețat limba literară română.

Didahiile fiind tipărite de abia în anul 1886¹⁴⁷, înseamnă că în secolul al XVIII-lea și pînă către sfîrșitul secolului al XIX-lea au influențat numai ca manuscrise, iar un manuscris nu influențează, desigur, cît o carte tipărită. Cînd este vorba însă de manuscrisele vechi în ansamblu, în totalitatea lor, atunci credem că nu ne mai putem exprima atât de categoric că tipăriturile din aceeași vreme au avut un rol mai mare în formarea și evoluția limbii literare. Nu știm dacă în secolul al XVIII-lea numărul tipăriturilor era cu mult mai mare decît al manuscriselor care circulau. Nu știm bine cîte tipărituri și cîte manuscrise se păstrau în bibliotecile bisericilor, ale mînăstirilor, cum și în cele particulare. Este drept că pînă în prezent cunoaștem numai trei manuscrise, care să cuprindă *didahiile* mitropolitului, aflate în fondurile Bibliotecii Academiei. Totuși, nu trebuie să subestimăm influența *Didahiilor* în întărirea caracterului limbii noastre literare, mai ales că limba folosită de Antim în *Didahii* își va fi găsit loc, măcar în parte, și în unele din tipăriturile sale de circulație mai largă. Prin aceasta, contribuția mitropolitului Antim Ivireanul la

145. Prin scrierile sale, mitropolitul Antim a pus în circulație și termeni deosebit de importanți pentru îmbogățirea limbajului pedagogic românesc. Prof. S. S. Bărsănescu, în *Istoria Pedagogiei românești*, extras din *Istoria filozofiei moderne*, vol. 5, București, 1941, p. 22, consideră că Antim a introdus termenul de *didactică* prin *didahii*, noțiunea de *luminare a minții*, prin tipărirea lucrării intitulată *Carte sau lumină* (1699), și a vorbit distinct despre *educație*, pe care o numește *bună pedeapsă*, în: *Pilde filosofocești* (1713), cînd spune: «Nu iaste sărac cel ce n-are tată, ci acela ce n-are învățătură și bună pedeapsă».

146. Pr. Prof. Al. I. Ciurea, *op. cit.*, p. 815.

147. Ediția I. Bianu, București.

Biserica Mănăstirii Antim după restaurarea dintre anii 1964—1966

dezvoltarea limbii literare românești ar căpăta un cadru mult mai întins ¹⁴⁸.

Revenind, vom sublinia că «limba *Didahiilor* are un fonetism popular, ușor regional și arhaizant; lexicul e bogat și colorat uneori savant, structura morfologică e foarte puțin deosebită de a limbii vorbite, fraza, de largă respirație, are numeroase inflexiuni și se caracterizează printr-o topică afectivă» ¹⁴⁹. Privită sub aspect stilistic, fraza lui Antim e când scurtă și în ritm sacadat, când periodică, în ritm lin și unduios; când simplă, potolită și reținută, când complexă, amplă și plină de căldură. Exclamativ și admirativ uneori, incisiv și sarcastic alteori, retoric uneori, plastic întotdeauna, Antim își expune predicile într-o limbă expresivă, plină de nerv, convingătoare ¹⁵⁰.

Aceste caracteristici de limbă slujeau cel mai bine scopului urmărit de mitropolit în predicile sale și, fiind subordonate acestui scop, ele se pot explica deplin numai adăugînd la analiza filologică și literară propriuzisă și analiza omiletică.

Datorită artei oratorice cu totul elevată și datorită calităților artistice ale predicilor sale, tratatele de specialitate afirmă că Antim se situează printre cei mai de seamă propagatori ai limbii române literare ¹⁵¹.

3. MITROPOLITUL ANTIM IVIREANUL, MODEL AL PREDICATORULUI CRESTIN ORTODOX

Smerenia, conștiința îndatoririi de a propovădui și rugăciunea, ca puncte de sprijin interne în activitatea predicatorială a mitropolitului Antim. — Așa cum am arătat într-un capitol anterior, alături de cele trei mari virtuți teologice — credința, nădejdea și dragostea — Antim a așezat și smerenia, ca pe o maică a tuturor bunătăților. Aceasta nu l-a părăsit pe «smeritul ieromonah Antim» nici când a fost înălțat în treapta cea mai de sus a ierarhiei din Țara Românească. În *Didahii* smerenia ne apare și ca o condiție pe care trebuie s-o îndeplinească predicatorul dintotdeauna. Ea se arată felurit. Mai întii, predicînd, Antim n-a spus niciodată că învață ceva de la el, ceva care i-ar aparține, ci numai că Duhul Sfînt, sau Hristos, sau Evanghelia, sau un anume sfînt Părinte zice și învață. El nu și-a etalat cu mîndrie nici darul lui oratoric, spunînd, dimpotrivă, că «neștiind a vorbi, măcar că vorba mea nu iaste vrednică niciodată ca să îndulcească cu vreun mijloc auzirile ascultătorilor, iar încăși Domnul Hristos, carele au saturat cu 5 pîini 5 mii de suflete și au îndreptat sărăcia și neputința ucenicilor Lui cu bogăția darului Său, același și înain-

148. Din ceea ce ni s-a păstrat pînă astăzi, tipărituri și manuscrise, este greu să se ajungă la o concluzie în privința tirajelor și circulației cărților respective, deoarece pînă și o tipăritură ca *Alexandria*, apărută în vremea lui Antim, probabil la 1713, în românește, deci cu destinația de a fi larg răspîdită în popor, nu a mai ajuns pînă la noi, sau nu s-a aflat cel puțin pînă în prezent nici un exemplar din ea. Despre apariția acestei cărți luăm cunoștință de la Anton Maria del Chiaro, *op. cit.*, p. 52.

149. A. Rosetti, B. Cazacu, *Istoria limbii literare române*, I..., p. 161.

150. *Ibidem*, p. 168.

151. *Ibidem*, p. 160.

tea dragostei voastre, prin mijlocul vorbelor mele celor neritoricești, va întinde masă duhovnicească» (84, r. 26, — 85, r. 5).

În multe din predicile sale Antim nu încetează a se numi nevrednic de a transmite prin cuvînt învățăturile dumnezeiești (98, r. 5, 110, r. 1, 28, r. 18 ș.a.). Avînd totuși datoria de a propovădui și conștiința deplină a acestei îndatoriri, el apelează la ajutorul Sfîntului Duh. Iată ce spune în *Cuvîntul de învățătură la Stretenia Domnului* :

«Cu multă jălanie îmi ticăloșesc nevrednicia și-mi caut și fără-de voia mea a tăcea, iar apoi cunoscîndu-mi datoria ce am¹⁵² și temîndu-mă ca să nu caz în osînda slugii cei viclene, cu cuviință iaste, după putință, să povestesc deapurarea lucrurile Domnului, Căruia mă și rog, cu multă umilință, să-mi dezlege gîngăvia limbii și să-mi lumineze mintea ca să poci zice puține cuvinte pentru slava Lui cea negrăită» (98, r. 8—14).

Aceeași idee o întîlnim și la începutul *Cazaniei la Vovedenia Bogorodiței* :

«Mă spăimîntez și nu cutez a grăi. Că ce tărie are ticăloasa mea limbă a lăuda și a cinsti cu vrednicie pre una ca aceasta, care iaste aleasă și întru tot îmbunătățită mai înainte decît toată zidirea, după cum zice la Cîntarea cîntărilor ? Sau ce putere are izvorul meu cel cu o picătură de apă să adape o grădină sufletească ca aceasta ? Iară încăși de vreme ce darul Duhului Sfînt carele pururea tămăduiește cele neputincioase și celia care nu sînt desăvîrșite le împlinește, același să-mi dea și mie putere și ajutoriu, ca să poci zice puține cuvinte, în slava lui Dumnezeu și întru cinstea și lauda Născătoarei de Dumnezeu» (110, r. 3—14).

Exemplele s-ar putea înmulți. În loc de aceasta vom reține lucrul de folos pentru predicator, și anume rugăciunea de invocare a ajutorului dumnezeiesc, pe care Antim o folosește în mod pilduitor, la începutul celor mai multe didahii, ca și în cuprinsul acestora, spre întărirea cuvîntului celui binevestitor.

«*Păstorul cel bun*»; *preoția creștină, chipul păstorului cel bun și al predicatorului, după Didahii*. — De ce se ocupă Antim în predicile sale de preoție și de chipul adevăratului preot al lui Hristos? Întrebarea este justificată, dacă ținem seama că el își rostea predicile nu înaintea unor adunări de clerici, ci înaintea credincioșilor de tot felul. Faptul se explică tocmai prin studiul omiletic. În predicile sale, Antim era nevoit să se refere la situații concrete, la întîmplări petrecute, la stări existente, la vicii trăite, la păcate care se săvîrșeau etc. Era firesc deci ca aceia care erau vizați, aceia care erau stigmatizați pentru fărădelegile lor, să gîndească, dacă nu să și protesteze cu glas tare: «Dar ce treabă are vlădica cu noi, nu-și caută de vlădicia lui, ci s-amestecă întru ale noastre?» (96, r. 29—30). Antim știa bine că la o asemenea întrebare trebuia să răspundă cît mai răspicat și mai limpede, cum o și face în *Cuvîntul de învățătură la Duminica Vameșului*:

«De n-ați știut pînă acum și de n-au fost nimeni să vă învețe, iată că acum veți ști, că am treabă cu toți oamenii cîți sînt în Țara Rumânească, de la mic-

152. De această datorie de a predica amintește și în alte didahii, ca de exemplu în *Cuvîntul la Duminica Florilor* (158, r. 29—31).

pînă la mare și pînă la un copil de fiță, afară din păgîni și din ceia ce nu sînt de o lege cu noi; căci în seama mea v-au dat Stăpînul Hristos să vă pasc sufletește, ca pre niște oi cuvîntătoare și de gîtul mieu spînzură sufletele voastre și de la mine va să vă ceară pre toți, iar nu de la alții, pînă cînd vă voi fi păstoriu» (96, r. 31 — 97, r. 6).

Acesta este motivul principal pentru care Antim vorbește din cînd în cînd despre preoție și despre păstorul de suflete: ca să arate că din dragoste pentru păstoriții săi și din înalta conștiință a responsabilității pe care o are înaintea lui Dumnezeu, iar nu din interese meschine sau din alte asemenea pricini, ceartă, mustră, pentru îndreptare¹⁵³. În *Cazania la Adormirea Prea Sfintei Născătoare de Dumnezeu* el se numește «tată sufletesc» al credincioșilor care îl ascultau, «rînduit de Fiul» Născătoarei, ca să le fie povățuitor și mijlocitor (90, r. 7).

Analizînd una din cauzele pentru care Dumnezeu s-a făcut om, pentru a mîntui neamul omenesc și nu pe îngeri, întrucît îngerii erau mai de cînte decît omul și pentru aceea erau și datori mai mult să se ferească de păcat, mitropolitul Antim adaugă :

«Drept aceea să cade omului celui sufletesc, adevă celui besericesc, să fie mai cu omenie decît mireanul, pentru ca să ia pildă și învățătură fieștecine de la el, văzînd faptele lui cele bune. Pentru aceea și Hristos, pre oamenii cei sufletești îi numește sare (...), îi numește lumină (...), îi numește cetate (...), îi numește făclie aprinsă (...). Că nu să minie Dumnezeu atît pre omul cel prost (simplu), cînd face păcat, cît să minie pre omul cel besericesc și pre omul cel de cînte. Și pentru aceea, li să cade să fie mai cu omenie și nu li să cade să facă păcate» (193, r. 10—32).

Cuvîntul la Sfîntul Nicolae are în întregime această temă a «păstorului cel bun, care-și pune sufletul său pentru oi». Ca exemplu, Antim aduce mai întîi pe Moise, care, văzînd urgia lui Dumnezeu asupra norodului său puțin credincios, nu s-a izolat de acest norod, n-a fugit și nu l-a părăsit, ci s-a rugat de Dumnezeu, ca să le treacă lor păcatul acesta, iar de nu — zicea el — «stinge-mă și pre mine din cartea în care m-ai scris» (Ieș. XXXII, 32). Dar dacă Moisi dorea să moară numai pentru binele poporului său, Marele Arhiereu Hristos și-a arătat dragostea Sa și s-a jertfit pe Sine pentru întregul neam omenesc : iată pilda supremă a păstorului cel bun !

Mitropolitul constată însă cu amărăciune că sînt și păstori care nu poartă grijă de oile lor, ci-s ca năimiții, iar turma lor o dau pierzării.

După ce redă calitățile care trebuie să împodobească pe adevăratul păstor de suflete, după I Timotei III, 1—13, Antim afirmă că păstorului cel bun i se cuvine să aibă trei lucruri : credință curată, înțelepciune în-treagă și toiaș în mînă. Cu credința să caute folosul oilor celor sănătoase și al celor bolnave ; cu înțelepciunea să dea învățătură fiecăruia după vîrsta și rînduiala lui ; cu toiașul ce ține în mînă — adică cu stăpînirea duhovnicească — să pedepsească atît pe oile neascultătoare cît și pe lupii

153. În *Sfaturile creștine-politice către Ștefan Cantacuzino*, mai aflăm următoarea cugetare a lui Antim : «Ingrijirea păstorului este odihna turmei» (ed. cit., p. 344).

ce ar veni asupra oilor. Dacă în a căuta folosul oilor celor sănătoase, ca și al celor bolnave, vedem mai ales slujirea în administrarea Sfintelor Taine, ne apare că cele trei condiții pe care Antim le pune păstorului cel bun corespund întreitei slujiri preotești.

În privința înțelepciunii învățătoarești, socotim că ea se referă mai ales la calitatea de duhovnic și la cea de predicator a preotului, după cum se constată din următorul text :

«Cu înțelepciune să păstorească pe oameni, dînd învățătură fiștecăruia după vîrsta și rînduiala lui, că precum sînt boale de multe feluri și nu se pot vindeca tot cu un felu de doftorii, așa nici cu un felu de învățătură nu să pot odihni, nici să pot îndrepta toate firile omenești, ci unii cu un felu, alții cu alt felu. că altă învățătură trebuie bărbatului și alta muierei ; altă îndreptare trebuie bătrînului și alta tînarului ; altă povățuire trebuie bogatului și alta săracului ; altă mîngiere trebuie celui vesel și alta celui trist ; altă vindecare trebuie celui sănătos și alta celui bolnav ; altă înfruntare trebuie stăpînului și alta slugii ; altă îndemnare trebuie celui îndrăzneț și alta celui fricos ; altă îmbunare trebuie celui blînd și alta celui mînios ; altă vorbă trebuie celui învățat și alta celui neînvățat» (204, r. 21—205, r. 2).

Dar din lectura *Didahiilor* mai aflăm o cauză care l-a făcut pe vrednicul ierarh să vorbească despre preot și despre preoție.

Erau unii care desconsiderau slujirea preotească, sub un motiv sau altul, și Antim ținea să le răspundă la felurile lor obiecțiuni și să îndemne la cinstirea slujirii preotești.

În *Cuvîntarea la ziua Soborului Sfinților Ingeri*, el amintește mai întîi de puterea cea mare pe care preoții au primit-o de la Hristos, de a lega și dezlega păcatele oamenilor, lucru care n-a fost dat nici îngerilor din cer. Apoi amintește de mijlocirea în săvîrșirea Sfintei Euharistii, cînd la cererea preoților se pogoară din cer Fiul lui Dumnezeu, ca să actualizeze jertfa cea vie, pentru iertarea păcatelor. Continuă muștrînd :

«Aceștia ce voi îi socotiți păcătoși, aceștia sînt cei ce vă dau blagoslovenii. Aceștia sînt cei ce vă sfințesc. Aceștia sînt cei ce vă nasc a doua oară în baia sfințului botez. Aceștia vă pecetluiesc cu darul Duhului. Aceștia sparg zapisul păcatelor voastre. Aceștia vă împrietenesc cu Dumnezeu. Aceștia vă fac părtași cu Trupul și cu Sîngele Domnului. Aceștia sînt cei ce vă folosesc cu rugăciunile lor la boalele voastre, la nevoile voastre, în viață și după moarte. Și nu căutați la atîta cîștig și bunătați ce vă fac, la atîtea daruri, la atîtea faceri de bine ce vă împart, numai vă uitați cu atîta pizmă și cu atîta minie la greșalele ce au ca niște oameni ce poartă trup și viețuiesc în lume» (240, r. 2—13).

Sînt atîtea idei cuprinse în puținele, dar frumoasele cuvinte ale lui Antim despre preoție, încît s-ar cuveni ca ele să se bucure încă de cercetarea mai îndeaproape a teologilor ¹⁵⁴.

154. Alăturînd bineînțeles și trăsăturile chipului preotesc ce se desprind din tipăriturile lui Anim : *Învățătură pre scurt despre sfința tînă a pocăinței, Învățătură bisericască, Capete de poruncă* și din alte locuri din *Didahii*, precum acesta pentru duhovnic : «Cel ce să ține duhovnic, deaca nu știe carte și tainele besericii și deaca n-are frica lui Dumnezeu, ce folos va să facă celui ce merge la dînsul ca să se ispoveduiască ?» (174, 12—15).

Profilul slujitorului vrednic al cuvîntului lui Dumnezeu, în persoana mitropolitului Antim Ivireanul. — După ce am parcurs cu luare-aminte atîtea aspecte ale vieții și activității mitropolitului Antim Ivireanul și mai cu osebire opera lui predicatorială, este firesc și folositor să revedem principalele trăsături care au conturat figura lui de remarcabil omilet.

Mai întîi, vom observa că în toate ale sale a dus o viață neprihănită, în deplină concordanță cu învățătura creștină pe care și-o însușise și pe care o transmitea mai departe păstoriților săi, nu numai prin puterea elocvenței, ci și prin aceea a exemplului său personal. Vorba și fapta lui au stat în legătura cea mai strînsă. Aceasta pentru că o altă mare însușire a mitropolitului Antim a fost convingerea sa religioasă nestrămutată, acceptarea conștientă a adevărilor de credință, experierea și adîncirea lor cu ajutorul Sfinților Părinți și al Tradiției bisericești.

Antim Ivireanul și-a dat bine seama că, pentru a învăța pe alții, predicatorul trebuie să fie mai întîi el însuși învățat, să-și însusească o cultură vastă și temeinică. Pe lîngă cultura sa teologică, pe care-și fundamenta, în primul rînd, cuvîntările, Antim apela adesea în predicele sale la elemente din cultura profană, ca mijloc de a face cuvîntul său mai lămurit, mai accesibil, mai pătrunzător. El a dovedit serioase cunoștințe de istorie, filozofie, logică, pedagogie, psihologie, științele naturii etc.

Cît despre elocvența sau puterea lui de persuasiune, Antim a fost capabil să comunice altora, în modul cel mai strălucit, gîndurile de care însuși era pătruns. Capacitatea aceasta și-a etalat-o cunoscînd bine mijloacele vorbirii frumoase, urmînd în special exemplul marilor predicatori din epoca de aur a literaturii patristice, alegîndu-și cu grijă izvoarele, ca și cuvintele, pe care le-a cumpănit și le-a potrivit pentru a stabili prin ele o cît mai trainică punte de legătură cu sufletele ascultătorilor săi, punte prin intermediul căreia să poată apoi transmite acestora adevărurile de credință mîntuitoare.

Zelul predicatorial a susținut fără contenire și a împodobit pînă la urmă toate aceste calități de mare predicator ale mitropolitului Antim. Acest zel se hrănea, la rîndul lui, din iubirea nețărmurită a mitropolitului pentru Dumnezeu și pentru oameni. Dăruindu-se lui Dumnezeu prin slujirea semenilor, Antim Ivireanul nu s-a mai temut de vrăjmași și nici nu s-a abătut cu ceva din drunzul său drept.

Dacă didahiile lui au fost și continuă să fie și astăzi atît de admirate, slujitorii altarelor noastre le pot folosi, pentru activitatea lor pastorală, cercetîndu-le, mai ales străduindu-se să afle și să urmeze căile și mijloacele prin care autorul lor a reușit cîndva să le elaboreze.

CUVINTE PENTRU «PREA ERUDITUL ȘI DE DUMNEZEU ALESUL»

Cînd editorul *Panopliei dogmatice*, tipărită la București în anul 1710¹⁵⁵, îl numește pe Antim «prea eruditul și de Dumnezeu alesul», ni se pare că el nu folosește numai o formulă circumstanțială de omagiu, ci mai degrabă că încearcă să cuprindă în aceste puține cuvinte profilul uriașei personalități a ilustrului ierarh; ni se par cuprinse în cuvintele acestea toate strădaniile mitropolitului, capacitatea lui creatoare, darurile lui bogate, slujirea lui neabătută și mobilul acestei slujiri, care a fost dragostea de Dumnezeu și de oameni.

Am văzut mai înainte că, în activitatea lui, Antim Ivireanul a urmărit țeluri precise, între care la loc de frunte se situau luminarea clerului și a poporului prin carte și prin cuvînt, îndreptarea relelor sociale, consolidarea Ortodoxiei, sprijinirea luptei pentru independență națională etc. În atingerea acestor țeluri, Antim a pus la contribuție întreaga sa capacitate de gîndire și muncă. A fost un gînditor profund, care și-a însușit selectiv cultura greacă veche și cultura creștină. Deși format în curentul culturii eline, el a depășit barierele artificiale pe care această cultură le așeza de regulă prin desconsiderarea «restului lumii» și a practicat umanismul universalist creștin, care — atunci cînd e vorba de sporirea binelui, — nu cunoaște limite. A prețuit știința, în care vedea un drum către înțelepciune și nemurire. Alături de știință a așezat artele, pentru că însuși a fost «meșter al tuturor artelor»¹⁵⁶ și «realizatorul unei sinteze artistice»¹⁵⁷.

Prin cultură, știință și arte, Antim s-a dovedit «o adevărată figură de Renaștere, polarizînd în personalitatea lui tot ce a fost chemare la progres, în furtunoasa epocă pe care a trăit-o»¹⁵⁸.

Ideile de care a fost animat, opera lui cărturărească mai ales, rîvna cu care a militat pentru ca oamenii să-și însușească științele și cultura în general, ca și sprijinul material pe care l-a acordat pentru aceasta, îl înscriu de asemenea în rîndul luminiștilor creștini, ale căror glasuri s-au făcut auzite din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și în tot cursul secolului al XVIII-lea, fiind împărtășite la noi românii de reprezentanții Școlii ardelenene și, mai apoi, de Gheorghe Lazăr, Gheorghe Asachi etc.,

155. Mitropolitul Atanasie al Dristrei.

156. N. Iorga, în prefața la ediția de *Predici*, Vălenii de Munte, 1911, p. IX.

157. N. Iorga, *Despre Antim Ivireanul...*, p. 609.

158. R. Albala, *Cărturar și luptător*, în «România liberă», din 18 septembrie 1966, p. 3.

«cu rezonanțe care au însemnat un pas înainte atât în viața spirituală a țării noastre, cât și în afirmarea noastră ca națiune»¹⁵⁹.

Pentru lumea ortodoxă, în general, și implicit pentru popoarele ortodoxe subjugate de Imperiul otoman sau de cel habsburgic, mitropolitul Antim a fost toiaș de sprijin, până departe în Orient și până la hotarele de Apus ale acestei lumi, «împărțindu-și inima cu ortodocșii de pretutindeni»¹⁶⁰.

Pentru Biserica Ortodoxă Română și pentru țara noastră el a fost un «mare prelat și mare român»¹⁶¹. Patriotismul și l-a dovedit prin voința lui de a vedea înlăturată cât mai curînd de pe umerii țării asuprirea străină și prin rolul pe care l-a atribuit circulației cărții în cele trei principate, fapt reliefat de Prea Fericitul Părinte Patriarh Justinian în cuvîntarea pe care a rostit-o cu prilejul serbărilor comemorative din toamna anului 1966 : «Cărțile tipărite de el cu stema Țării Românești pe ele și cu cuprinsul în mlădiosul grai românesc, propriu lui, au împînzit tot pămîntul Ardealului și chiar al Moldovei, contribuind la cimentarea conștiinței de neam și de credință a românilor de pretutindeni»¹⁶².

De același sentiment patriotic s-a dovedit el însuflețit și atunci cînd s-a străduit, prin cuvînt și prin faptă, să îndrumeze viața societății românești pe calea morală a dreptății, egalității și întrajutorării, ca și atunci cînd s-a arătat apărător al drepturilor și prerogativelor Bisericii pămîntene.

Animat de ideea umanistă a înnobilării prin cultură, susținut de o voință hotărîită de luminare a poporului și conștient de îndatorirea lui de arhipăstor, el a elaborat acele vestite didahii, predici minunate și pilduitoare, care îndreptează pornirile și duc înainte, spre culmile estetice, vechea limbă românească. Atent analizate, «Didahiile ne deschid azi și porțile unei întregi lumi românești de acum 250 de ani, cu ideile, păcatele, ambițiile, virtuțile, înfringerile și biruințele ei, puternic creionate, măiestrit colorate»¹⁶³. Prin *Didahii*, Antim Ivireanul nu este îndreptățit numai la locul de frunte în trecutul predicii la români, ci și la un loc de cinste în predica creștină a epocii, în general. Este adevărat că didahiile rămase de la el sînt relativ puține, că ele n-au fost tipărite la vreme și că au avut o circulație mai restrînsă decît opera unor ierarhi contemporani ai lui ca Bossuet, Fénelon, sau Massillon, dacă este să amintim de cei din Apus, sau opera lui Ilie Miniș pentru Răsărit. Sub

159. S-a pus întrebarea dacă Antim nu a cunoscut cumva și operele unora dintre precursorii iluminismului, cum au fost Pestalozzi și Comenius. Fără a exclude această posibilitate, considerăm totuși că Antim, ca ierarh ortodox, afla temei, îndemn și călăuză pentru activitatea lui de luminare a poporului în primul rînd în învățătura creștină cuprinsă în Sfintele Evanghelii, interpretată strălucit, teoretic și practic, de Sfinții Părinți, interpretare la care mitropolitul Țării Românești aducea totodată și contribuția geniului său, cu rezultate dintre cele mai remarcabile.

160. Pr. I. Ionescu, *Cîteva aspecte din viața și opera lui Antim Ivireanul*, în «Mitropolia Olteniei», XVIII (1966), nr. 9-10, p. 819.

161. C. Erbiceanu, *Descoperirea manuscriselor Mitropolitului Antim Ivireanul...*, p. 1030.

162. In «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIV (1966), nr. 9-10, p. 947. A se vedea și lucrarea de seminar a doctorandului Dimitrie Coravu, *Aspecte ale activității de tipărire și răspîndire a cărților bisericești românești în Transilvania, Muntenia și Moldova, în secolul al XVIII-lea*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXV (1967), nr. 11-12, p. 1218-1228 ; și Barbu Teodorescu, *Circulația vechii cărți bisericești de București*, în «Glasul Bisericii», XX (1961), nr. 9-10, p. 879-921.

163. Virgil Cîndea, *Sinteză a operei omului*, în «Scînteia» din 11 februarie 1968, p. 4.

raport omiletic însă, predica lui Antim nu este cu nimic mai prejos decît opera acestora. Dimpotrivă, ea conține reale valori specifice, demne de luat în seamă și pline de învățăminte.

Ancorarea mitropolitului Antim Ivireanul în realitățile vieții românești din epoca lui a constituit cheia de boltă a întregii sale opere. Faptul că Antim și-a tras seva din duhul Evangheliei și din cel al pămîntului românesc, precum și faptul că întreaga lui lucrare, manifestată în atîtea chipuri, a fost îndreptată spre înaltele scopuri ale umanismului evanghelic și spre năzuințele nobile ale poporului român, au dat acestei multitudini de manifestări o evidentă unitate de esență. Nicolae Iorga observa că ornamentația bisericii Mînăstirii Antim e asemănătoare cu ceea ce se întîlnește în înseși cărțile mitropolitului¹⁶⁴, și această afirmație nu trebuie limitată numai la asemănarea desenurilor și nici numai la aceea a concepției de împodobire artistică, ci la întreaga preocupare, gîndire și exprimare a lui Antim, din care se desprinde același cald umanism, aceeași dorință de a fi folositor semenilor, de a-i înălța prin cuvînt și prin scris, prin meditare asupra adevărului, binelui și frumosului în antiteză cu aspectele negative ale vieții. Iar adevărul, binele și frumosul Antim nu înceta să le înfățișeze înaintea oamenilor pe toate căile. Mai ales în arta de conducător spiritual și de predicator creștin Antim s-a remarcat, cu erudiția sa, ca un atent pedagog și ca un fin psiholog.

O altă caracteristică a activității lui Antim a constituit-o profunzimea gîndirii cu care-și pregătea și își însoțea fiecare acțiune, cum și minuțiozitatea cu care-și ducea la îndeplinire fiecare lucrare. El n-a scos numai cărți pe care numele să-i rămînă însemnat pentru timpul său și pentru posteritate, el n-a scos cărți de raft de bibliotecă sau «de muzeu», ci s-a îngrijit ca aceste cărți să fie cele mai de trebuință și să ajungă, fie și în dar, la toți preoții, la toate locașurile de închinare ortodoxă și la auzul și la înțelegerea tuturor, în limba vorbită a poporului, pe care el a îmbogățit-o și a înfrumusețat-o. Mitropolitul Antim nu s-a mulțumit numai să zidească un sfînt locaș, care să-i ducă vestea prin frumusețea arhitecturii și a podoabelor, ci s-a și îngrijit, prin *Așezămîntul* pe care i l-a dat, ca acest locaș și viețuitorii lui să-și împlinească menirea cît mai deplin, după preceptele evanghelice, spre folosul și «spăsenia» credincioșilor, spre ajutorarea celor lipsiți și spre mîngîierea celor întristați¹⁶⁵. Nimeni altul, în vremea aceea, nu s-a aplecat cu atîta hotărîre, cu atîta dragoste și cu atîta înțelegere spre cei uitați, într-o societate medievală bazată pe crunta exploatare. Nici o altă personalitate a timpului n-a avut inima și curajul lui !

În rangul înalt de mitropolit la care a fost chemat pentru vrednicia sa și pentru nevoile de atunci ale Bisericii el n-a uitat nici o clipă de datoria de a fi *păstorul cel bun* pentru sufletele încredințate lui. De aceea, cu un an înainte de a muri, putea să scrie cu mulțumire sufle-

164. N. Iorga, *op. cit.*, p. 611.

165. Între cele 32 capitole ale *Așezămîntului* el a prevăzut: întreținerea a trei copii la mînăstire, din patru în patru ani, pentru a-i învăța carte (cap. 6) ; măsuri pentru îngroparea săracilor (cap. 7) ; asistența celor întemnițați și a atîtor sărmani (cap. 8) ; ajutorarea a trei săraci și a trei fete nevoiașe în Joia mare din fiecare an (cap. 9) ; înzestrarea cîte unei fete de măritat în fiecare an (cap. 10) etc.

tească în *Testament*: «Smerenia noastră, de vreme ce din mila lui Dumnezeu ne-am înălțat la treapta cea mai înaltă a arhieriei și am primit grija a păstori oile cele cuvântătoare, știind aceste datorii ce sînt asupra noastră, n-am lipsit pînă acum, după puțința noastră, a învăța turma cea cuvântătoare cele de folos și mîntuitoare și cu laptele cel dulce al cuvîntului a o hrăni. Așijderea și spre ridicarea, adaosul și podoaba sfințelor lăcașuri, multă pohtă și rîvnă dumnezeiască am avut»¹⁶⁶.

Beneficiind și de anii de domnie ai evlaviosului și iubitorului de cultură voievod Constantin Brîncoveanu, Antim și-a înscris numele în cartea de aur a istoriei noastre naționale și bisericești, pentru vecie. Cel care a venit la noi întru smerenie și întru aceeași smerenie a slujit cu vigoare interesele poporului și ale Bisericii, s-a proslăvit pe sine prin această slujire și se va proslăvi din generație în generație, cu fiecare scrutare asupra vieții și a operei sale, cu fiecare scrutare a istoriei culturii noastre, începînd cu acel sfîrșit al secolului al XVII-lea și mergînd pînă în vremea noastră și dincolo de noi. De aceea el este și o pildă vrednică de urmat, pentru cei care caută nemurirea.

*

Sfîrșitul tragic al mitropolitului Antim ne-a obligat să amintim deseori de aceia care l-au dușmănit, din invidie sau din diferite alte pricini și scorniri, pentru critica pe care a adresat-o, ca păstor, societății timpului și pentru poziția lui neabătută de demnitate și de sprijinire a năzuințelor de neatîrnare națională și bisericească.

Dar Antim Ivireanul a avut infinit mai mulți prieteni, în toate păturile societății. A avut prieteni pe cei cu care a lucrat împreună în atîtea tipografii și pe ucenicii pe care i-a format cu atîta dăruire; s-a bucurat de prietenia a doi domnitori, Constantin Brîncoveanu și Ștefan Cantacuzino; a cunoscut simpatia acelora care luptau, ca și el, pentru scuturarea stăpînirii otomane; a avut prieteni pe aceia care l-au sprijinit în tipărirea cărților și în răspîndirea lor, ca și în înălțarea ctitoriilor; și-a făcut prietenă preoțimea de pe meleagurile țării, pe care a îndrumat-o și a ajutat-o; i-au fost prieteni și românii transilvăneni, care au aflat la el purtarea de grijă părintească în vremuri de restriște; l-a iubit poporul, oropsiții pentru ridicarea cărora s-a străduit pînă la jertfa supremă; l-a îndrăgit «întreaga țară», care «s-a consternat adînc» la vestea morții sale, cum spune cronicarul; și îndrăgit a rămas de Biserica noastră și de poporul român pînă astăzi și cît vom fi ca Biserică și ca neam.

Dintre cuvintele de laudă pe care i le-au adresat contemporanii am ales și dăm la lumină pentru înția oară, versurile lui Gheorghe Hrisogon Trapezundiul, scrise de acesta pe cînd era profesor și director la Academia Domnească a lui Brîncoveanu, de la Sfîntul Sava¹⁶⁷.

166. După textul *Testamentului*, publicat de Petre V. Haneș în *Prefața* la volumul *Antim Ivireanul* — *Predici*, București, 1915, p. XVII

167. Iată textul reprodus după ms. grec 345, p. 166, 167 și 168, aflat la Biblioteca Academiei:

Στίχοι πολιτικοὶ ἐγκωμιαστικοὶ πρὸς τὸν Πανιερώτατον, λογιώτατον καὶ Θεοπρόβλητον / Μητροπολίτην τῆς Ἀγιοτάτης Μητροπόλεως Οὐγγρο Βλαχίας, Κύριον, Κύριον Ἀνθίμιον τὸν ἐξ Ἰβηρίας.

Versuri politicești și de laudă, către Prea Sfințitul, Prea învățatul și de Dumnezeu alesul mitropolit al prea sfintei Mitropolii a Ungrovlahiei, Domnului Domn Antim din Iviria.

Culegînd diferite istorii din felurite cărți scrise de bărbați nobili greci, descifrînd sensul lor și condus cu gîndul de înțelepți, ofer acestea cu smerenie și cu recunoștință, ție, stăpinului și ocrotitorului meu, Prea Sfințitului și Prea învățatului mitropolit a toată Ungrovlahia, Antim cel strălucit din Iviria, Părintele și binefăcătorul tuturor; celui distins în gînduri și în cunoștințe, celui cu bun gînd la toate, milostiv, cu fericită gîndire, celui prea apropiat și iradiînd bucuria, oratorului și distinsului vorbitor, care propovăduiește la toți. În fața tuturor mă fac acum mîrturisitor și de alte nenumărate daruri, cu care puterea divină a încununat pe prea respectata și prea sfințita Voastră persoană, a Părintelui și căldurosului meu binefăcător.

O, sălășluire dumnezeiască a virtuții, laur al Părinților și slava Ungrovlahiei, floare vestită, vas de mireasmă al Sfintului Duh, primește cu drag această compunere a mea, cu toată nedesăvîrșirea ei.

Iar robului tău, care cu tot sufletul și din toată inima ți-a scris ție, prea respectatului meu binefăcător, oferă-i binecuvîntările tale cele sfinte, precum și iubirea ta duhovnicească, din inimă. Căci acestea se arată ca o adîncă bogăție, ca tezaurul împăraților Crisus, Priam și Midas al Frigiei, ca împodobite ca multe pietre prețioase, cu aur și cu mărgăritare.

*

Dar, o, Împărate al tuturor (Dumnezeule), Lumină în trei sori, Lumină a gin-
durilor și pricina a toate, dăruiește tot binele și toată fericirea, întotdeauna, slă-
vitului meu stăpîn, îndepărtînd de la dînsul toate cele neplăcute.

Către dînsul, vers eroico-elegiac.

Nu (se cuvine) să te cheme cineva pe tine numai Ierarh venerabil, ci și Pă-
rinte iubitor al fiilor săi.

Al Prea Sfinției Voastre, de Dumnezeu rînduit, slugă smerită, Gheorghe Tra-
pezundiul.

Ἀνδρῶν πανσόφων ἑλλήνων εὐγενέων, / αἰνιγματώδεις ποικίλας ἱστορίας / συλλέξας συχνάς,
ἱστορικῶν ἐκ βιβλίων, / καὶ το γριφῶδες αὐτῶν μεταρρυθμίσας, / τὴν ἀλήθειαν καλῶς ἀνακαλύψας, /
σοφῶν ἀνέρων παλαιῶν ὀδηγία, / προσφέρω ταύτας ταπεινῶς εὐγνωμόνως / σοί, τῷ δεσπότη,
τῷ ἐμῷ κηδεμόνι, / τῷ πανιέρῳ καὶ τῷ λογιωτάτῳ, / Θεοπροβλήτῳ πατρί καὶ Θεωτάτῳ, / Μη-
τροπολίτῃ Οὐγγροβλαχίας πάσης, / Ἀνθίμῳ κλεινῷ τῷ ἐκ τῆς Ἰβηρίας, / τῷ κοινῷ πατρί καὶ
πολλῶν εὐεργέτῃ, / τὸν τὸ ἀρχίνουν τὴν φρόνησιν καὶ γνῶσιν / τὸν πρὸς τὰ πάντα εὐπίβολον
ἄγον, / ἐλεήμονα τὴν Μακαρίαν γνῶμην, / τὸν εὐέντεκτον καὶ χαρωπὸν τοῦ ἥθους, / τὸν στο-
μῆλον τε καὶ ἡδύλλαλον αἵματος, / πᾶσι κηρύττει τοῖς μὴ πῆραν λαβοῦσι / κήρυξ γίνομαι διαπρυ-
σιος τούτων / καὶ τῶν ἐτέρων μυρίων σου χαρίτων, / ὅς περ τὸ θεῖον κατέστρεψε τὴν κάραν /
τὴν σεβασμίαν καὶ πανιερωτάτην, / σοῦ μου τοῦ Πατρός καὶ Θεριοῦ εὐεργέτου.

Ἄλλ' ὃ ἀρετῆς ἐνδελιτήρια θεῖον, / τῶν πανιερώνυγγαίσιμα καὶ κλέος, / Οὐγγροβλαχίας τὸ
περίφημον ἄνωγος, / ἡ μυροθήκη Πνεύματος τοῦ Ἀγίου, / τὴν μὲν πυκτίδα δέξαιο ἀσπασίως, /
ἄμουσος καὶ περ καὶ ἀτεχνος τυγχάνει.

Τῷ δούλῳ σου, τῷ γριφᾶντι προθύμῳ, / καὶ προσφέρντι εὐμενῶς ἐκ καρδίας, / σοὶ τῷ
πανσέπτῳ εὐεργέτῃ προθύμῳ, / αὐλάς ἐθαύδεις πάρεχς τὰς ἀγίας, / καὶ πνευματικὴν ἐγκάρδιον
ἀγάπην

Αὕτη γάρ πέλει βαθυτάλαντος πλοῦτος, / αὕτη θησαυρός τοῦ Κροίσου Βασιλέως, / καὶ τοῦ
Πριάμου καὶ Μήδου τῆς Φρυγίας, / παντίμων λίθον χρυσοῦ τε καὶ Μαργάρων.

Ἄλλ' ὃ παντάναξ, τὸ τριήλιον φῶς, / φῶς τὸ νοερόν, ἡ τῶν ὄντων αἰτία, / ἀγαθὸν ἅπαν
καὶ πᾶσιν εὐτυχίαν, / ἀεὶ παρέχε τῷ κλεινῷ μοι δεσπότη, / ἀποθμίον, ἀπελαύνων πᾶν πόρρ.

Πρὸς τὸν αὐτὸν διστιχὸν ἡρωελεγεῖον

Μή σε μόνον πανάρεστον ἱεράρχην καλέσωι τις εὖ γὰρ καὶ πατέρων τῶν φιλοτεκνοτάτων.
Τῆς ὁμειτέρας Θεοπροβλήτου Πανιερότητος ταπεινός δούλος Γεώργιος Τραπεζούντιος.

Aceste versuri cuprind, din câte știm până acum, și singura mărturie scrisă a contemporanilor despre aprecierea cu totul deosebită de care se bucura darul oratoric al marelui mitropolit și predica lui, cu toată virulența ei moralizatoare.

*

După moartea sa mucenicească, Antim Ivireanul a continuat să aibă prieteni nenumărați, fiindcă poporul nostru nu l-a uitat niciodată¹⁶⁸.

Păstrarea cu grijă a cărților tipărite de el și retipărirea destul de frecventă a unora dintre îndrumările pe care le-a alcătuit pentru preoți răspundeau unor cerințe ale vieții bisericești și constituiau totodată un omagiu adus memoriei mitropolitului.

Personalitatea lui a fost încununată cu nimb de legendă, de unde și unele manuscrise encomiastice, în care apoteozarea îndepărtează unele ori de faptul istoric.

Activitatea lui a atras atenția și dincolo de hotarele țării, nu numai în părțile pe care le-a înzestrat cu tipare și cărți, ci și în altele, impunându-se celor mai distinși cercetători și cărturari. Mărturie despre aceasta avem reimprimarea unora dintre tipăriturile sale la Veneția, cum și aceea că celebra colecție patristică Migne, pentru a insera textul *Panopliei dogmatice* scrisă de Eftimie Zigabenu din porunca împăratului Alexie Comnen, a ales ediția tipărită sub păstoria lui Antim la Tîrgoviște în anul 1710, «Editio Tergobystensis»¹⁶⁹.

La sfîrșitul secolului trecut, Alexandru Odobescu spunea despre mitropolitul Antim: «De câte ori va voi cineva să deschidă cartea amintirilor literare ale nației române, numele lui Antim tipograful se va prezenta cu onoare printre cele dintîi. Istoria propășirii noastre naționale îl va aminti în veci cu laude și-i va acorda în tot timpul glorioasele prerogative ce se dau acelor care știu a se pune în capul luminării unui popor»¹⁷⁰.

Pentru toamna anului 1916, cînd se împlineau 200 de ani de la sfîrșitul mitropolitului Antim, Sfîntul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române preconizase organizarea unor serbări comemorative. Anul 1916 a însemnat însă și începutul primului război mondial, ceea ce a făcut ca propusa comemorare să fie trăită numai în sufletele bunilor români și creștini ortodocși.

168. Vezi cuvîntarea Prea Fericitului Patriarh Justinian la *Solemnitățile comemorării a 250 de ani de la moartea martirică a mitropolitului Antim Ivireanul*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIV (1966), nr. 9-10, p. 950.

Este semnificativ să menționăm și faptul că, în urmă cu două decenii, la alegerea sa ca Întîistătător al Bisericii Ortodoxe Române, Prea Fericitul Părinte Patriarh Justinian declara înaintea Marelui Colegiu Electoral: «Îndeosebi voi lua pildă din rîvna fericitului Antim Ivireanul» (Cuvîntare rostită la 24 mai 1948, publicată în «Biserica Ortodoxă Română», LXVI (1948), nr. 5-8, p. 224).

169. J. P. Migne, P.G., CXXX, 19-1362. Recent, peste hotare, de viața și opera mitropolitului Antim s-au ocupat Prof. Mario Ruffini și cercetătoarea Faina Djingiașvili (a se vedea la lista bibliografică).

170. Al. Odobescu, *Cîteva ore la Snagov*, în «Opere alese», II, ed. îngrijită de Alexandru Tordan, București, 1941, p. 282.

După încă o jumătate de veac, toamna anului 1966 a găsit însă poporul nostru în pace și în continuu avînt pentru afirmarea și înălțarea ființei sale naționale. Atunci, la împlinirea unui sfert de mileniu de la sfîrșitu-i tragic, mitropolitul Antim Ivireanul a fost cinstit de întreaga suflare românească și, cum era firesc, mai ales de oamenii de cultură și de Biserica strămoșească.

În ziua de 4 septembrie 1966, la trei altare ortodoxe românești, la Tîrgoviște, Rîmnicu-Vîlcea și Snagov, acolo unde Antim slujise pentru binele Bisericii și al poporului, s-au săvîrșit slujbe arhieresti de pomenire. În catedrala fostei Mitropolii din Tîrgoviște, Întîistătătorul Bisericii Ortodoxe Române, Prea Fericitul Patriarh Justinian, amintea credincioșilor că «Antim Ivireanul a fost un adevărat părinte, un apostol și un martir în slujirea sa»¹⁷¹. A doua zi, la deschiderea festivă a cursurilor de îndrumare misionară și pastorală pentru seria 50-a de preoți, la Curtea de Argeș, Prea Fericitul Patriarh Justinian a evocat din nou figura luminoasă a mitropolitului Antim, apreciindu-l — între altele — ca pe «un predicator iscusit, fără îndoială cel mai mare predicator din trecutul nostru bisericesc, prețuit ca atare în toate tratatele privind istoria literaturii românești»¹⁷².

În acele zile, la București se desfășurau cu intensitate lucrările de restaurare a Mînăstirii Antim, pentru a înlătura tot ceea ce «dintele necruțător al vremii» stricase, redîndu-se monumentalei biserici strălucirea gîndită și făurită de ctitorul ei. Cu acest prilej s-a reînstatat vechea tîmplă de piatră, împodobită cu icoane în mozaic. Chiliile au fost de asemenea restaurate și în ele și-a aflat loc muzeul în care sînt expuse măturii documentare, mai vechi și mai noi, despre viața și opera marelui mitropolit, cum și alte piese de artă bisericească veche, ca o școală a slujirii pentru toți cîți îi vor trece pragul.

La Conferințele de orientare din luna septembrie 1966 preoțimea din tot cuprinsul Patriarhiei Române a tratat și a urmărit cu un deosebit interes și cu multă dragoste tema: «Mitropolitul Antim Ivireanul — omul și opera».

Duminică 16 octombrie 1966, lucrările de restaurare a complexului Mînăstirii Antim fiind încheiate, înalții ierarhi membri ai Sfîntului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, profesorii și studenții teologi, preoțimea Capitalei, numeroși credincioși și distinși invitați au adus omagiul lor mitropolitului Antim, chiar în vatra pe care acesta a ctitorit-o, cu hotărîrea de a urma calea slujirii binelui, cale pe care Antim Ivireanul a străbătut-o pînă la capăt.

171. În «Glasul Bisericii», XXV (1966), nr. 9—10.

172. În «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIV (1966), nr. 9—10, p. 933.

BIBLIOGRAFIE SPECIALĂ

- Albala, Radu, *Antim Ivireanul și vremea lui*, București, 1962.
- Albala, Radu, *Un aprig mitropolit brîncovenesc — Antim Ivireanul*, în «Ori-zonturi», VII, nr. 87—88, p. 56—63.
- Albala, Radu, *Cărturar și luptător — Antim Ivireanul*, în «România liberă», XXIV (1966), nr. 6818 din 18 septembrie, p. 3.
- Antim Tîrgovișteanul, Episcop-vicar patriarhal, *Mitropolitul Antim Ivirea-nul ca om de cultură*, cuvîntare festivă, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIV (1966), nr. 9—10, p. 959 ș.u.
- Arghezi, Barutu, T., *Antim Ivireanul*, în «Gazeta literară», XIII (1966), nr. 35 (122) din 1 sept., p. 6.
- Bădulescu, I., *Mitropolitul Ungrovlahiei Antim Ivireanul*, teză de licență, Bu-curești, 1893.
- Belu, Pr. Prof. D., *Aspecte sociale în Didahiile lui Antim*, în «Mitropolia Olteniei», XV (1963), nr. 9—10, p. 761—767.
- Belu, Pr. Prof. D., *Opera predicatorială a lui Antim Ivireanul*, în «Mitropolia Banatului», XVI (1966), nr. 7—9, p. 483—492.
- Belu, Pr. Prof. D., *Predicile lui Antim Ivireanul*, în «Mitropolia Ardealului», VIII (1963), nr. 1—3.
- Belu, Pr. Prof. D., *Antim Ivireanul*, în «Mitropolia Moldovei», XL (1964), nr. 9—10, p. 498—503.
- Berechet, Ștefan, *Documente slave de prin arhivele ruse (încă un manuscris al lui Antim Ivireanul)*, București, 1920, p. 17—26.
- Berechet, Ștefan, *Un manuscris de zugrăveală al Mitropolitului Antim Ivirea-nul*, în «Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice», Anuar II, 1928, p. 25—35.
- Berechet, Ștefan, *Încă un manuscris al lui Antim Ivireanul*, în «Neamul româ-nesc», 2, 1910, p. 216—223.
- Berechet, Ștefan, *Din munca literară a Mitropolitului Antim Ivireanul*, în «Viitorul», din 1 martie 1938, p. 2—4.
- Bianu, I., *Predice făcute pe la praznice mari de Antim Ivireanul*, București, 1886.
- Bianu, I. Hodoș. Nerva, Simonescu. Dan, *Bibliografia Românească Veche*, București, 1903—1944, vol. I, p. 480—483, 485—493, 495—500, 509—512, 539—551; vol. II, p. 54, 206, 210, 211; vol. III, p. 28, 29, 32, 33, 37, 38, 40—42, 218, 219, 222, 223, 224, 238.
- Bodogae, Prot. Dr. Teodor, *Personalitatea Mitropolitului Antim Ivireanul*, în «Mitropolia Banatului», XVI (1966), nr. 7—9, p. 467—482.
- Bodogae, Pr. T., *Mitropolitul Antim Ivireanul — Omul și opera*, în «Mitropolia Ardealului», XI (1966), nr. 9—10.
- Bogdan, Damian, P., *Viața lui Antim Ivireanul*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXIV (1956), nr. 8—9, p. 679—689.
- Brătulescu, Prof. Victor, *Antim Ivireanul — miniaturist și sculptor*, în «Bise-rica Ortodoxă Română», LXXIV (1956), nr. 8—9, p. 766—774.
- Brătulescu, Victor, *Antim Ivireanul, ctitor de lăcașuri sfinte*, în «Biserica Or-todoxă Română», LXXIV (1956), nr. 8—9, p. 817—830.
- Brătulescu, Victor, *Date noi privitoare la un pomelnic și la zugrăvirea și la poleirea templei de piatră a Mînăstirii Antim*, în «Mitropolia Olteniei», XVIII (1966), nr. 9—10, p. 841—845.
- Bulat, T. G., *Din preocupările gospodărești ale Mitropolitului Antim Ivireanul*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIV (1966), nr. 9—10, p. 987—996.
- Cartoian, N., *Istoria literaturii române vechi*, III, București, 1945 (*Literatura română în epoca lui Constantin Brîncoveanu — Antim Ivireanul*), p. 219—228.

- Cerbuleț, Teodor, *Antim Ivireanul*, București, 1939.
- Chiriac-Dimancea, Dr. N., *Antim Ivireanul ca predicator bisericesc*, în «Luminătorul», LX (1927), nr. 7, p. 51—64.
- Chițescu, N., *O dispută dogmatică din veacul XVII, la care au luat parte Dositei al Ierusalimului, Constantin Brîncoveanu și Antim Ivireanul*, în «Biserica Ortodoxă Română», 1945, nr. 7—8, p. 319 ș.u.
- Chițimia, I. C., *Antim Ivireanul după 250 de ani de la moarte (1716—1966)*, în «Revista de istorie și teorie literară», București, XVI (1967), nr. 2, p. 195—204.
- Ciurea, Pr. Prof. Al. I., *Antim Ivireanul predicator și orator*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXIV (1956), nr. 8—9, p. 775—816.
- Cândea, Virgil, *O figură luminoasă de cărturar — Antim Ivireanul*, în «Scinteia», XXVII (1968), din 11 februarie, p. 4.
- Cocora, Pr. Gabriel, *Antimisul mitropolitului Antim Ivireanul*, în «Mitropolia Olteniei», XVIII (1966), nr. 9—10, p. 835—838.
- Comșa, Gheorghe, *Istoria predicii la români*, București, 1921, p. 76—88.
- Constantinescu, Pr. Horia, *Preocupări sociale în scrisul lui Varlaam, Antim Ivireanul și Dosoftei*, în «Glasul Bisericii», XXII (1963), nr. 9—10.
- Copăcianu, Pr. Emanuel, *Profilul unui mare ierarh*, în «Mitropolia Banatului», XVI (1966), nr. 7—9, p. 456—467.
- Cornoi, Dr. I., *Antim Ivireanul — Din Didahiile ținute în Mitropolia din București*, ediția I-a, București, 1895; ediția II-a, București, 1908.
- Craioveanu, Ghenadie, *Testamentul Mitropolitului Antim Ivireanul*, în «Biserica Ortodoxă Română», 1885, nr. 9.
- Dinulescu, Ștefan, *Viața și activitatea mitropolitului Țării Românești, Antim Ivireanul*, în «Candela», nr. 7—19/1886.
- Djindjihașvili, F., *Antim Ivireanul — Viața și opera*, Tbilisi, 1967 (publicată în limba rusă).
- Dobrescu, N., *Viața și faptele lui Antim Ivireanul*, București, 1910.
- Dumitrescu, Dan., *Activitatea tipografică a lui Mihail Ștefan în Gruzia*, în «Studii», XI (1958), nr. 4.
- Dumitrescu, Dinu A., *O știre necunoscută despre Antim Ivireanul*, în «Ramuri», 1966, nr. 10, p. 7.
- Elian, Prof. Al., *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și cu celelalte Biserici Ortodoxe, de la întemeiere până la 1800*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXVII (1959), nr. 7—10, p. 904—935.
- Elian, Prof. Al., *Antim Ivireanul apărător al prerogativelor Scaunului mitropolitan al Ungrovlahiei*, în «Studii Teologice», XVIII (1966), nr. 9—10, p. 519—530.
- Erbiceanu, C., *Un document de la mitropolitul Ungrovlahiei Antim Ivireanul*, în «Biserica Ortodoxă Română», 1891, p. 60—64.
- Erbiceanu, C., *Descoperirea manuscriptelor mitropolitului Antim Ivireanul*, în «Biserica Ortodoxă Română», 1888, nr. 12.
- Erbiceanu, C., *Didahiile ținute în mitropolia din București de Antim Ivireanul*, București, 1888.
- Erbiceanu, C., *Maximile și sentințele lui Anthim Ivireanul (sfaturi creștino-politice către Ștefan Cantacuzino, 1715)*, în «Biserica Ortodoxă Română», 1890, nr. 5, republicate în aceeași revistă, 1907, nr. 11 și 12.
- Erbiceanu, C., *Invățătura bisericească a vlădicăi Antim*, în «Biserica Ortodoxă Română», 1892, p. 769—785, 912—922 și an. 1893, p. 130—146 și 225—242.
- Firmilian, I.P.S., *Cuvînt de pomenire a lui Antim Ivireanul, mitropolitul Țării Românești*, în «Mitropolia Olteniei», XVIII (1966), nr. 9—10, p. 763—770.
- Georgescu, Ion V., *Antim Ivireanul și locul lui în cultura poporului român*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIV (1966), nr. 9—10, p. 967—970.
- Gheorghiu, N.A., *Mitropolitul Antim Ivireanul și cărțile populare*, în «Biserica Ortodoxă Română», 1939, nr. 5—6, p. 321—326.

- Haneș, Petre V., *Antim Ivireanul — Predici*, București, 1915.
- Hurmuzaki, Eudoxiu, *Documente*, XIV, 14, 2, p. 795—798 (Scrisorile lui Span-donis și Dionisie Iuliano către Hrisant al Ierusalimului).
- Ionescu, Pr. I., *Cîteva aspecte din viața și opera lui Antim Ivireanul*, în «Mitropolia Olteniei», XVIII (1966), nr. 9—10, p. 812—820.
- Iorga, N., *Cîteva date despre Antim Ivireanul în lupta pentru drepturile Bisericii sale*, în «Biserica Ortodoxă Română», 1934, nr. 11—12, p. 721—725.
- Iorga, N., *Despre uciderea mitropolitului Antim Ivireanul*, în «Biserica Ortodoxă Română», 1935, nr. 5—6, p. 226 ș.u.
- Iorga, N., *Un antimis al mitropolitului Luca — 1604*, în «Biserica Ortodoxă Română», 1935, p. 484—487.
- Iorga, N., *Între Antim și Mitrofan, mitropoliții Țării Românești*, în «Biserica Ortodoxă Română», 1935, nr. 1—2, p. 1—5 și nr. 3—4, p. 113—117.
- Iorga, N., *Despre Antim Ivireanul*, conferință ținută la sala Dalles, la 31 octombrie 1937, publicată în «Biserica Ortodoxă Română», 1937, nr. 11—12, p. 609—623.
- Iorga, N., *Antim Ivireanul — Predicile ținute la mitropolia din București*, Vălenii de Munte, 1911.
- Iorga, N., *Istoria românilor prin călători*, III, București, 1929 (p. 347 cuprinde relatarea lui Ulyse de Marçillac despre uciderea lui Antim).
- Iorgulescu, B., *Omorîrea mitropolitului Antim Ivireanul*, în «Literatură și artă», IV, 1899, p. 772—775.
- Ivan, Prof. Dr. Iorgu D., *Nulitatea actului de caterisire a mitropolitului Antim Ivireanul*, în «Mitropolia Ardealului», XII (1967), nr. 1—3, p. 147—179.
- Izvoranu, Pr. Stelian, *Antim Ivireanul sfătuitor și îndrumător pentru preoți și duhovnici*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIV (1966), nr. 9—10, p. 971—981.
- Justinian, Prea Fericitul Patriarh, *La două sute cincizeci de ani de la moartea mitropolitului Antim Ivireanul* († 1716), conferință la deschiderea cursurilor de îndrumare pentru seria L-a de preoți, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIV (1966), nr. 9—10, p. 930—935.
- Justinian, Prea Fericitul Patriarh, *Cuvîntare la Solemnitățile comemorării a 250 de ani de la moartea martirică a mitropolitului Antim Ivireanul*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIV (1966), nr. 9—10, p. 944—951.
- Justinian, Prea Fericitul Patriarh, *Cuvîntare rostită la 4 septembrie 1966, în catedrala din Tirgoviște, la slujba de pomenire a mitropolitului Antim Ivireanul*, în «Glasul Bisericii», XXV (1966), nr. 9—10, p. 913—916.
- Litzica, Const., *Catalogul manuscriselor grecești*, București, 1909, p. 447, nr. 345, indice 4, 5 (Menționează Codicele cu manuscrisul în care se află versurile scrise de Gheorghe Trapezundiul către Antim Ivireanul).
- Mănucă, Pr. M., *Mitropolitul Antim Ivireanul*, în «Mitropolia Moldovei», XLIII (1967) nr. 3—4, p. 300—306.
- Marcu, Pr. Prof. Grigore, *Prezența ardeleană a mitropolitului Antim Ivireanul*, în «Mitropolia Ardealului», XI (1966), nr. 9—10.
- Melchisedec, episcopul, *Didahiile sau predicile mitropolitului Antim Ivireanul*, București, 1889, vol. II (Paternitatea predicilor din acest volum este contestată).
- Mitrofan, Gregoras, *Cronica Țării Românești, 1714—1716*, la Demostene Russo, *Studii istorice greco-române*, tom. II, București, 1939, p. 440.
- Molin, Virgil, *Antim Ivireanul, editor și tipograf la Rîmnic*, în «Mitropolia Olteniei», XVIII (1966), nr. 9—10, p. 825—835.
- Molin, Virgil, *Unde a învățat Antim Ivireanul meșteșugul de «typarnic»*, în «Glasul Bisericii», XXV (1966), nr. 9—10, p. 839—845.
- Nanu, Prof. Dr. Ion, *Un monument istoric de artă religioasă, ctitoria lui Antim*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXIX (1961), nr. 3—4 (Publică și textul Așezămîntului).

- Cerbuleț, Teodor, *Antim Ivireanul*, București, 1939.
- Chiriac-Dimancea, Dr. N., *Antim Ivireanul ca predicator bisericesc*, în «Luminătorul», LX (1927), nr. 7, p. 51—64.
- Chițescu, N., *O dispută dogmatică din veacul XVII, la care au luat parte Dositei al Ierusalimului, Constantin Brincoveanu și Antim Ivireanul*, în «Biserica Ortodoxă Română», 1945, nr. 7—8, p. 319 ș.u.
- Chițimia, I. C., *Antim Ivireanul după 250 de ani de la moarte (1716—1966)*, în «Revista de istorie și teorie literară», București, XVI (1967), nr. 2, p. 195—204.
- Ciurea, Pr. Prof. Al. I., *Antim Ivireanul predicator și orator*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXIV (1956), nr. 8—9, p. 775—816.
- Cândea, Virgil, *O figură luminoasă de cărturar — Antim Ivireanul*, în «Scînteia», XXVII (1968), din 11 februarie, p. 4.
- Cocora, Pr. Gabriel, *Antimisul mitropolitului Antim Ivireanul*, în «Mitropolia Olteniei», XVIII (1966), nr. 9—10, p. 835—838.
- Comșa, Gheorghe, *Istoria predicii la români*, București, 1921, p. 76—88.
- Constantinescu, Pr. Horia, *Preocupări sociale în scrisul lui Varlaam, Antim Ivireanul și Dosoftei*, în «Glasul Bisericii», XXII (1963), nr. 9—10.
- Copăcianu, Pr. Emanuel, *Profilul unui mare ierarh*, în «Mitropolia Banatului», XVI (1966), nr. 7—9, p. 456—467.
- Cornoi, Dr. I., *Antim Ivireanul — Din Didahiile ținute în Mitropolia din București*, ediția I-a, București, 1895; ediția II-a, București, 1908.
- Craioveanu, Ghenadie, *Testamentul Mitropolitului Antim Ivireanul*, în «Biserica Ortodoxă Română», 1885, nr. 9.
- Dinulescu, Ștefan, *Viața și activitatea mitropolitului Țării Românești, Antim Ivireanul*, în «Candela», nr. 7—19/1886.
- Djindjihașvili, F., *Antim Ivireanul — Viața și opera*, Tbilisi, 1967 (publicată în limba rusă).
- Dobrescu, N., *Viața și faptele lui Antim Ivireanul*, București, 1910.
- Dumitrescu, Dan., *Activitatea tipografică a lui Mihail Ștefan în Gruzia*, în «Studii», XI (1958), nr. 4.
- Dumitrescu, Dinu A., *O știre necunoscută despre Antim Ivireanul*, în «Ramuri», 1966, nr. 10, p. 7.
- Elian, Prof. Al., *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și cu celelalte Biserici Ortodoxe, de la întemeiere pînă la 1800*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXVII (1959), nr. 7—10, p. 904—935.
- Elian, Prof. Al., *Antim Ivireanul apărător al prerogativelor Scaunului mitropolitan al Ungrovlahiei*, în «Studii Teologice», XVIII (1966), nr. 9—10, p. 519—530.
- Erbiceanu, C., *Un document de la mitropolitul Ungrovlahiei Antim Ivireanul*, în «Biserica Ortodoxă Română», 1891, p. 60—64.
- Erbiceanu, C., *Descoperirea manuscriptelor mitropolitului Antim Ivireanul*, în «Biserica Ortodoxă Română», 1888, nr. 12.
- Erbiceanu, C., *Didahiile ținute în mitropolia din București de Antim Ivireanul*, București, 1888.
- Erbiceanu, C., *Maximile și sentințele lui Anthim Ivireanul (sfaturi creștino-politice către Ștefan Cantacuzino, 1715)*, în «Biserica Ortodoxă Română», 1890, nr. 5, republicate în aceeași revistă, 1907, nr. 11 și 12.
- Erbiceanu, C., *Învățătura bisericească a vlădicăi Antim*, în «Biserica Ortodoxă Română», 1892, p. 769—785, 912—922 și an. 1893, p. 130—146 și 225—242.
- Firmilian, I.P.S., *Cuvînt de pomenire a lui Antim Ivireanul, mitropolitul Țării Românești*, în «Mitropolia Olteniei», XVIII (1966), nr. 9—10, p. 763—770.
- Georgescu, Ion V., *Antim Ivireanul și locul lui în cultura poporului român*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIV (1966), nr. 9—10, p. 967—970.
- Gheorghiu, N.A., *Mitropolitul Antim Ivireanul și cărțile populare*, în «Biserica Ortodoxă Română», 1939, nr. 5—6, p. 321—326.

Vlad, Pr. Prof. Sofron, *Mitropolitul Antim Ivireanul apărător al Ortodoxiei și al prerogativelor Scaunului Ungrovlahiei*, în «Mitropolia Ardealului», XII (1967), nr. 1—3, p. 43—81.

Zaharia, Romulus, *Iertare, Mitropolite Antim !*, în «Luceafărul», IX (1966), nr. 40 (231), din 1 septembrie, p. 5.

N.B. — O listă completă, pe cât cunoaștem pînă acum, a tipăriturilor mitropolitului Antim Ivireanul, ca și o listă a principalelor manuscrise ce ne-au rămas de la el, se află la Pr. Nicolae Șerbănescu, *Antim Ivireanul tipograf*. Descrierea care însoțește prezentarea acestor izvoare este și ea deosebit de prețioasă. În ce privește edițiile de pînă acum ale *Didahiilor* lui Antim, ca și manuscrisele acestor didahii, a se vedea pe larg la G. Ștrempel, *Antim Ivireanul — Predici* (studiul introductiv, p. 63—67), ca și la Pr. Prof. Al. I. Ciurea, *Antim Ivireanul predicator și orator...*, p. 779—786.

DECLARAȚIE

Subsemnatul, Mihail-Gabriel Popescu, declar că în pregătirea lucrării MITROPOLITUL UNGROVLAHIEI ANTIM IVIREANUL, CIRMUITOR BISERICESC ȘI PROPOVĂDUITOR AL EVANGHELIEI, pe care o prezint ca teză de doctorat în teologie la Secția practică, specialitatea omiletică și catehetică, în afară de lucrările menționate în note și în lista bibliografică, nu am mai folosit altele, că lucrarea nu este plagiată, ci îmi aparține în întregime.

MIHAIL-GABRIEL POPESCU

CURRICULUM VITAE

Sînt născut la 2 noiembrie 1933, în București, din părinții : Gheorghe Popescu-Colibași, preot la biserica «Sfîntul Panteleimon», și Victoria Popescu. Am doi frați, unul inginer, celălalt licențiat în teologie și ghid în cadrul Arhiepiscopiei Bucureștilor.

După școala primară, am absolvit : Gimnaziul unic al Liceului Dimitrie Cantemir (1948), Școala medie tehnică medicală (1952), Școala medie de cîntăreți bisericești de la Curtea de Argeș (1953, prin examen de diferență), Institutul teologic de grad universitar din București (licențiat în sesiunea iunie 1960, cu teza : *Muzica, factor de seamă în viața religioasă creștină*) și cursurile de doctorat ale aceleiași Institut (Secția practică, specialitatea omiletică și catehetică, cu noțiuni de pedagogie, cu examenul aprofundat de admisibilitate susținut în decembrie 1963).

În anul 1964 m-am căsătorit.

Din anul 1964 am fost înecatrat la Administrația Patriarhală, unde funcționez și în prezent. Activez și ca membru în Corala Patriarhiei Române.

Din anul 1961 pînă în prezent am publicat în revistele bisericești, din țară și de peste hotare, studii, articole și recenzii, însumînd peste 50 de titluri.

- Nedelescu, Pr. Emil, *Contribuția lui Antim Ivireanul la restaurarea și înfrumusețarea sfintelor locașuri din Eparhia Rîmnicului și Noului Severin*, în «Mitropolia Olteniei», XVIII (1966), nr. 9—10, p. 820—825.
- Păcurariu, Mircea, *Importanța mitropolitului Antim Ivireanul pentru Biserica și cultura românească*, în «Mitropolia Banatului», XVI (1966), nr. 7—9, p. 493—515.
- Penescu, V., *Antim Ivireanul. Artă literară în Didahii*, în «Cronica», 1966, septembrie 3.
- Picot, Émile, *Notice biographique et bibliographique sur l'imprimeur Anthime d'Ivir*, în *Nouveaux mélanges orientaux*, Paris, 1866.
- Popescu, Teodor M., *Antim Ivireanul, apostol și mucenic al dreptei credințe*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXIV (1956), nr. 8—9, p. 853—864.
- Rămureanu, Pr. Prof. Ioan, *Antim Ivireanul, luptător pentru Ortodoxie*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXIV (1956), nr. 8—9, p. 847—853.
- Rămureanu, Pr. Prof. Ioan, *Constantin Brîncoveanu, sprijinitor al Ortodoxiei*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXII (1964), nr. 9—10, p. 916—931.
- Ruffini, Prof. Mario, *L'opera della Chiesa Ortodossa Romana nella creazione della lingua letteraria nazionale*, în «Orientalia christiana periodica», Roma, vol. XXXII, 1966, fasc. II, p. 456—465. (Cap. VII intitulat *Opera mitropolitului Antim Ivireanul*; a se vedea recenzia publicată de Paraschiv V. Ion, în «Glasul Bisericii», XXVI (1967), nr. 1—2, p. 179—180).
- Ruffini, Prof. Mario, *Il metropolita Valacco Antim Ivireanul*, Roma, extras din «Oikoumenikon», 1966, vol. III, p. 357—398.
- Sacerdoțeanu, Prof. A., *Un autograf al lui Antim Ivireanul*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIV (1966), nr. 9—10, p. 982—986.
- Sacerdoțeanu, A., *Sigiliile Mitropolitului Antim Ivireanul*, în «Mitropolia Olteniei», XVIII (1966), nr. 9—10, p. 838—840.
- Sacerdoțeanu, A., *Capete de poruncă de Antim Ivireanul*, în «Glasul Bisericii», XXV (1966), nr. 9—10, p. 831—839.
- Sacerdoțeanu, A., *Antim Ivireanul arhivist, bibliotecar și topograf*, în «Glasul Bisericii», XXII (1963), nr. 9—10, și continuare în XXIII (1964), nr. 3—4.
- Săvoiu, Em. Em., *Capetele de poruncă ale lui Antim Ivireanul*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIV (1966), nr. 9—10, p. 997—1006 (publicate de același și la Craiova, 1944).
- Simonescu D., Muracade E., *Tipar românesc pentru arabi în secolul al XVIII-lea*, București, 1939.
- Serbănescu, Pr. Niculae, *Mitropolitul Antim Ivireanul*, în «Mitropolia Olteniei», XVIII (1966), nr. 9—10, p. 771—812.
- Serbănescu, Pr. Niculae, *Documente din timpul păstoririi mitropolitului Antim Ivireanul la Rîmnic*, în «Mitropolia Olteniei», XVIII (1966), nr. 9—10, p. 845—852.
- Serbănescu, Pr. Niculae, *Antim Ivireanul, tipograf*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXIV (1956), nr. 8—9, p. 690—765.
- Serbănescu, Pr. Niculae, *Constantin Brîncoveanu, ctitor de cultură românească*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXII (1964), nr. 9—10, p. 876—900.
- Serbănescu, Pr. Niculae, *Mitropoliții Ungrovlahiei*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXVII (1959), nr. 7—10, p. 722—826.
- Strempel, G., *Antim Ivireanul — Predici* (Ediție critică, studiu introductiv și glosar), București, 1962.
- Strempel, G., *Un cronograf ilustrat atribuit Mitropolitului Antim Ivireanul*, în «Romano-slavica», XIII, București, 1966, p. 309—353. (Chipurile Vechiului și Noului Testament).
- Teodor, D. (Bogdan, Damian P.), *Despre Antim Ivireanul*, în «Studii Teologice», VII (1955), nr. 3—4, p. 236—263.
- Visarion Ploieșteanul, Episcop-vicar patriarhal, *Cuvîntare rostită în ziua de 4 septembrie 1966, în biserica Mînăstirii Snagov*, în «Glasul Bisericii», XXV (1966), nr. 9—10, p. 909—911.

homilétiques suivis dans les didachés. Le chapitre suivant fait ressortir, à titre d'exemples typiques, toute une série des beautés littéraires, de figures et de procédés oratoires qui s'y trouvent et qui prouvent qu'Anthime fut un grand artiste de la parole.

Le chapitre sur «Les didachés et la langue roumaine» souligne la contribution que le talent d'orateur d'Anthime d'Ivir a apporté au progrès de la langue littéraire roumaine, notamment en renforçant et en répandant les éléments populaires authentiques en prolongeant la vie de certains archaïsmes qui enrichissent la langue et en introduisant des néologismes, sans compter les fleurs de style qu'il a empruntées ou créées.

Le dernier chapitre de cette partie principale du travail fait ressortir la personnalité du métropolite Anthime en tant que prédicateur chrétien orthodoxe. Il y est question de l'humilité, du sentiment de son devoir de prêcheur de l'Evangile, et de la prière comme points d'appui internes de l'activité de prédicateur du métropolite; du sacerdoce et de l'image du bon pasteur, et du prédicateur, tels qu'ils nous sont représentés dans les Didachés, de même que l'image du digne serviteur de la parole divine, dans la personne du Métropolite Anthime.

Le travail s'achève avec des «Propos sur le très érudit et choisi du Dieu Métropolite Anthime», qui récapitulent, dans une symbiose naturelle, les qualités de l'illustre pontife, dont la réputation s'est répandue de son vivant déjà et qui continue d'être connue de nos jours encore, non seulement dans le peuple roumain, qui le reçut généreusement et l'estima et avec lequel il sut s'identifier pleinement en tout, mais également bien loin des frontières de notre pays, en Orient comme en Occident, là où des imprimeries et des livres édités par son soin ou par ceux de ses disciples portèrent, à des heures difficiles, la lumière de la lumière de l'Evangile, perles du trésor de l'Orthodoxie et talents des talents qui l'ornèrent et qui ornent depuis de longs siècles le peuple roumain.

RÉSUMÉ

Le travail intitulé «Le Métropolite de Oungrovalachie Anthime d'Ivir, chef religieux et prédicateur de l'Evangile» constitue la thèse de doctorat en théologie du candidat Mihail-Gabriel Popescu. Elle a été préparée sous la surveillance et la direction des professeurs de spécialité des Instituts théologiques de Bucarest et de Sibiu, qui ont jugé que cette contribution remplirait un vide ressenti jusqu'ici dans la littérature théologique roumaine. En effet, si l'on dispose d'un nombre assez grand de travaux sur la vie du métropolite savant et patriote que fut Anthime d'Ivir (*Antim Ivireanul* en roumain), de même que sur certains aspects de son activité, néanmoins on n'avait pas encore de monographie analysant et synthétisant la personnalité de l'illustre hiérarque et son oeuvre sous l'angle de ce qu'elle a de plus particulièrement essentiel et authentique : ses qualités de hiérarque animé du désir d'éclairer le clergé et le peuple orthodoxe par le livre, par les arts et surtout par ses dons d'orateur qui font de lui le prédicateur le plus marquant de l'Eglise roumaine dans le passé et qui lui assignent une place de choix parmi les grands prédicateurs du christianisme du début du XVIII-ème siècle.

La première partie de cette thèse brosse un tableau de la situation politique, socio-économique, religieuse et culturelle de la Valachie à la fin du XVII-ème siècle, quand le peuple roumain se trouvait sous le joug ottoman et quand l'habile Anthime, originaire de Géorgie («Ivir») fut amené de Constantinople à Bucarest par le prince de Valachie Constantin Brancovan, un mécène de la culture.

On présente ensuite les principaux moments de la vie du Métropolite Anthime et l'on évoque la lutte qu'il soutient, aux côtés de tout le peuple roumain, pour l'indépendance nationale et la justice sociale, jusqu'à sa fin tragique, causée précisément par son attitude antiottomane et progressiste.

Les chapitres suivants traitent de métropolite Anthime d'Ivir en tant que chef religieux, animé du désir de voir l'Eglise orthodoxe s'affirmer et le clergé et le peuple roumain s'élever à un degré supérieur de culture par la création d'imprimeries et par les livres qu'il fit paraître, par les traductions dans la langue du peuple, par son esprit d'organisateur, par ses fondations religieuses dont la plus remarquable demeure le beau monastère de Bucarest qui porte son nom, etc.

La partie la plus développée du travail est intitulée «Le Métropolite Anthime d'Ivir, prédicateur de l'Evangile». L'auteur se livre ici à des considérations homilétiques détaillées sur les sermons du métropolite, connus généralement sous le nom de Didachii («Didachés»). En ce qui concerne leur fond, on remarque la richesse et la variété des enseignements dogmatique et moraux transmis par leur moyen, l'utilisation exemplaire de la Sainte Ecriture, des écrits des Saints Pères et de la tradition orthodoxe en général en tant que source et fondement de cet enseignement, de même que d'autres sources d'inspiration de l'homilétique d'Anthime. On relève aussi le fait qu'elles reflètent la vie sociale, religieuse et morale du temps. Quant à la forme des didachés, on se livre à une analyse approfondie suivie de considérations sur le plan, sur le mode d'exposition et d'interprétation et sur les principes

considerată la toate popoarele ca cel mai de seamă factor în procesul de educație, întrucât climatul de prospețime și vitalitate al unui popor depinde exclusiv de climatul sănătos și buna educație pe care copiii o primesc din partea părinților în familie. Acest adevăr este confirmat cu nenumărate dovezi din istoria omenirii, care atestă cu cea mai mare claritate că, acolo unde a scăzut rolul familiei în educarea tinerei generații, bunele moravuri au dispărut, a pătruns imoralitatea și dezordinea, care au ros la rădăcina societății pînă au prăbușit-o.

Vom reliefa în continuare prețuirea de care s-a bucurat această celulă socială la poporul evreu, accentuînd în mod deosebit raporturile dintre părinți și copii, sub aspect educativ, așa cum rezultă din cărțile didactice ale Vechiului Testament.

În cărțile Vechiului Testament, dar mai ales în cărțile didactice, întîlnim sfaturi și îndemnuri legate pentru viața de familie, adevărate principii care stau la temelia dezvoltării și desăvîrșirii vieții familiale sub toate aspectele ei. Este adevărat însă că aceste principii nu se întîlnesc decît sporadic în sfintele scrieri, deoarece aghiografii n-au urmărit să exprime în mod special și sistematic norme cu caracter educativ privind viața de familie și deci și relațiile dintre părinți și copii. Ei n-au urmărit să dea în cărțile didactice, tratate sistematice de morală sau de pedagogie, însă, pe lîngă maximele cu scop religios-moral se întîlnesc și maxime cu un caracter pedagogic, de normare a raporturilor dintre părinți și copii. Din bogata înțelepciune a cărților didactice se desprind principiile educative, care se referă la raportul dintre părinți și copii. Valoarea acestor principii este cu atît mai mare cu cît cărțile didactice au un caracter inspirat, ceea ce le imprimă o permanentă valabilitate.

Folosim termenul de familie, deoarece relațiile dintre părinți și copii au loc și se definesc numai în cadrul familiei. Cuvîntul familie, prin însuși conținutul lui, definește cadrul în care se desfășoară relațiile dintre părinți și copii.

Menționăm de asemenea că vom accentua, în mod deosebit, în relațiile dintre părinți și copii, problema educației, pe care o socotim a fi cea mai importantă, deoarece caracterizează mai viu decît oricare alta raportul dintre părinți și copii. Vom trata tangențial și problema asigurării de către familie a bunurilor materiale necesare creșterii copiilor, și vom insista asupra roadelor de care trebuie să se bucure părinții pentru aceste strădanii. Deci socotim că problema educației copiilor, a asigurării bunurilor materiale și a recunoștinței din partea copiilor, sintetizează aproape total raportul dintre părinți și copii.

FAMILIA CA FACTOR DE EDUCAȚIE

a) *Necesitatea educației.* — Familiei îi revine rolul important de creștere și educare a copiilor, rol pe care părinții au datorită sfîntă să-l ducă la îndeplinire. Datoria părinților de a face educație copiilor rezultă în mod direct din necesitatea educației. Se știe că pruncii se nasc cu un bogat complex de predispoziții, care datorită influențelor bune sau rele ale mediului exterior se pot dezvolta în favoarea și spre formarea unei personalități sau în detrimentul acesteia. Se știe, de asemenea, că orice formă de societate omenească și-a avut idealurile ei bine stabilite și în vederea realizării lor a cerut familiilor să-și îndrepte toată activitatea lor educa-

Doctorand Emilian Cornițescu

RAPORTURILE ÎNTRE PĂRINȚI ȘI COPII DUPĂ CĂRȚILE DIDACTICE ALE VECHIULUI TESTAMENT*

După învățătura Sfintei Scripturi, familia a fost întemeiată de Dumnezeu încă de la crearea primilor oameni, în vederea dezvoltării omenirii și a stăpînirii naturii. Ea a dobîndit din partea Întemeietorului un caracter sacru prin faptul că a fost binecuvîntată prin cuvintele: «Creșteți și vă înmulțiți și stăpîniți pămîntul» (Fac. I, 28). Conștiința că familia are un caracter sacru s-a păstrat și în practicile popoarelor păgîne, care socoteau viața familială în strînsă legătură cu divinitatea, iar ocrotirea ei era încredințată unei zeități, socotită prezentă în mijlocul ei prin focul sacru¹.

Familia protopărinților s-a caracterizat prin monogamie, dar în urma păcatului strămoșesc, familia și-a pierdut din puritate², încît monogamia a rămas ca un deziderat al omenirii, ca un ideal ce a fost restabilit prin întruparea Fiului lui Dumnezeu. La poporul evreu familia s-a bucurat de o situație și un prestigiu deosebit în comparație cu cea a popoarelor păgîne. Prin legi pozitive, familia a fost ocrotită de tot ceea ce ar fi putut duce la decăderea ei din punct de vedere religios, moral și social³.

Familia prin însăși esența ei, are mai ales un pronunțat caracter social, imprimat prin originea și menirea ei, pentru că este nucleul societății, sau cum a fost denumită, este «Celula socială prin excelență»⁴. Prin caracterul ei social, familia a jucat în cursul veacurilor cel mai important rol din istoria omenirii. Ea a fost și este celula de regenerare a societății prin nașterea de copii, prin creșterea și educarea lor. De aceea Sfînta Scriptură socotește copiii drept un dar de la Dumnezeu și o binecuvîntare a familiei (Ps. CXXVI, 3), în timp ce lipsa copiilor era privită la poporul evreu drept o pedeapsă divină (Lev. XX, 21; Isaia XLVII, 9). Din punct de vedere social importanța familiei crește și mai mult dacă avem în vedere că ea scoate pe oamenii singuratici din mrejele egoismului și ale singurătății și îi angajează, prin căsătorie, în opera de continuă creație și progres în societate (Ps. CXXII, 8; LXVII, 7).

Datorită faptului că nașterea de prunci este o binecuvîntare divină, părinților le revine una din cele mai importante sarcini; creșterea și educarea copiilor în conformitate cu poruncile divine și cu idealul societății. De aceea familia a fost

* Această lucrare de seminar, susținută în cadrul cursurilor de doctorat în teologie, a fost întocmită sub îndrumarea P.C. Pr. Prof. Mircea Chialda, care a și dat avizul să fie publicată.

1. V. Coman, *Hristos în familie*, Brașov, 1945, p. 18.

2. Gh. Tilea, *Familia creștină*, Curtea de Argeș, 1947, p. 3; V. Tarnavski, *Arheologia biblică*, 1930, p. 174.

3. A. Manghel, *La formation du mariage en droit biblique et talmoudique*, Paris, 1935, p. 20.

4. J. A. Baudrillart, *Moeurs païennes, Moeurs chrétiennes*, vol. I, Paris, 1929, p. 33.

s-o aibă ; chiar cînd va îmbătrîni nu se va abate de la ea» (XXII, 6). Aghiograful ține deci să sublinieze în această maximă că sfaturile bune pe care părinții le dau copiilor urmăresc să le lumineze mintea, să-i facă să dobîndească priceperea și să-și organizeze în chipul cel mai fericit viața (Prov. IV, 1—6) ⁷.

Din cele arătate mai sus rezultă că educația este absolut necesară și din această necesitate decurge pentru părinți atît dreptul cît și obligația lor de a se strădui neîncetat ca prin sfaturile și exemplul lor să dea o educație cît mai temeinică copiilor, ca și aceștia la rîndul lor, cînd vor deveni părinți, să fie pregătiți și să pregătească la rîndul lor pe urmași printr-o frumoasă educație (Ps. LXXVII, 5—7) ⁸.

b) *Scopul educației după cărțile didactice.* — Plecînd de la învățătura că Dumnezeu a creat pe om după chipul Său cu scopul de a ajunge la asemănarea cu El, rezultă că omul trebuie să depună un efort susținut pentru atingerea acestui scop. În această acțiune creștinul se conduce după preceptele religios-morale care i-au fost descoperite prin Revelația supranaturală, «Omului care se teme de Domnul, îi arată Domnul ce cale să aleagă. Sufletul aceluia va fi în fericire și urmașii lui vor moșteni pămîntul», zice psalmistul (XXIV, 11—12). Legea Domnului este sintetizată în Proverbe sub denumirea de «temere de Dumnezeu», care constituie începutul înțelepciunii (I, 7) ⁹. Această «temere» nu trebuie să fie înțeleasă ca un sentiment de frică, așa cum exista în vechime în raportul dintre sclavi și stăpîni, ci ca un sentiment complex alcătuit din respect, devotament, ascultare, supunere, dar mai ales din iubire ¹⁰. Înțeleptul Solomon proclamă că «frica de Dumnezeu este învățătură și înțelepciune» (Prov. XV, 33). Sub raport moral-social părinților le revine și îndatorirea de a pregăti și forma pe copiii lor pentru viață. Din istorisirea biblică despre creație rezultă că omul n-a fost făcut de Dumnezeu ca să trăiască în izolare, ci în cadrul societății, iar conviețuirea lui în societate impune respectarea anumitor norme și împlinirea anumitor obligații pentru ca să se poată bucura de drepturi. Numai într-o societate bazată pe cele mai nobile principii de conviețuire omul poate ajunge să-și împlinească scopul său pămîntesc, adică stăpînirea naturii înconjurătoare (Fac. I, 28).

După învățătura cuprinsă în cărțile didactice, o societate omenească pretinde de la membrii ei să fie instruiți, iubitori de dreptate, cinstiți, harnici, curajoși, iubitori de pace, de spirit de întrajutorare, de modestie, etc. Toate aceste virtuți nu se dobîndesc prin naștere ci numai prin educație. De aceea părinții trebuie să cultive la copii virtuțile încă de timpuriu, să nu precupețească nici un efort în activitatea lor educativă și să fie pe deplin conștienți că fiecare piatră pusă la edificiul educației este o piatră pusă la fericirea familiei și la propășirea societății.

În acest sens părinții trebuie să trezească în sufletul copiilor lor dragostea lor de învățătură și să le creeze toate posibilitățile pentru dezvoltarea predispozițiilor lor intelectuale. Realizarea acestui deziderat este recomandat în cărțile didactice prin îndemnul: «Silește la învățătură inima ta și urechea ta la cuvinte iscusite» (Prov. XXIII, 12), iar în alt loc instrucția intelectuală este elogiată în cuvintele: «Ferice de omul care a aflat înțelepciune și de bărbatul care a dobîndit pri-

7. H. Lesêtre, *La sainte Bible, Le livre des Proverbes*, Paris, 1879, p. 66.

8. J. A. Petit, *La sainte Bible*, t. VIII, Arras, 1892, p. 38.

9. V. Tarnavski, *op. cit.*, p. 186.

10. H. Lesêtre, *op. cit.* p. 38.

tivă. Istoria culturii universale face dovada că marile personalități care au contribuit la progresul culturii și civilizației erau rodul unei bune și susținute educații familiale.

Din punct de vedere religios necesitatea educației rezultă din faptul că omul nu a fost creat perfect, ci perfectibil, cu misiunea de a lucra constant în vederea perfecționării lui. Necesitatea educației s-a afirmat și mai pregnant în urma căderii protopărinților în păcatul neascultării. Pierzînd ajutorul harului, omul a simțit din plin necesitatea unui mijloc de îndreptare a vieții lui spre o stare mai fericită. Și acest mijloc omul l-a aflat în formarea și dezvoltarea personalității sale prin educație.

În vederea unei cât mai rodnice activități educative, cărțile didactice, ca și întreaga Sfîntă Scriptură, oferă felurite și bogate exemple pentru părinți în vederea îndrumării teoretice și practice a copiilor lor. De aceea s-a afirmat că Sfînta Scriptură este un izvor teoretic și practic al artei de a crește și a educa pe copii⁵.

Dreptul și datoria părinților de a face educație copiilor rezultă în mod natural din însăși actul nașterii copiilor (Sirah VII, 28—29), de aceea Sfînta Scriptură cere părinților să nu nesocotească sau să ignore această chemare, deoarece nepăsarea pe care ar dovedi-o în activitatea educativă atrage după sine rezultate neplăcute. «Varga și certarea aduc înțelepciune, se spune în *Proverbe*, iar tînărul care se lasă (în voia apucăturilor lui) face rușine maicii sale» (XXIX, 15). Prin urmare, părinții trebuie să se arate ne deplin devotați îndatoririlor cerute de buna conviețuire și dezvoltare a vieții familiale, să dorească numai bine copiilor lor, după cum și Dumnezeu, care este părintele întregului neam omenesc, dorește numai bine fiecărui om (Prov. III, 12), iar îndurarea Sa se revarsă spre cei care cred și păzesc poruncile Lui (Ps. CII, 13)⁶.

Față de Dumnezeu ca și față de societate părinții au o dublă datorie care constă în asigurarea condițiilor materiale și în îngrijirea permanentă pentru formarea și dezvoltarea personalității copiilor, fiindcă personalitatea nu se dobîndește prin ereditate ci este rezultatul unei activități organizate și susținute din partea educatorilor, deci și a părinților. Prin educația primită în familie se pune o bază sănătoasă dezvoltării complete și perfecte a personalității copiilor. Dar datoria părinților de a educa tinerele vlăstare este pe cît de grea pe atît de dificilă. Cea mai importantă datorie a părinților în educație este cultivarea spirituală a copiilor, fiindcă «dobîndirea înțelepciunii e mai scumpă decît argintul și prețul ei mai mare decît al celui mai curat aur. Ea este mai prețioasă decît pietrele scumpe» (Prov. III, 14—15). Cine nesocotește această datorie nu neglijează numai bunele raporturi față de copii, ci săvîrșește o mare nedreptate și față de ei și față de societate. De aceea Sfînta Scriptură dezaprobă și condamnă pe asemenea părinți: «Rușine tatălui este fiul neînvățat; iar fiica spre scădere s-a născut» (Sirah XXII, 3).

Saturile bune ale părinților au o valoare deosebită pentru copii, deoarece grefîndu-se în sufletul lor încă din fragedă copilărie vor imprima o linie de conduită de la care nu se vor abate nici la bătrînețe. Iată de ce autorul cărții *Proverbelor* dă următorul sfat părinților: «Deprinde pe tînăr cu purtarea pe care trebuie

5. J. B. Knor, *Die Pädagogie der Hl. Schrift*, Regensburg, 1925, p. 11.

6. Gh. Timuș, *Considerații la psalmi*, vol. II. București, 1896, p. 497.

nu numai în viața de aici, ci și în cea de dincolo (II, 7 ; VIII, 35—36). Omul drept și virtuos creează prin viața și faptele lui o atmosferă de liniște, pace și prietenie în societate¹⁷.

Tot în cadrul educației moral-sociale părinții trebuie să trezească în sufletul copiilor dragostea de muncă, încredințându-i prin exemple grăitoare, că munca este unicul mijloc atât pentru agonisirea celor necesare existenței, cât și pentru propășirea și desăvârșirea lor¹⁸. În cărțile didactice îndemnul la muncă și la preamărirea acestora se întâlnesc aproape pe fiecare pagină. «Cel ce muncește ogorul său, se spune în Proverbe, se satură de piine, iar cel ce umblă după deșertăciuni este om lipsit de minte» (XII, 11), pentru că «mai mult prețuiește un om smerit dar harnic, decât unul care face pe marele, dar lipsit de piine» (XII, 9). Autorii cărților didactice laudă atât de mult munca pentru că ea este mediul în care se face posibilă relizarea personalității, este singurul mijloc prin care se pot crea bunuri materiale și spirituale, fiindcă fără muncă nu există bunăstare și propășire, ci numai regres și decadență¹⁹.

De asemenea, atât prin exemplul propriu cât și prin alte mijloace, părinții trebuie să combată starea de lenevie, care duce la degradarea firii umane, la lipsa de mijloace materiale și desconsiderare (Prov. XX, 13). Celui care din lenevie nu vrea să muncească, cărțile didactice îi dau următorul sfat: «Du-te, la furnică, le-neșule și vezi munca ei și prinde minte!; ea nu are nici mai mare peste ea, nici îndrumător, nici sfătuitor, își pregătește de cu vară hrana ei și-și stringe la seceriș mincare. Sau mergi la albină și vezi cât este de harnică și ce lucrare iscusită să-vîrșește... Ea e iubită și lăudată de toți, deși e slabă în putere, dar e minunată în iscusință» (Prov. VI, 6—8)²⁰. În concluzie, putem spune că autorii cărților didactice încredințează pe educatori direct sau indirect prin maxime că: «Cea mai scumpă comoară pentru om este munca» (Prov. XII, 27).

În cadrul educației moral-sociale părinții trebuie să cultive la copii sentimentul de dragoste și respect față de colectivitate, pentru că prin însăși constituția sa și prin felul său de viață omul este nevoit să trăiască în societate și să facă apel la ajutorul semenilor săi. Sentimentul de colectivitate trebuie clădit pe certitudinea că numai printr-o muncă colectivă la care fiecare își aduce contribuția după puterile și capacitatea sa, se vor putea realiza idealurile urmărite de societate. În această privință, în cărțile didactice se găsesc nenumărate exemple, care scot în evidență superioritatea muncii în comun²¹. «Mai fericiți sînt doi laolaltă, zice *Ecleziastul*, decât unul, fiindcă au răsplată bună pentru munca lor, căci dacă unul cade îl scoală tovarășul lui. Dar vai de cel singur care cade și nu este cel de al doilea ca să-l ridice» (IV, 9—10).

Viața în comun este o formă de conviețuire superioară individualismului și este elogiată de aghiografi, pentru că într-o asemenea societate toți membrii ei sînt egali în drepturi și datorii și se călăuzesc după principiul dreptății și al dragostei²². Viața în colectivitate nu înseamnă haos ci ordine, muncă și disciplină, de aceea părinții nu trebuie să treacă cu vederea acest lucru. Deoarece rezultatul muncii educative este influențat în mare măsură și de mediul social, în cartea Prover-

17. Pr. Prof. M. Chialda, *op. cit.*, p. 23.

18. Podchard, *L'Ecclesiaste*, Paris, 1912, p. 358.

19. Pr. Prof. M. Chialda, *op. cit.*, p. 14.

20. H. Lésêtre, *op. cit.*, p. 74.

21. J. A. Petit, *op. cit.*, t. VIII, Arras, 1891, p. 33; Cl. Fillon, *op. cit.*, p. 573.

22. Pr. Prof. M. Chialda, *op. cit.*, p. 17.

cepere. Căci dobândirea ei e mai scumpă decît argintul și prețului ei mai mare ca a celui mai curat aur» (Prov. III, 13—14)¹¹.

Un copil bine crescut, cu o bogăție de cunoștințe este o binefacere pentru societate și o mîndrie pentru părinții care s-au ostenit la educarea lui. El rămîne o oglindă fidelă strădaniilor părinților lui¹². Asemenea părinți vor fi totdeauna respectați de copiii lor și se vor bucura din plin de roadele ostenețelor depuse în activitatea de educare a copiilor, căci «fiul înțelept bucură pe tatăl său» (Prov. XV, 20). După învățătura Proverbelor neglijența părinților de a da copiilor o educație intelectuală aduce după sine mari neajunsuri pentru societate și pentru odraslele lor, fiindcă «omul este prețuit după priceperea lui, iar cel nepriceput este urgit» (XII, 8).

Cărțile didactice recomandă părinților să educe pe copii în spiritul dreptății, fiindcă sentimentele de dreptate se dezvoltă în strînsă legătură cu instrucția intelectuală. Cartea Proverbelor socotește că numai cel înțelept poate să iubească și să cunoască dreptatea: «Toate sînt drepte pentru cel priceput și netede pentru cei ce au aflat știința» (VIII, 9). Dreptatea este elogiată în cel mai înalt grad de cărțile didactice, deoarece constituie fundamentul unei bune-conviețuiri sociale. «Dreptii vor moșteni pămîntul și îl vor locui în veacul veacului», zice psalmistul (XXXVI, 29)¹³. Autorul cărții Proverbelor pune în fața bogatului icoana credinciosului călăuzit de dreptate, arătînd că nu «comorile dobîndite prin fărădelege, ci numai dreptatea îl scapă de la moarte» (X, 2 și XI, 4). Cel călăuzit de dreptate este binecuvîntat de Dumnezeu (X, 6), faptele lui sînt izvor de viață (X, 11, 16), în fața nenorocirilor «dreptul este ca o temelie neclintită (X, 25), iar vorbele lui rodesc peste tot înțelepciune» (X, 31)¹⁴. Dacă părinții vor acorda toată atenția educării copiilor în spiritul dreptății, nedreptatea va dispărea din sînul societății și atunci se va împlini porunca exprimată de psalmist: «Dați dreptate orfanilor și celui slab; săracului și celui necăjit faceți dreptate!» (Ps. LXXXI, 3)¹⁵.

Alături de virtutea dreptății, părinții sînt datori să dezvolte în conștiința copiilor ideea de pace, ca o condiție esențială a existenței și progresului. Cultivînd ideea de pace, în mod nemijlocit se va dezvolta și sentimentul iubirii față de semenii lor și astfel conviețuirea într-o asemenea societate este suprema fericire pe care și-o pot dori oamenii în această viață. Importanța deosebită a păcii pentru societate face pe autorul Proverbelor să spună: «mai bună este o bucată de pîine uscată în pace, decît o casă plină cu carne de jertfe, dar cu vrajbă» (XVII, 1), iar pe psalmist să adreseze îndemnul: «Caută la omul fără prihană și ia seama la cel drept, că viitorul lor este pacea» (XXXVI, 37)¹⁶. Autorul cărții Proverbelor îndeamnă pe părinți să cultive în sufletul fiilor lor dragostea de pace prin deprinderea acestora de a săvîrși virtuțile, deoarece calea spre pace și buna-înțelegere dintre credincioși, autorul o vede în practicarea virtuții. Cei ce vor asculta de sfaturile înțelepciunii săvîrșind virtutea «vor trăi în pace și în liniște și de rele nu se vor teme» (I, 33). Calea virtuții, asigură credinciosului pacea și liniștea sufletească

11. *Ibidem*, p. 116.

12. R. Cornely, I. Knabenbauer și F. de Hummelauer, *Commentarius in Proverbia*, Paris, 1910, p. 90.

13. Cl. Fillion, *La sainte Bible*, t. IV, ed. VIII, Paris, 1924, p. 115.

14. Pr. Prof. M. Chialda, *Învățăături moral-sociale în Proverbele lui Solomon*, în «Studii Teologice», VII (1955), nr. 1—2, p. 13.

15. J. A. Petit, *op. cit.*, t. VII, p. 74.

16. Cl. Fillion, *op. cit.*, p. 104.

«Sănătatea și buna tărie este mai bună decât tot aurul și trupul sănătos și cu putere decât averea nenumărată» (Sirah XXX, 15).

Așadar, cărțile didactice cuprind multe și felurite sfaturi folositoare pentru părinți în ceea ce privește raportul lor cu copiii. Din cele arătate mai sus, putem concluda că Sfinta Scriptură și în special cărțile didactice conțin principii și îndrumări pentru educație.

c) *Metode recomandate de cărțile didactice în educația copiilor.* — Pentru o bună reușită în activitatea lor educativă, părinții trebuie să utilizeze anumite metode și mijloace dintre care pe unele le găsim menționate și în cărțile didactice. Folosind aceste metode și mijloace părinții vor reuși să stăpânească firea copilului, s-o dăltuiască zi de zi întărind raporturile normale din sinul familiei și desăvârșind rolul ei social.

În primul rând cărțile didactice recomandă ca în relațiile cu copiii, părinții să aibă o comportare ireproșabilă, încât aceștia să nu observe nici o discordanță între cuvântul și fapta lor. Prin sfaturi înțelepte ei vor reuși să-i determine la săvârșirea binelui și prin urmare să-i conducă pe drumul drept și luminos al vieții (Prov. IV, 10—11; XX, 7)²⁵. Puterea cuvântului și exemplul bun al părinților au cea mai adâncă rezonanță în activitatea lor educativă, adevăr constatat și de psihologie. În caz că părinții nu aplică această metodă nu vor reuși să obțină rezultatele dorite.

O altă metodă pedagogică recomandată de cărțile didactice este consecvența în activitatea educativă. Această metodă cere din partea părinților o supraveghere atentă a copiilor, încredere deplină în forțele lor, că vor reuși prin munca educativă stăruitoare ce o desfășoară să modeleze ființa copilului după scopul dorit. Nici un insucces de moment nu trebuie să-i descurajeze și să le slăbească încrederea în reușită, deoarece copiii lăsați în voia lor devin o povară pentru familie și societate. Autorul biblic aseamănă pe acești copii cu «caii năvălași care nu sînt cu nimic utili omului, afirmînd că «fiul slobod se face obraznic» (Sirah XXX, 8).

Pedagogia apreciază mult aceste metode deși nu dau totdeauna rezultatele scontate, pentru că fiecare copil are individualitatea și temperamentul lui. Ținînd seama că nu toți copiii sînt sensibili la sfaturile înțelepte și la exemplele frumoase ale părinților, în cărțile didactice se recomandă ca în astfel de cazuri să se folosească mustrarea: «Muștră pe fiul tău și el îți va fi odihnă și-ți va face plăcere sufletului tău» (Prov. XXIX, 17). Mustrarea părintească trebuie să aibă un caracter pozitiv și să urmărească un efect constructiv și nu distructiv; de aceea în cărțile didactice se spune că: «Cel ce ceartă pe fiul său folos va avea de el, și între cei cunoscuți se va lăuda pentru el» (Sirah XXX, 2)²⁶, iar în alt loc se spune că «cel care își iubește fiul îl dăruiește cu certarea la bună vreme» (Prov. XII, 24). Folosind mustrarea ca mijloc educativ, părinții nu trebuie să trateze cu indulgență pe copii, pentru că nu vor reuși să-i dezobișnuiască de acele porniri care duc în mod inevitabil la săvârșirea de fapte rele. Dragostea lor părintească să fie aplicată cu înțelepciune, încât mustrarea să o considere mai bună decât tolerarea plăcerilor dăunătoare: «Ceartă pe fiul tău și fă-l să lucreze, ca să nu se poticnească întru rușine» (Sirah XXX, 13)²⁷.

25. E. Mangelot, *Enfani*, în «Dictionnaire de la Bible», vol. II, col. 1791.

26. Vezi și R. Cornely, I. Knabenbauer și F. de Hummelauer, *op. cit.*, p. 40.

27. J. A. Petit, *op. cit.*, t. VIII, Arras, 1894, p. 355.

belor întâlnim maxima : «Cel ce se însoțește cu cei înțelepți ajunge înțelept, iar cel ce se întovărășește cu cel nebun se face rău» (XII, 20)²³. A nu educa pe copii în spiritul de dragoste față de colectivitate, față de munca și față de bunurile societății constituie o gravă iresponsabilitate din partea părinților, căci «fiul neînvățat și fiica neînvățată sînt o rușine pentru tatăl lor» (Sirah XXII, 3).

Un alt aspect pozitiv al spiritului de colectivitate este și dragostea pentru popor și patrie. Acest sentiment, după cum încredințează cartea Proverbelor, izvorăște din înțelepciune, fiindcă numai cei înțelepți pot conduce în mod mulțumitor o cetate (Prov. XXIX, 8). Un conducător lipsit de înțelepciune este asemănat cu un «leu care răcnește» și cu un «urs hrăpăreț», care asuprește un popor sărac (Prov. XXVIII, 15).

Virtutea cumpătării este și ea recomandată în cărțile didactice ca făcînd parte din educația moral-socială. De aceea părinții trebuie să se silească ca să determine pe copii încă de timpuriu ca să practice această virtute. În cărțile didactice cumpătarea e scoasă în relief mai ales sub aspectul combaterii lăcomiei. «Să nu rivnească inima ta la cei păcătoși, se spune în Proverbe, ci pururea să rămîna la frica Domnului» (XXIII, 17).

Această virtute se recomandă a fi aplicată în toate împrejurările vieții, dar mai ales la mîncare și băutură, deoarece, lăcomia, pe lîngă tulburările fizice pe care le produce organismului, face ca prestigiul celui necumpătat să fie călcat în picioare. Lăcomia duce pe om la sărăcie și degradare, la lipsa demnității umane (Prov. XXIII, 20)²⁴.

De asemenea, copiii trebuie să fie sfătuiți de a nu face apel la minie și răzbu-nare cînd cineva i-a nemulțumit, deoarece acestea sînt o manifestare nesănătoasă, care dovedește lipsă de minte și de educație. Cel stăpînit de aceste porniri rele neglijează cu desăvîrșire îndemnul pe care-l dă cartea Ecclesiastului referitor la stăpînirea de sine : «Nu te grăbi să te întăriți întru duhul tău, căci minia sălășluiește în sînul celor nebuni» (VII, 9). Stăpînirea de sine, în sensul de a nu da frîu liber pornirilor sau patimilor, este apreciată și recomandată și de cartea Proverbelor (XII, 16 ; XIV, 17 ; XVII, 13 ; XX, 22).

Pe lîngă virtuțile alese pe care le cultivă în sufletul copiilor prin educație, părinții sînt datori să le asigure toate bunurile materiale necesare acestora în vederea creșterii și dezvoltării. Prin însăși constituția lor, copiii sînt dependenți de părinții lor sub aspectul material pînă la vîrsta maturității, și de aceea cărțile didactice socotesc această datorie a părinților ca ceva de la sine înțeles, ca ceva care ține de însuși sentimentul de dragoste părintească. De aceea în cărțile didactice, numai în mod indirect se face aluzie la o asemenea datorie. «O casă și o avere, se spune în *Proverbe*, sînt moștenire de la părinți» (XIX, 14), iar «omul bun lasă moștenirea sa nepoților săi...» (Prov. XIII, 22).

Grija părinților de a împlini în mod mulțumitor sub raport material, cerințele creșterii copiilor va aduce după sine și fericirea acestora de a fi expuși la boli fizice și la suferințe. Sănătatea este elogiată de cărțile didactice prin cuvintele :

23. Cf. Cornilău, *op. cit.*, p. 111.

24. R. Cornely, I. Knabenbauer și F. de Hummelauer, *op. cit.*, p. 44 ; J. A. Petit, *op. cit.*, t. VII, p. 354.

lungime de zile și ani de viață și propășire se vor adăuga» celui ce nu uită povața părintească (III, 2).

În afară de ascultare părinții trebuie să se bucure din partea copiilor lor de o deosebită cinste³². Aceasta este strâns legată de recunoștința pe care copiii trebuie să o arate părinților pentru ostenele depuse în creșterea și educarea lor. Cinstirea părinților ca poruncă înscrisă în Decalog se poate îndeplini prin grija permanentă a copiilor de a nu produce sub nici un motiv supărare părinților, de a nu leza și de a nu da ocazie să fie ponegriți prestigiul lor (Prov. XX, 20)³³. Cinstirea părinților aduce cu sine iertarea păcatelor (Sirah III, 3), trăirea unei vieți îndelungate, fericite și îmbelșugate (Prov. IV, 10; Sirah III, 3, 9) și bucuria unei familii numeroase (Sirah III, 5).

O altă datorie care este menționată în cărțile didactice și care caracterizează raporturile dintre părinți și copii este ajutorarea părinților, când aceștia au nevoie de ajutor din partea copiilor, de unde vine și indemnul «Fiule, sprijinește pe tatăl tău la bătrînețe și nu-l mîhni în viața lui» (Sirah III, 12)³⁴.

Părinții trebuie să se bucure de ajutor material din partea copiilor atunci când se află în necazuri sau când devin incapabili de muncă, în virtutea faptului că și ei s-au ostenit pentru fericirea lor. În cărțile didactice ajutorarea materială a părinților apare ca o poruncă divină, așa după cum spune înțeleptul Sirah: «Fiule, sprijinește pe tatăl tău la bătrînețe și nu-l mîhni în viața lui...», pentru că milostenia arătată tatălui nu va fi uitată... și în ziua necazului tău își va aduce Domnul aminte de tine și ca ghiata cînd este senin, așa se vor topi păcatele tale (III, 12, 14—15).

Cei ce nu acordă ajutor părinților lor cînd aceștia sînt în necazuri săvîrșesc un păcat grav, iar în cărțile didactice aceștia sînt calificați drept oameni lipsiți de cinste și de ajutorul lui Dumnezeu: «Ca un hulitor e cel ce părăsește pe tatăl său și blestemat de Domnul este cel ce minie pe mama sa» (Sirah III, 16)³⁵.

Din aceste cîteva exemple reiese că raporturile dintre părinți și copii se întăresc și desăvîrșesc numai în măsura în care și copiii respectă și împlinesc datoriile lor față de părinți. Reciprocitatea respectării și împlinirii acestora aduce cu sine întărirea familiei și prin ea viabilitatea și propășirea societății.

Raporturile dintre părinți și copii în creștinism au ca temelie pe cele din Vechiul Testament. — Prin Revelația Noului Testament familia a cîștigat cea mai înaltă prețuire din partea Mintuitorului, fiind ridicată la demnitatea de sfință taină prin binecuvîntarea căsătoriei, iar legătura dintre soți și soție este asemănată de Sfîntul Apostol Pavel cu legătura dintre Hristos și Biserica Sa (Efes. V, 23). Prin urmare, ea are binecuvîntarea din partea lui Dumnezeu (Matei XIX, 6), iar legătura dintre soți, bazată pe iubire, nu poate fi întreruptă așa după cum nici Hristos nu se desparte de Biserica Sa (Efes. V, 25—27). După cum în cadrul Bisericii prin învătătura și prin Sfintele Taine se urmărește curățirea de păcat și sfințirea credincioșilor, tot astfel și în cadrul familiei, care este chipul Bisericii, părinții au datoria să-i apere pe copiii lor de toate relele aduse de păcat și aceasta se poate realiza numai printr-o sănătoasă educație religioasă-morală și socială.

32. E. Mangerot, *Enfant*, în «Dictionnaire de la Bible», t. II, col. 1791.

33. E. Bigot, *Livre des Proverbes*, în «Dictionnaire de Théologie catholique», t. XII, col. 931.

34. Vezi și E. Bertheau, *Die Sprüche Solomons*, Leipzig, 1874, p. 60.

35. J. A. Petit, *op. cit.*, t. VIII, p. 320.

Pentru copii, a căror purtare nu poate fi corectată prin muștrare, încît să urmeze sfaturile bune ale părinților, în cărțile didactice se recomandă, în cazuri extreme, și folosirea «bățului»: «Cine cruță toiagul său își urăște feciorul...» se afirmă în cartea Proverbelor (XII, 24). Dar folosirea bățului trebuie făcută cu măsură, să nu se abuzeze de el, iar părinții în acest caz să nu se lase stăpîniți de pornirea miniei care întunecă controlul rațiunii (Ecl. VII, 9)²⁸. Metoda este aspră, încît pentru evitarea ei, părinții trebuie să aplice de timpuriu în educarea copiilor metodele indicate mai sus, pentru ca să nu fie puși în situația tristă de a face uz de această metodă, mai puțin umană și inferioară muștrării, dar totuși «in extremis» prin ea copiii pot fi feriți de consecințele neascultării²⁹.

Și răbdarea este recomandată de cărțile didactice ca metodă în actul educației. Pentru faptul că educația se desfășoară într-o perioadă de timp destul de îndelungată, părinții nu trebuie să aștepte de la copiii lor ca să se comporte dintr-o dată după modelul adulților ci să fie cu multă răbdare, să le mijlocească în mod treptat și genetic cunoștințele și să le formeze deprinderile, care caracterizează o bună educație. Ecclesiastul subliniază valoarea răbdării în procesul educativ în maxima: «Mai bun este sfîrșitul unui lucru decît începutul lui: mai de preț este un duh răbdător decît un duh semeț» (VII, 8).

d) *Datoriile copiilor față de părinți*. — În cărțile didactice sînt relevate nu numai datoriile părinților față de copii, ci și datoriile copiilor față de părinți. Părinții au dreptul să se bucure de cea mai înaltă prețuire din partea fiilor lor, tocmai pentru strădania plină de jertfă pe care au depus-o și pentru marea răspundere pe care o au în procesul educativ care începe în familie.

Cel mai de seamă sentiment și în același timp și cel mai sublim pe care copii trebuie să-l nutrească față de părinții lor este sentimentul iubirii, iar această iubire izvorăște din sentimentele alese pe care părinții au știut să le cultive în sufletul fiilor lor³⁰. Iubirea copiilor față de părinți se caracterizează prin ascultare, cinstire, ajutoare, etc. Ideea că fiii au datoria de a asculta de părinți este exprimată în cartea Proverbelor în cuvintele: «Păzește fiule povața tatălui tău și nu lepăda îndemnul maicii tale, leagă-le la inima ta» (VI, 20—21). Copiii trebuie să asculte de părinți nu numai pentru faptul că aceștia i-au născut, ci și pentru că ei se îngrijesc de creșterea lor și totodată truda lor nu are alt scop decît să le pregătească un viitor cît mai fericit. Toate acțiunile părinților și toate sfaturile bune de care părinții se slujesc în activitatea de educare a copiilor vor rămîne fără roade, dacă copiii nu le vor respecta și aplica în viață. Iată de ce în cartea Proverbelor întîlnim următorul sfat pentru copii: «Ascultă pe tatăl tău care te-a născut și nu disprețui pe mama ta, cînd ea a ajuns bătrînă» (XXIII, 22).

Copilul trebuie să fie convins că sfaturile pe care le primește din partea părinților țințesc numai la realizarea binelui și că prin ascultarea pe care le-o acordă el exprimă un sentiment de mulțumire și de bucurie, căci «tatăl celui drept tresaltă de bucurie și cel ce a dat naștere unui înțelept se veselește de el» (Prov. XXIII, 24). De asemenea, copilul trebuie să știe că ascultînd de sfaturile părinților va obține bunuri spirituale și materiale, care îl vor duce la fericire și-i vor asigura o viață îndelungată (Prov. IV, 10)³¹. În acest sens în cartea Proverbelor se spune: «Căci

28. Cl. Fillion, *op. cit.*, p. 575.

29. J. B. Knor, *op. cit.*, p. 29.

30. L. Desbras, *Enfants*, în «Dictionnaire de Théologie catholique», t. V, col. 25.

31. Pr. I. Popescu-Mălăești, *Studii și comentarii. Proverbele lui Solomon*, fasc. V, p. 37.

Doctorand Alexandru I. Stan

THEOS MEGAS DERZELAS ȘI CULTUL SAU SINCRETIST*

I. — *Divinitatea Theos Megas Derzelas*. — Cercetările arheologice întreprinse recent în Dobrogea, mai precis la vechea așezare Histria, au scos la lumină o serie de inscripții ceramice (grafiți), dintre care una prezintă un deosebit interes pentru cunoașterea unor aspecte ale vieții religioase din această așezare antică și din împrejurimile ei¹. Este vorba despre un grafit descoperit în anul 1960 la Histria și care se află pe un fragment de cupă databilă în secolul al IV-lea î.d. Hr.². Conținutul acestei inscripții este, pe cât de scurt pe atât de enigmatic, format din trei litere grecești — Δ/Ε/Ρ — care au fost întregite astfel : Δέρδας, Δερκέτης, Δερκυλίδας, Δερναῖος, Δέρζων. Ultimul nume — Δέρζων — l-a făcut pe cercetătorul Al. Suceveanu să se întrebe dacă nu cumva grafitul menționează divinitatea tracă Δερζέλας. Avînd în vedere însă locul unde a fost găsită inscripția, precum și data timpurie la care aceasta se raportează — secolul al IV-lea î.d. Hr. —, cercetătorul amintit își califică ipoteza drept «temerară»³. Totuși ipoteza sa nu este lipsită de valoare, deoarece ea pune din nou în discuție problema intensei vehiculări de valori religioase, pe lângă cele de cultură materială, între orașele întemeiate în vechime de coloniștii greci pe litoralul vest-pontic⁴.

Divinitatea despre care s-ar putea să fie vorba în grafitul amintit purta nu mele de *Theos Megas Derzelas*⁵ și a fost adorată cu precădere la Odessos, localitate antică vest-pontică, așezată mai la sud de Histria, unde se află astăzi orașul bulgar Varna.

Divinitatea Theos Megas pare să fi fost în atenția tuturor așezărilor grecești vest-pontice ; dovadă că la Histria s-au descoperit vestigiile unui templu ridicat lui Theos Megas în secolul al III-lea î.d. Hr., de către Peisistratos din Thasos, fiul lui Mnesistratos. Numele zeului era înscris pe arhitrava locașului în care era adorat⁶.

* Lucrare de seminar, întocmită în cadrul cursurilor de doctorat în teologie sub îndrumarea P.C. Diac. Prof. Emilian Vasilescu, care a și dat avizul pentru publicare.

1. Inscripțiile ceramice la care ne referim au constituit obiectul unui studiu întocmit și publicat de Alexandru Suceveanu, sub titlul *Cîteva inscripții ceramice de la Histria*, în «Studii Clasice», VII (1965) Editura Academiei, București, p. 273—286.

2. Fragmentul de cupă a fost descoperit în sectorul Z2 de la Histria, iar numărul de inventar al acestui «grafit» este 20678 (Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 280).

3. *Ibidem*, n. 12.

4. În numeroase studii este pusă în evidență legătura economică, socială și culturală dintre cetățile antice vest-pontice. Dintre acestea menționăm lucrarea lui Bengt Hemberg, *Die Kabiren*, Uppsala, 1950.

5. Gavril I. Kazarov, *Megas* (μεγας) în «Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft» vol. XV, Stuttgart, 1931, col. 221—230. Autorul se ocupă în mod special de Μέγας Θεός Ὀδηγητῶν în col. 226—230.

6. Gabrielle Bordenache et M. Pippidi, *Le temple du Θεός Μέγας à Istros*, în «Bulletin de Correspondence Hellénique», École française d'Athènes, t. LXXXIII, 1959, p. 455—465. Pentru același templu și pentru un altul, datînd din perioada elenistică, vezi *Histria II*, sub îngrijirea Acad. Emil Condurachi, Editura Academiei, București, 1966, p. 6. Templele se aflau în zona sacră T.

După învățătura Evangheliei părinții au datoria sfântă să se îngrijească de buna creștere a copiilor, fiindcă copiii sînt cele mai gingase ființe și au nevoie de ajutor material și spiritual. Mîntuitorul a iubit copiii și i-a numit moștenitori ai Împărăției lui Dumnezeu (Matei XIX, 14). De aceea a poruncit părinților să lase pe copii să vină la El și i-a îndemnat ca și ei să aibă sufletele tot atît de nevinovate ca și copiii (Matei XIX, 3). De aici rezultă că părinții trebuie să-i conducă pe copiii lor la Hristos, iar aceasta nu se poate realiza decît printr-o educație deosebită.

Și în cadrul familiei creștine raporturile dintre părinți și copii sînt aceleași pe care le recomandă cărțile didactice ale Vechiului Testament, cu unele îmbunătățiri pe care le-a adus Mîntuitorul. Dacă în Vechiul Testament porunca iubirii era aplicată numai în sînul poporului evreu, în Noul Testament dragostea creștină se extinde asupra tuturor popoarelor, după cum zice Sfîntul Apostol Pavel că în fața lui Dumnezeu «nu mai există nici iudeu și nici elin, nici rob și nici stăpîn, nici parte bărbătească și nici parte femeiască, căci toți sînteți unul în Hristos» (Gal. III, 28). Din această afirmație reiese că părinții, în cadrul familiei creștine largesc sfera sentimentului de iubire și de cînstire a aproapelui: la copii ca să îmbrățișeze nu numai pe cei de un neam cu ei ci pe toți oamenii de pretutindeni, pentru că toți sînt creați de Dumnezeu și deci toți sînt fii ai aceluiași Părinte ceresc. «Și toate ale Mele sînt ale Tale și toate ale Tale sînt ale Mele»..., spune Mîntuitorul (Ioan XVII, 10), iar Sfîntul Apostol Pavel ne învață că toți care sînt chemați creștini sînt fără deosebire de neam deoarece același Hristos este Dumnezeul tuturor (Rom. X, 12).

De asemenea, sentimentul de dreptate primește un nou conținut în creștinism față de cel al Vechiului Testament. Dacă dreptatea Legii mozaice se aplica numai în cercul restrîns al poporului lui Israel, în Noul Testament dreptatea consfințește egalitatea drepturilor și datoriilor dintre toți oamenii. De aceea, față de familia Vechiului Testament, familia creștină trebuie să cultive la copii sentimentul de dreptate așa cum se desprinde din învățătura Domnului nostru Iisus Hristos: «Căci vă spun de nu va prisosi dreptatea voastră mai mult decît a cărturarilor și fariseilor, nu veți intra întru Împărăția cerurilor (Matei V, 20).

•

În concluzie, putem spune că principiile cu caracter pedagogic pe care le înțilnim în cărțile didactice ale Vechiului Testament au avut și au încă o valoare deosebită în procesul educației la toate popoarele creștine. Ca dovadă că ele s-au bucurat de o deosebită apreciere din partea creștinilor este faptul că unele din aceste principii au trecut în proverbele poporului. Iată cîteva exemple din nenumăratele proverbe ale poporului nostru: «Deprinderea din tinerețe rămîne și la bătrînețe» (comp. Prov. XXII, 6); «La mîncare să ai cumpătare și la băutură să fii cu măsură» (comp. Prov. XXIII)³⁶. Ele au pătruns în conștiința credincioșilor prin intermediul cultului divin — care are și o importantă funcție didactică — prin citirea de pămîni mai ales în Postul mare. Unele din aceste pămîni conțin tocmai texte din cărțile didactice ale Vechiului Testament.

36. I. A. Zanne, *Proverbele românilor*, București, vol. II, 1897, p. 770; vol. III, 1899, p. 640.

pildă, îl găsim la numeroase divinități¹³. Același cuvânt mai avea însă și o altă funcție, de *apelativ cultic* (kulteplikesis)¹⁴. Cu această semnificație, fiind adăugat anumitor divinități, cuvântul «megas» trădează o puternică influență orientală; influență venită, mai cu seamă în epoca elenistică, din părțile Babilonului și ale Egiptului, unde cuvântul «megas» era întrebuințat ca atare¹⁵. De asemenea, epitetul «megas» era purtat în antichitate de zeitățile feminine cunoscute sub denumirea de Matres — Mater — Meter; cum ar fi: Meter Megiste, Mater Megala (la Pindar), Megale Meter Tazene, Metros Theon Megales tes en Pesinounti, etc.¹⁶. Formele vrăjitorești scrise pe papirus, precum și cele de anatematizare găsite adeseori pe tăblițe, folosesc, și ele, alături de numele zeului, acest epitet¹⁷; evident pentru a da mai multă autoritate celor scrise și pentru a impresiona pe cei ce aveau să le citească.

Așadar, înscriindu-se în perioada istorică în care epitetul «megas» era frecvent adăugat numelor divinităților adorate, Theos Megas nu este o excepție și de aceea devine mai dificilă identificarea lui. Zeul a fost semnalat îndeosebi la Odessos, unde era numit *Theos Megas Odesiton* sau *Theos Megas Derzelas*¹⁸.

La Odessos au fost găsite, de fapt, elementele cele mai numeroase necesare întregirii chipului statuar dispărut al Zeului cel Mare, precum și mărturii despre caracterul htonian și sincretist al acestei divinități și despre locașul de cult în care era adorat. De asemenea, se poate vorbi despre vestigii ale cultului lui Theos Megas Derzelas, despre o preoție care oficia acest cult, ca și despre jertfe și sărbători celebrate de odessitani în cinstea zeului care le patrona și ocrotea — după credința lor — orașul în care locuiau. Aceste mărturii se vor îmbogăți cu vremea prin cercetările arheologice întreprinse la Varna, pe locul unde se afla odinioară orașul Odessos. Dar chiar și în momentul de față ne putem îngădui o reconstituire a chipului divinității Theos Megas Derzelas, așa cum va fi fost el imortalizat într-o statuie culturală astăzi pierdută, dar existentă pe vremuri în templul de la Odessos.

În lipsa acestei statui cultuale, cea mai veche și mai autentică probă documentară asupra tipului iconografic al mării divinități odessitane o constituie monedele bătute la Odessos în ultimul pătrar al secolului al II-lea î.d. Hr.¹⁹. Pe aceste monede, zeul apare cu chip de bărbat în plină maturitate, stînd în picioare. Capul îi este acoperit cu plete încinse de o panglică, iar fața, destul de plăcută, i se ascunde, în parte, sub o barbă destul de bogată, îngrijită. Ținuta vestimentară a zeului se compune din hiton și himation. În mîna dreaptă întinsă, Theos Megas Derzelas sau

13. Cum erau: «Aion, Ammon, Anaideia, Ananke, Aphredite, Apollon, Ares, Artemis, Asclepios, Astraios, Athena, Bendis, Boreas, Chronos, Demeter, Dionysos, Erinyes (Erinyes), Eros, Gea, Helios, Hephaistos, Hera, Hermes, Isis, Kabeiroi (după cum am văzut), Kronos, Kybele, Mandulis, Moira (Moiroi), Nemesis (Nemeseis), Nereus, Nomos, Okeanos, Osiris, Pan, Phanes, Physis, Pistis, Pluton, Poseidon, Protogonos, Rhea, Sabathikos, Sarapis, Thaumias, Themis, Thetis, Triton, Tyrannis, Uranos, Zephyros, Zeus». *Ibidem*, G. I. Kazarov, *Megas...*, col. 223). 14. *Ibidem*, col. 223—224.

15. *Ibidem*. 16. *Ibidem*, col. 226.

17. G. I. Kazarov, *Megas*, col. 222, după Br. Müller, citează astfel de formule, interesante prin construcția lor. De asemenea, la col. 226.

18. *Ibidem*, col. 227 și 228; Gabriella Bordenache, *Theos Megas*, în «Enciclopedia dell'Arte Antica», Roma, 1966, p. 819 (cu bibliografie); Bengt Hemberg, *op. cit.*, p. 223. Etimologia cuvîntului Derzelas, completată cu noi izvoare, la I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ediția a II-a, Editura Academiei, București, 1967, p. 102. După analizele făcute de acest autor, epitetul trac Derzelas, adăugat la expresia greacă Θεός Μέγας ar însemna «cel tare», «cel puternic», «cel impunător», «cel mareș», «cel care sprijină» (probabil pe credincioșii săi).

19. Gabriella Bordenache, *op. cit.*, p. 819.

După cum se observă, titulatura pe care o poartă zeul și care este un simplu eufemism⁷, nu conduce direct la nici una dintre divinitățile tradiționale ale panteonului grecesc. Nu știm, de pildă, dacă această divinitate a fost cîndva socotită identică ori asemenea cu Zeus Olimpianul sau va fi fost vreo divinitate locală tracă, pe care coloniștii greci au asimilat-o divinității adusă de ei de pe alte meleaguri. Înclinăm să credem că Theos Megas era un zeu adorat îndeosebi de grecii din «diaspora» pontică, iar sub trăsăturile lui întrezărim pe acelea ale zeilor panteonului grec; poate mai mult pe acelea ale lui Hades — Pluton, după cum se va vedea.

Dar aceeași titulatură — numai că în loc de singular era folosit pluralul, Megaloi Theoi — era denumirea, de asemenea eufemistică, purtată de Cabirii din Samotrake. Aceste divinități făceau în antichitate obiectul unui cult de misterii⁸. Deși numele lor s-au păstrat, adoratorii lor nu se încumetau să le rostească, de teama de a nu-și atrage mînia divinităților. Theoi Megaloi erau fiii lui Hefaistos, zeul făurar din panteonul grec, și ai fiicei lui Proteus, Achinoe sau Cabiro (Kabeiro). După unii autori, ei alcătuiau o triadă avînd corespondentă o triadă de surori cabiride. După alți autori, Cabirii ar fi fost în număr de șapte și ar fi avut ca tată pe fenicianul Sydyk⁹; ceea ce echivalează cu afirmarea netă a provenienței orientale a Cabirilor. Oricum, este cert că aceste divinități htoniene erau în mare cînte nu numai în localitățile din bazinul Mării Egee — și, parțial, din bazinul Mării Mediterane — ci și în cetățile vest-pontice așezate spre nord în următoarea ordine: Odessos, Dionysopolis, Kallatis, Tomis, Istros, Olbia¹⁰. Sanctuarul Cabirilor — Samotrakionul — servea, cel puțin la Odessos și la Istros, ca arhivă a orașului, pe lângă faptul că era locașul sfînt al divinităților¹¹. Acolo se păstrau cu grijă documentele de piatră pe care erau inscripții privitoare la viața religioasă a așezării, dar și cu privire la viața economică și socială.

Dacă în vechime templul lui Theos Megas putea să apară alături de templul Cabirilor, aceasta nu obligă la identificarea zeului cu unul dintre Cabiri. Dimpotrivă, folosirea singularului — Theos Megas — pe arhitrava templului dedicat de Peisistratos acestei divinități la Histria este, credem, semnificativă, indicînd o netă distincție între Theos Megas și Megaloi Theoi. Totuși nu este exclusă posibilitatea unor trăsături comune între acest zeu singur și zeii Cabiri laolaltă, mai ales dacă avem în vedere caracterul accentuat htonian al acestora din urmă.

În antichitate, cuvîntul «megas» se adăuga numelor divinităților, avînd funcția de *epitheton ornans*, în perioada istorică dintre Homer și epoca romană¹². Așa, de

7. D. M. Pippidi, *Contribuții la Istoria veche a României*, Editura științifică, București, 1958. Autorul dă ca exemplu eufemismul Theos Megas, folosit de cei vechi pentru denumirea zeului Derzelas de la Varna, pentru a explica o situație similară în care se afla Hefaistos Dabatopianul, zeu adorat la Histria (p. 229 ș.u.).

8. Nicola Turchi, *Manuale di Storia delle religioni*, Roma, 1922, p. 466—469; Pierre Grimal, *Dictionnaire de la Mythologie grecque et romaine*, Paris, 1963, p. 70; Bengt Hemberg, *op. cit.*, passim.

9. Pierre Grimal, *op. cit.*, p. 70.

10. Pentru o mai bună cunoaștere a ariei de răspîndire a cultului Cabirilor, vezi harta nr. 3 la Bengt Hemberg, *op. cit.*, p. 238—239. Autorul, la locul citat, indică 25 de localități, între care și cele pe care le amintim aici.

11. Bengt Hemberg, *op. cit.*, p. 222, citează în acest sens lucrarea lui V. Pârvan, *Dacia*, I, 1924, p. 277.

12. G. I. Kazarov, *Megas...*, col. 221 și 223.

modelul statuar din templul de la Odessos²⁹. Ei l-au reprodus fie din față, fie din profil, în întregime sau numai capul, dar uneori cu mici greșeli³⁰. Cu toate acestea, detaliile nu lipsesc, ele ușurînd, în lipsa unor texte epigrafice întinse, cunoașterea atributelor și a caracteristicilor esențiale ale lui Theos Megas.

Derzelas sau Theos Megas Derzelas era o divinitate htoniană, cel puțin în mintea adoratorilor săi. El se înrudea cu fiii lui Hefaistos, Cabirii, dar mai ales cu Hades — Pluton³¹. Frate cu Zeus Olimpianul, Hades era considerat ca stăpîn peste lumea subpămînteană a morților. Numele lui se poate traduce «Învizibilul». De obicei, Hades nu era invocat pe nume, ci prin eufemisme, din care cel mai frecvent era cel de *Pluton* — Bogatul. Aceasta ca o aluzie directă la bogățiile naturale ale solului și ale subsolului, pe care adoratorii le socoteau un dar din partea zeului. Meșterii care i-au lucrat chipul statuar îl reprezentau, tocmai pentru acest motiv, ca purtător al cornului abundenței³². Or, același corn, umplut cu roadele pămîntului, apare și în mîna stîngă a lui Theos Megas Derzelas; ceea ce reprezintă o asemănare vrednică de remarcat la aceste două divinități. Este posibilă chiar o tendință sincretistă, realizată în timp îndelungat, mai ales sub influența misterelor eleusine, la Odessos. Poate fi și o dovadă despre caracterul htonian al lui Derzelas³³. De altfel, Kazarov a calificat drept htoniene, și adorate ca atare pe teritoriul Moesiei și Traciei, următoarele divinități: Darzalas (Derzelas), Pyrmeroulas, Heros, Aularchenos, Heracles, Sabazios, Kybele, Serapis, Dolichenos și Cabirii³⁴. Nu este întîmplător, credem, faptul că Derzelas este cel dintîi așezat pe această listă. Tot în sensul susținerii ipotezei că influența eleusină a avut o perioadă activă la Odessos, menționăm faptul că, spre începutul erei noastre, pe la anul 100, s-au emis la Odessos monede reprezentînd pe avers două capete de zeițe, al Demetrei și al Corei, iar pe revers două spine³⁵. Hades, Demetra și Cora sînt prin excelență divinități eleusine, la care s-a adăugat, după o vreme, Dionysos, el însuși socotit în mediul trac ca zeul care «conferea sufletului omenesc nemurirea»³⁶.

Pe o placă de marmoră descoperită la Odessos, sînt înfățișate două divinități, călare, cu «pilos» pe cap, îmbrăcate în hiton și hlamidă și ținînd cornul abundenței în mîna dreaptă³⁷. Mai tîrziu, acest corn lipsește la Cavalerul trac, locul lui fiind luat de obicei de o lance. Adăugăm că Dioscurii puteau să poarte uneori același semn distinctiv, dar aceasta ca urmare sigură a sincretismului³⁸.

29. Th. Gherasimov, *Cultovata statuiia...*, p. 66.

30. *Ibidem*, p. 66—67.

31. Bengt Hemberg, *op. cit.*, p. 223.

32. Pierre Grimal, *Dictionnaire de la Mythologie...*, p. 171—172.

33. Influența eleusină la Odessos s-a simțit, într-adevăr, încă de la sfîrșitul epocii elenistice, ba poate chiar mai devreme. Pentru o mai bună documentare: Bengt Hemberg, *op. cit.*, p. 225 și 233, și G. I. Kazarov, *Megas...*, col. 219—220.

34. G. I. Kazarov, *Thraker (Religion)*, în «Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie classischen Altertumswissenschaft», VI A. Stuttgart, 1936, col. 477.

35. Spicul simboliza în misterele de la Eleusis pe Dionysos. Un spic era arătat epopîilor în momentul cel mai solemn al celebrării misterului, ca Bromios, fiul Demetrei (Nicola Turchi, *op. cit.*, p. 139—145; G. I. Kazarov, *Megas...*, col. 523).

36. Gorana Tonceva, *Irakuscolo vliianie...*, p. 53. Autoarea scoate din panglica pe care Derzelas o poartă pe cap unul din argumentele pentru susținerea influenței locale trace pe care Theos Megas o va fi suferit la Odessos. Amintește și faptul că și Pluton purta un însemn identic.

37. Bengt Hemberg, *op. cit.*, p. 226.

38. *Ibidem*, p. 227; G. I. Kazarov, *Megas...*, col. 228.

Theos Megas Odesiton ține patera, iar în cea stîngă un mare corn al abundenței lipit de umăr și piept. Cornul abundenței este într-adevăr plin cu roade, din care unele stau să cadă²⁰. Imaginea este completată uneori printr-un calathos²¹, pe care zeul Derzelas îl poartă pe cap, precum și de un altar, așezat în dreapta zeului²². În plus, la ținuta vestimentară se adaugă un șorț triunghiular²³. De-o parte și de alta, pe monede, chipul zeului este însoțit de legenda : Theon Megalon Ode sau Odesiton, iar dedesubtul statuii se află un cuvînt compus din cinci litere, tot grecești, ΚΥΡΣΑ Unii cercetători au presupus că în Kyrsa se află două cuvinte prescurtate, pe care le-au citit : Kyr(iou) Sa(rapidus), fiind o mențiune despre divinitatea sincretistă Serapis ; alții au citit Kyr(iou) Sa(baziou). Înclinăm să dăm dreptate cercetătorilor care, în momentul de față, susțin că este vorba despre altceva, și anume despre numele magistratului care s-a îngrijit de emiterea monedelor în cauză²⁴.

Apariția chipului lui Theos Megas Derzelas pe monedele odessitane nu este de loc întîmplătoare. La fel și textul legendei, în care toate cuvintele sînt la cazul genitiv. Obiceiul acesta exista nu numai la cetățile vest-pontice, ci și în diferite orașe ale Traciei și ale Asiei Mici. Astfel de monede cu chipul divinității care patrona orașul au apărut cam în aceeași vreme la Maroneea, în cinstea lui Dionysos, cu legenda : *Dionysou Soteris Maroniton* ; la Thasos, cu inscripția : *Heracleous Soteris Thasion* (deci în onoarea lui Heracle) ; la Perga, în cinstea zeiței Artemis : *Artemidos Pergaios* ; la Alexandria Troiei, în cinstea lui Apollo : *Apollonos Smintheos Alexandreon*. La fel se întîmpla în cetățile antice Parion și Ilion, respectiv în cinstea lui Apollo și în cinstea Atenei : *Apollonos Aktaion Parion* și *Athenas Iliados*²⁵. Analogia ne conduce direct la unul din principalele atribute ale zeului Theos Megas Derzelas, și anume la acela de divinitate protectoare sau patronală a așezării antice Odessos²⁶.

Meșterii care au lucrat chipul zeului odessitan pe monede, pe relieful descoperit la Tîrgoviște²⁷, sub forma unor statuete de argilă, etc.²⁸, au avut în vedere

20. *Ibidem*, unde sînt menționate și monedele care înfățișează chipul zeului, publicate de B. Pick-K. Regling în *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien* (fotocopiile unora dintre aceste monede le-am cercetat și noi). De un real folos este și studiul Prof. Acad. Em. Condurachi, publicat în «Cronica numismatică și arheologică», XIV, 1939, sub titlul «Zeul Mare» de pe monedele din Odessos» (p. 148—153). De asemenea, următoarele studii publicate de cercetătorii bulgari ai problemei : Gorana Tonceva, *Prinos kăm iconografiata na Velikii Bog na Odesos*, în «Buletinul Institutului Arheologic al Academiei Bulgare» (Izvestia-Institut) XVIII (1952), Sofia, p. 83—91 ; Idem, *Trakiiscoto Vilianie v Odesos*, în «Buletinul Societății Arheologice de la Varna», «Izvestia-Varna», X (1955), p. 51—61 ; Theodor Gherasimov, *Cultovata statuia na velikii bog Darzalos v Odesos*, în «Izvestia-Varna», VIII (1951), p. 65—72 ; Idem, *Prinos kăm numizmatikata na Odesos*, în «Izvestia-Varna», XI (1960), p. 59—69 (paginile 68—69 cuprind două planșe).

21. Calathosul (καλῶθος) era un coș sacru purtat pe un car special la sărbătorile de la Eleusis. El era confecționat din trestie sau răchită, avînd forma unui trunchi de con răsturnat, dar larg evazat în partea de sus. Era simbolul muncii și al fecundității.

22. Apare astfel pe monedele odessitane din timpul împăraților Alexandru Sever și Gordian al III-lea (Th. Gherasimov, *Cultovata statuia...*, p. 67).

23. Theodor Gherasimov, *Cultovata statuia...*, p. 68.

24. *Ibidem*, p. 65. De asemenea, mai demult, G. I. Kazarov, în *Megas...*, col. 226—227, remarcă faptul că nu era vorba de zeii Serapis ori Sabazios, concludînd că deci citirile erau neconforme adevărului istoric.

25. Th. Gherasimov *Cultovata statuia...*, p. 65—66.

26. *Ibidem*, p. 65. Autorul chiar califică astfel pe Theos Megas Derzelas.

27. Gorana Tonceva, în *Prinos kăm iconografiata...*, publică fotografia acestui relief. Tîrgoviște cel situat pe teritoriul bulgar, nu localitatea cu același nume de la noi.

28. G. Tonceva, *Prinos kăm iconografiata...*, se ocupă special de aceste teracote.

patru coloane prevăzute cu canelure și cu capitelluri lucrate în stil corintic. Temelia templului era înaltă; de aceea, pînă la pridvorul acestuia se ajungea urcînd cîteva trepte, vizibile pe monedă sub forma unor linii orizontale paralele. La o oarecare distanță de templu, dar așezat pe axa longitudinală a acestuia, se afla un altar, însemnat pe monedă printr-un mic pătrat.

Adăugăm la aceste considerații generale despre templul din Odessos dedicat lui Theos Megas Derzelas, două amănunte prețioase, pe care ni le mai oferă seria de monede amintită. Este vorba de o reprezentare în relief a lui Helios și a cuadrigii lui pe frontonul locașului sacru, precum și de statuia lui Derzelas, înfățișat cu încrețea statură și cu obiectele despre care am vorbit: calathosul și altarul. Statuia se vede între coloanele din mijloc ale pridvorului și pare să fi fost cel puțin de statura unui om matur, bine-legat. Credem că statuia zeului se afla chiar în interiorul templului — cum e și firesc — deși, pentru motive bine întemeiate, meșterul antic a găsit cu cale să o înfățișeze aici, pentru o mai ușoară identificare a edificiului sacru și pentru a cinsti astfel pe însuși zeul al cărui locaș sfînt era templul⁴⁵. Construcția templului, ca și confecționarea statuii lui Theos Megas Derzelas aparțin, deopotrivă, unei epoci de mare înflorire economică, pe care specialiștii o plasează la sfîrșitul secolului al V-lea și începutul secolului al IV-lea î.d.Hr. Mai sigură, credem, ar fi datarea acestora în secolul al IV-lea î.d.Hr. Meșterul care a sculptat chipul lui Derzelas, Marele Zeu adorat la Odessos, a rămas necunoscut. Dar, după felul în care el a redat chipul zeului în piatră sau în bronz, se vede că a cunoscut lucrările maeștrilor sculptori de pînă la el, mai ales pe ale celor de origine greacă, și că era familiarizat cu modul de lucru al școlii sculpturale antice din vremea sa⁴⁶.

Templul însuși arată că odessitanii aveau un deosebit simț artistic și că erau receptivi la doctrinele religioase care circulau în lumea antică. Așezat pe o arie de formă dreptunghiulară sau pătrată, sprijinit de coloane lucrate într-un anumit stil arhitectonic și cu frontonul împodobit de reliefurile despre care a fost vorba mai sus, locașul sacru era, probabil, podoaba arhitecturală a orașului și centrul vieții religioase a acestuia. Faptul că pe monedele amintite Derzelas este un zeu calathofor, reprezentînd în același timp pe Pluton și pe Serapis, iar Helios tronează pe fronton, este o dovadă că, în epoca romană, în templul lui Theos Megas se săvîrșea cultul sincretist al unei divinități htoniene și — ciudat — uraniene în același timp. Sincretismul și-a spus cuvîntul fără să țină seamă prea mult de diferențele fundamentale dintre o divinitate și cealaltă⁴⁷.

Cultul lui Theos Megas Derzelas a atins apogeul în epoca romană⁴⁸. Exercițarea acestui cult era încredințată preoților, care prin hotărîrea sfatului orașului se îngrijeau și de cultul împăratului⁴⁹. Dar despre acești preoți nu avem mărturii epigrafice suficiente pentru a-i descrie și pentru a cunoaște mai în amănunt felul în care își împlineau datoriile la templu. Totuși descoperirile făcute cu prilejul săpăturilor arheologice ne asigură că existau preoți ai lui Theos Megas. Așa, de pildă, pe o stelă de marmoră reprezentînd un banchet funerar se află o inscripție

45. Facem descrierea templului după aceea redată de Th. Gherasimov, *Cultovata statuiia...*, p. 70.

46. *Ibidem*, p. 69.

47. Pentru tendințele sincretiste din actualitate, vezi Diac. Prof. Emilian Vasilescu, *Sincretismul religios în vremea noastră*, în «Studii Teologice», XIX (1967), nr. 3-4, p. 144-156.

48. Gorana Toncheva, *Trakiiskoto vilianie...*, p. 57.

49. *Ibidem*, p. 57. Cf. Th. Gherasimov, *Cultovata statuiia...*, p. 71.

După cum se știe, infiltrarea culturii elene în Egipt a determinat, în religie, apariția unui puternic curent sincretist, dînd naștere unei noi divinități, Serapis (User + Hap), în care cultul lui Osiris s-a continuat sub o nouă formă, dar păstrînd vechiul fond de doctrină religioasă care l-a generat. Ca un răspuns dat de religia egiptenilor la tendințele de expansiune ale credințelor religioase grecești, cultul lui Serapis s-a răspîndit cu repeziciune în lumea greco-romană, ajungînd pînă în ținuturile vest-pontice și confundîndu-se cu cultul lui Pluton (Hades), dar sincretizînd și cu acela al lui Helios³⁹. În epoca romană, se pare că a existat o formă sincretistă de adorare a lui Theos Megas, din care formă nu lipsea divinitatea Serapis⁴⁰.

Purtarea cornului abundenței (atribut comun lui Hades-Pluton, lui Serapis, Dioscurilor în reprezentările sincretiste și lui Theos Megas), precum și prezența paterei în mîna divinităților htoniene și panglica de pe capul divinității odessitane mărturisesc, îndeajuns, după părerea noastră, despre caracterul htonian al lui Theos Megas și despre sincretismul al cărui obiect a fost această divinitate. Este vorba de un sincretism care, aflat sub influența eleusină, primind elemente orientale din Asia Mică și mai de departe, ca și elemente egiptene, pe un fond primar grecesc, nu a scăpat nici de influența tracă a populației pe teritoriul căreia grecii și-au întemeiat colonia; dovadă adaosul trac — Derzelas — pe care Theos Megas l-a cîștigat la Odessos⁴¹. Influența tracă, de altfel, și-a atins apogeul la Odessos în urma stabilirii în această așezare a tracilor refugiați din calea lui Burebista, care a ocupat o parte din ținuturile trace sud-dunărene⁴².

Adorat într-un mediu în care divinitățile feminine erau, de asemenea, în mare cinste, mai ales sub influența orientală, se pare că Theos Megas Derzelas va fi avut și corelate feminine dintre acele divinități⁴³.

II. — *Cultul lui Theos Megas Derzelas*. — Odessitanii, ca și locuitorii de la Istros, au ridicat locașuri de cult în cinstea lui Theos Megas. Templul său de la Odessos pare să fi existat în secolul al IV-lea î.d.Hr., iar cel dedicat tot lui de Peisistratos, la Histria, datează din secolul al III-lea î.d.Hr. Seria de monede odessitane din timpul lui Gordian al III-lea, care ne înfățișează templul lui Theos Megas Derzelas văzut din față, deși emisă destul de tîrziu, constituie pînă astăzi un material documentar de mîna întîi⁴⁴. Amănuntele prinse de meșteșugar sînt foarte prețioase pentru a reconstitui, chiar numai în cîteva cuvinte, imaginea întregului edificiu sacru. Astfel, frontonul templului, de formă triunghiulară, se sprijinea pe

39. Pe frontonul templului de la Odessos, înfățișat pe o monedă din timpul lui Gordian al III-lea, unde apare atît bustul zeului cît și al împăratului, se află în relief Helios și quadriga, iar dedesubt, între coloane, se vede statuia zeului Derzelas sincretizat cu Serapis (Th. Gherasimov, *Cultovata statuiia...*, p. 70 și 71).

40. Serapis, ca și Pluton pe care l-a asimilat, poartă cornul abundenței. O statuie a lui este asemănătoare cu aceea a lui Theos Megas, singura deosebite observîndu-se la lungimea hitonului. În această epocă, romană, Serapis poartă hitonul scurt, pînă la genunchi, pe cînd Theos Megas Derzelas este reprezentat pe monedele din timpul lui Septimiu Sever cu hiton ajungînd pînă la pămînt (Th. Gherasimov, *Cultovata statuiia...*, p. 70—71).

41. G. I. Kazarov, *Megas...*, col. 227; Bengt Hemberg, *op. cit.*, p. 224.

42. Gorana Tonceva, *Trakiiscoto vltianie...*, p. 58.

43. Bengt Hemberg, *op. cit.*, p. 225; G. I. Kazarov, *Megas...*, col. 229. Este vorba de Cybele, alăturată lui Theos Megas.

44. Th. Gherasimov, *Cultovata statuiia...*, p. 70. Imaginea templului se află pe reversul monedei.

jertfe animaliere, deci singeroase. De altfel, nelipsita prezență a jertfelnicului lângă statuia lui Theos Megas este semnificativă. Asemenea și prezența altarului în fața templului divinității Derzelas nu era, nici ea, întâmplătoare, ci răspundea trebuințelor de cult în epoca elenistică și în cea romană. Faptul că pe un relief zeul Derzelas este înfățișat în felul descris mai sus, dar ține în mina dreaptă patera deasupra unui altar pe care se află foc, poate însemna că la Odessos se aduceau ardere de tot⁵⁸.

Este posibil ca odessitanii să fi adus divinității pe care o socoteau patronul orașului lor jertfe de tipul celor trecute de N. Turchi în categoria «oblativa». Aceasta înseamnă că jertfa era «un omagiu de supunere, o jertfă adusă zeului conceput ca persoană, cu voință puternică și liberă, ocrotitor al statului, al orașului și al familiei. Jertfele se aduceau tocmai pentru a obține — din partea zeului — prosperitatea grupului social și pentru a actualiza — a face prezentă și activă — armonia dintre acest grup și divinitate⁵⁹.

În afara jertfelor singeroase propriu-zise sau chiar în cadrul acestora se obișnuiau libații. În acest sens este interpretată imaginea în care o amforă ținută cu gura în jos apare, împreună cu imaginea zeului, pe o monedă din secolul al IV-lea î.d.Hr.⁶⁰. Este adevărat însă că, o dată cu introducerea cultului împăratului la Odessos, practicile caracteristice acestui cult, deci și jertfele, au fost adaptate după rânduiala stabilită.

Theos Megas se bucura la Odessos și de momente festive dedicate lui. Este vorba despre sărbătorile numite Δαρζαλεία (Darzaleia), menționate pe monedele din secolul al III-lea, î.d.Hr., bătute în cinstea împăratului Gordian al III-lea. Ocazia a oferit-o vizita pe care a făcut-o împăratul la Odessos, în anul 241, când a trecut prin regiunile vest-pontice, fie spre Orient, fie la întoarcerea sa spre Roma. Atunci, Gordian a dat cetății dreptul de a exercita cultul împăratului roman, iar sfatul orașului a organizat în cinstea suveranului jocuri și lupte, asemenea celor obișnuite la sărbătorile mari ale orașului, în cinstea zeului. Monedele festive poartă pe ele *corona donatica* precum și inscripția Δαρζαλεία⁶¹. Aceste monede sînt de același tip cu acelea bătute în orașul Filipopol în cinstea împăratului Elagabal, dar purtînd inscripția Κενδρσιος, după numele lui Apollon Kendrisos, protectorul sau patronul orașului⁶².

La Odessos, cu prilejul amintit mai sus, s-au emis și medalioane de bronz, pe care se vede chipul lui Derzelas; pe alte medalioane însă este înfățișat chiar împăratul, aducînd jertfa⁶³.

O serie de mărturii indirecte vorbesc despre aceleași sărbători ale lui Theos Megas, dar, din păcate, ele nu spun nici data la care se celebrau, nici nu descriu momentele principale ale festivităților. Aceste mărturii le constituie chiar expresiile, «Theou Megalou Ode sau Odesiton». Genitivul arată că nu este vorba despre zeul Derzelas în primul rînd, ci de altceva ce se referă la el. Cercetătorii au stabilit că expresia face aluzie la sărbătorile date — probabil în zile anumite din an — în cinstea divinității patron, așa cum se obișnuia și la Thasos, Maroneea, Alexandria

58. G. I. Kazarov, *Megas...*, col. 227.

59. Nicola Turchi, *op. cit.*, p. 447 și 448.

60. Bengt Hemberg, *op. cit.*, p. 223.

61. Th. Gherasimov, *op. cit.*, p. 71.

62. *Ibidem*.

63. *Ibidem*. Și cetățile învecinate au emis astfel de medalioane, în ocazii similare; deci obiceiul era împămîntenit.

din care se mai păstrează următorul text : $\epsilon\rho\epsilon\upsilon\varsigma$ / $\Theta\epsilon\omicron\varsigma$ / $\text{Μεγ}\alpha\lambda\omicron\upsilon$ / $\kappa\alpha\iota$ / $\epsilon\upsilon\pi\omicron\sigma\iota\alpha\rho\chi\eta\varsigma$ $\kappa\alpha\iota$ η $\gamma\upsilon\upsilon\eta$ / $\alpha\upsilon\tau\omicron\varsigma$ / Παρθενία / Ἀπελλά / $\theta\upsilon\gamma\acute{\alpha}\tau\eta\rho$ / Χαίρετε . («...preot al lui Theos Megas și soția lui, Parthenia, fiica lui Apellas. Salutare»⁵⁰).

Aceeași titulatură, de preot al lui Theos Megas, o purtau și alte persoane, despre care ne dau mărturie alte două inscripții de la Odessos⁵¹. La Dionysopolis — unde cultul lui Theos Megas a fost dus de înșiși ctitorii așezării, emigranții de la Odessos — un preot al lui Theos Megas, al lui Serapis și al lui Dionysos dobîndește dreptul⁵² să poarte, în tot timpul vieții sale, coroana zeilor din Samotrake, precum și dreptul de a organiza (și conduce) procesiunile și de a rîndui jertfa pentru inițiați ($\iota\upsilon\beta\omicron\sigma\tau\omicron\iota$) și pentru oraș⁵³. Se menționează de asemenea preoți de origine tracă la Odessos. Astfel, pe un relief ce înfățișează pe Cavalerul trac se află săpată o inscripție, din care reiese clar că un trac împlinise funcția de preot și că avusese și funcțiile de *agoran* și *arhont* la Odessos (la Odessos exista un colegiu al arhonților)⁵⁴.

Practicile de cult fiind aproximativ aceleași pe întregul litoral vest-pontic în epoca la care ne referim⁵⁵, adăugăm doar precizarea că preoții lui Theos Megas Derzelas erau oameni căsătoriți, mături și aveau o stare materială bună; ceea ce le permitea să cumpere dreptul de a fi preoți și să organizeze festivitățile și jertfele în timpul întregii lor vieți, nu numai într-un timp limitat. De asemenea, dacă este adevărat că numele ΚΥΡΣΑ amintit mai sus, este al unui magistrat sau conducător al orașului Odessos, atunci cu siguranță că, după modelul cultic grecesc și îndeosebi după cel eleusin⁵⁶, acest magistrat sau conducător a participat la manifestările cultice din orașul Odessos. Se mai adeverește astfel și faptul că, tot la Odessos, magistrații căutau să obțină dreptul de a fi sacerdoți ai lui Theos Megas Derzelas. Este de ajuns să ne gândim ce avantaje materiale și de alt ordin ar fi putut avea, în plină epocă romană, un demnitar care oficia, în calitate de sacerdot, nu numai cultul zeului sub patronajul căruia se afla orașul — prin tradiție — ci și cultul împăratului, atât de înfloritor în vremea aceea⁵⁷.

Am văzut că un sacerdot cerea dreptul să poarte coroana de preot al zeilor Cabiri. Au existat și alte multe asemănări, cel puțin exterioare, între funcțiile preoțești de la Odessos și cele de la Eleusis, primele avînd o tendință de copiere a celor din urmă. Aceasta cu atât mai mult cu cît prezența divinităților eleusine este atestată la Odessos în perioada antică, iar cultul lui Theos Megas a păstrat esențialul din cultul divinităților htoniene, el însuși fiind adresat unei divinități de acest tip. Cercetările viitoare, credem, vor aduce încă precizări.

În ceea ce privește jertfele care se aduceau pe altarul lui Theos Megas Derzelas, nu se pot spune multe lucruri. Cu siguranță însă că ele au fost practicate, dar probabil că — așa cum se obișnuia în acel timp — erau în majoritatea lor

50. Milco Mircev a publicat această inscripție, împreună cu altele, în, *Novi epigrafski pametniki ot cernomorieto*, în «Izvestia-Varna», XII (1961), p. 7—16 (Inscripția se află reproducă pe pagina 10).

51. *Ibidem*, p. 11. Monumentul datează din sec. al II-lea—al III-lea.

52. ...plătind celor mai mari. 53. Bengt Hemberg, *op. cit.*, p. 222.

54. Gorana Toncheva, *Trakiiscoto vilitanie...*, p. 56.

55. Bengt Hemberg, *op. cit.*, p. 223. 56. Nicola Turchi, *op. cit.*, p. 461.

57. Jules Lebreton și Jacques Zeiller, *De la fin du 2e siècle à la paix constantinienne*, în «Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours», publică sub la direction de Augustin Fliche et Victor Martin Bloud & Gay, t. II, Paris, 1935, p. 113—122.

vechea divinitate tracă al cărei sincretism cu Theos Megas s-a perfectat în epoca romană. Și tocmai acest sincretism a salvat de la completa uitare o divinitate necunoscută în literatura antică.

Se pare că Theos Megas a avut corelate feminine dintre divinitățile orientale adorate sub denumirea de Meter.

Cultul lui Theos Megas Derzelas, practicat îndeosebi în templul de la Odessos, nu exclude influențele eleusine în ce privește săvârșitorii cultului (sacerdoțiul) și ceremoniile. Cert este însă că pe lângă aceste influențe, s-au făcut simțite în cult și influențe trace. Se poate preciza chiar că acestea din urmă au fost mai puternice mai ales după stabilirea la Odessos a tracilor fugiți din calea lui Burebista. Cultul lui Derzelas s-a unit, în cele din urmă, cu cultul împăratului; ceea ce a știrbit din demnitatea sa de odinioară.

Vestigiile descoperite la Varna mărturisesc despre o intensă viață religioasă în vechea așezare Odessos și despre legăturile religioase ale acestei așezări cu cetățile vest-pontice de pe teritoriul de odinioară al Dobrogei de azi: Kallatis, Tomis, Istros. Existau divinități comune⁶⁶ Theos Megas, Theoi Megaloi și altele —, credințe comune, obiceiuri de cult asemănătoare, mai ales sub influența puternică a sincretismului.

Sincretismul religios de pe coasta vest-pontică a pus în circulație și nume de divinități din teritoriul ocupat de populația antică sud-dunăreană, provocând fenomene sincretiste noi și punând în legătură elementul autohton cu cel provenit din religiile de misterii.

Sincretismul înfăptuit la Odessos a făcut posibilă difuzarea unor culte religioase de origine diferită, greacă, tracă sau orientală. Acest fapt trebuie avut în vedere și la studierea climatului religios în care s-a răspândit creștinismul la populațiile vest-pontice. Așa s-a făcut că, pînă la introducerea pe scară largă a cultului împăratului roman, alături de cel al zeilor locali, creștinismul nu a suferit în mediul vest-pontic persecuții violente îndreptate împotriva lui. Creștinismul a fost acceptat ca religie și s-a răspândit cu atît mai ușor cu cît puternicele tradiții antice necreștine se destrămau datorită influenței sincretismului religios. La aceasta vor fi contribuit și elementele religioase pătrunse din interiorul Traciei în mediul odesitan. Nu înseamnă însă că răspîndirea creștinismului pe litoralul vest-pontic poate fi explicată numai prin existența mediului religios sincretist în această regiune sau că creștinismul datorește sincretismului religios necreștin ceva din conținutul specific al doctrinei sale. Dimpotrivă, prezența sincretismului religios necreștin a obligat pe reprezentanții creștinismului la o grijă sporită, pentru ca să nu se ajungă la integrarea creștinismului însuși în sincretism.

66. Pentru cunoașterea în amănunt a «panteonului din Odessos»: la Gorana Toncheva, *Neizdadeni kultova pametniti vav Varnenskiia Muzei*, în «Izvestia-Varna», XI (1960), p. 71—83 + 11 planșe cu 60 fotografii ale monumentelor dedicate divinităților la Odessos și în împrejurimi.

Troiei, Perga, Parion și Ilion⁶⁴. Probabil că aceste sărbători se începeau printr-o ceremonie religioasă, în cadrul căreia se aduceau jertfe la templu, după care urmau jocurile și luptele, însoțite și de momente distractive obișnuite la Odessos. Credem că nu lipseau surprize oferite de sfatul orașului sau de cei mai bogați dintre orășeni, prezentînd jucători veniți de prin Orient, luptători care cunoșteau mai multe feluri de arme și le mînuiau cu dibăcie, etc.; lucruri obișnuite în lumea antică. Cert este că aceste sărbători erau și un prilej potrivit pentru înviorarea vieții economice a orașului Odessos.

Stăpîn peste lumea celor trecuți din această viață, Theos Megas era implicat și în cultul morților. Astfel, pe lângă inventarul funerar obișnuit, defunctul ducea cu sine în mormînt chipul zeului, modelat în argilă. Într-o necropolă odessitană s-au găsit astfel de statuete pe care cei vii le așezaseră lângă morții lor, fie în credința că zeul îi va primi pe aceștia la sine, fie convinși că statueta urma să fie un simplu însoțitor pe drumul pe care aceștia îl aveau de străbătut pînă în împărăția lui Theos Megas Derzelas. Ca și inventarul funerar bogat, pe care locașurile de veci ale odessitanilor l-au păstrat pînă în vremea noastră, statuetele despre care este vorba sînt o dovadă că odessitanii credeau într-o existență perpetuă împreună cu zeul; existență care începea o dată cu închiderea mormîntului.

O stelă funerară ne înfățișează un moment dintre cele frecvente la înmormîntarea odessitanilor: este vorba de «ospățul funerar»⁶⁵, care făcea parte din întreaga practică a înhumării. Probabil că el se mai repeta cîndva, poate chiar la sărbătorile în cinstea lui Derzelas, divinitate htoniană, îndeosebi în perioada mai veche.

*

Am încercat să aruncăm o privire de ansamblu asupra vieții religioase de la Odessos, potrivit materialului ce ne-a stat la îndemînă. S-a putut observa că Zeul cel Mare sau Theos Megas Derzelas era cinstit acolo în special de populația greacă. Zeul pare mai degrabă un substitut al lui Zeus Olimpianul decît un zeu al băștinașilor traci de pe coasta vest-pontică. Fiind patronul unui centru comercial antic, divinitatea Derzelas și-a atras adoratori mai ales dintre negustorii greci și străini. În epoca romană, s-a produs sincretismul lui Derzelas (al lui Theos Megas) cu divinități similare adorate la Eleusis — de unde poate a și provenit — dar și cu divinități sincretiste, cum era de pildă Serapis. Tot în epoca romană s-a produs sincretismul divinității odessitane cu Helios, divinitate prin excelență uraniană; sincretism atestat de o serie de monede din timpul împăratului Gordian al III-lea. Zeul poartă un epitet de origine neîndoielnic tracă — Derzelas; fapt explicabil numai prin admiterea influenței exercitate asupra vieții religioase din Odessos de tracii din oraș, ca și de cei din împrejurimi. Păstrarea numelui autentic trac — Derzelas — pentru desemnarea divinității htoniene adorată în special în mediul trac, dar pătrunsă și în mediul grec odessitan, este, de asemenea, un indiciu despre

64. *Ibidem*, p. 65—66.

65. Milco Mircev, *op. cit.*, p. 10. Pentru o mai bună cunoaștere a inventarului funerar din necropolele de la Odessos și din împrejurimi, a se vedea articolul lui Teofil Ivanov, *Trakijschi moghilni pogrebenia v Odesos i ocolnostia mu prez ranno-elinisticeskaia epoha*, în «Izvestia-Varna», X (1955), p. 87—101. Autorul a adăugat articolului său șapte planșe, cuprinzînd imagini ale obiectelor găsite în morminte.

I.P.S. Mitropolit Tit Simeodrea, *Despre Psalmii proorocului împărat David*, în «Mitropolia Banatului», XVIII (1968), nr. 4—6, p. 206—216.

Urmărind să prezinte «cîteva lămuriri ce ar putea fi de folos cititorilor, care caută în Psalmi un mijloc de sporire a vieții lor duhovnicești» autorul întocmește o succintă și luminoasă prezentare a felului și a justificărilor pentru care Psalmii au pătruns în cultul Bisericii Creștine chiar de la întemeierea ei, cercetînd apoi pe larg : «frumusețea Psalmilor», «subiectul și categorisirea Psalmilor»; «teologia Psalmilor»; «duhul Psalmilor»; «întocmirea Psaltirii».

Un interes deosebit prezintă ultimul paragraf referitor la «tălmăcirea Psalmilor : traducerea Septuagintei și traducerea românească», pentru prețioasele precizări asupra faptelor care au făcut ca *Psaltirea* tipărită de Mitrofan la Buzău în 1703 să se impună oficial în slujba Bisericii Ortodoxe Române.

Alexandru Mareș, *O psaltire slavo-română necunoscută din secolul al XVI-lea*, în «Limba română», București, XV (1966), nr. 4, p. 371—378; *Din nou despre Psaltirea slavo-română din jurul anilor 1576—1577*, în «Limba română», București, XVII (1968), nr. 3, p. 269—270.

În I. Bianu și Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche, 1508—1830*, tom. IV, *Adăogiri și îndreptări*, București, 1944, p. 15—17, nr. 13 e descris un *Fragment* de pagină dintr-o *Evangelhie slavo-română*, descoperită de N. Iorga la Vălenii de Munte. Dan Simonescu consideră că fragmentul respectiv nu face parte din *Evangelhiarul slavo-român* tipărit la 1580. În acesta din urmă textul este pe două coloane, iar în cel descoperit de N. Iorga, textul e în continuare, versetul slav, fiind urmat de versetul român. N. Iorga o aprecia ca o «publicație coresiană nouă». Particularitățile de limbă din text arată că avem în față o tipăritură din Ardeal. Alexandru Mareș reia analiza fragmentului de *Psaltire* (Vezi și descrierea lui N. Iorga, *Un exemplar românesc al unei tipărituri coresiene și o publicație coresiană nouă*, în «Almanahul graficei române», Craiova, 1926, p. 28—30).

Alexandru Mareș probează că textul fragmentului Iorga nu aparține unei *Evangelhii slavo-române*, ci este identic cu cel pe care-l prezintă *Psaltirile slavo-române* din 1577 și 1588. *Psaltirea românească* (1570) ca și *Psaltirile slavo-române* din 1577 și 1588 au același text, singura deosebire constatată de Al. Mareș, constînd în scrierea lui *j* din jude, care în celelalte două tipărituri e redat *g* (gude). Totuși textul fragmentului e în cuprinsul ambelor fețe ale unei singure foi, găsită de Iorga, în legătura Triodului din Vălenii de Munte, iar textele corespunzătoare din ambele *Psaltiri* sînt cuprinse pe trei pagini : în *Psaltirea* din 1577 (p. 304 v—305 v), în *Psaltirea* din 1588, pe primele două pagini ale caietului 85, textul continuînd pe foaia următoare. Fragmentul în discuție, — pe o singură foaie, — constituie un indiciu prețios în stabilirea formatului care desigur era mare, in-folio, și nu se prezenta în *formatul mic al celor două Psaltiri*, menționate mai sus (St. Ciobanu, *Inceputurile scrisului în limba românească*, București, 1941, în «Analele Academiei Române», Memoriile secției literare, seria III, t. X, p. 46, ca și N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, București, 1940, p. 63, consideră fragmentul, ca o tipăritură coresiană, iar Dr. R. Maziliu, *Diaconul Coresi*, Ploiești, 1933, p. 47, aprecia că ne aflăm în fața unui fragment dintr-o tipăritură necoresiană, și anume dintr-un exemplar al *Evangelhiarului din Petersburg*, fapt evident eronat, întrucît acesta din urmă conține textul, tipărit pe două coloane). Foaia de *Psaltire slavo-română* nu aparține unui exemplar din *Psaltirea* din 1577 și nici *Psaltirei* din 1588, ci unei *Psaltiri slavo-române*, necunoscute pînă astăzi. N. Iorga considera tiparul fragmentului în cauză. «simțitor mai frumos» decît celelalte tipărituri coresiene, cu «frumoase litere, fine, de o tăietură neasemănat de elegantă» (N. Iorga, *op. cit.*, p. 29).

Al. Mareș plasează tipărirea acestei *Psaltiri slavo-române* necunoscute, în anii 1576—1577. În răstimp de patru ani 1574—1577, au fost tipărite 3 psaltiri slavone :

NOTE BIBLIOGRAFICE

Bernhard W. Anderson, *The living World of the Old Testament*, London, 1967, 386 p.

Bernhard W. Anderson este profesor universitar de teologia biblică. E bine-cunoscut în lumea teologilor prin valoroasele sale lucrări, dintre care amintim doar: *Vechiul Testament și credința creștină*, *Profeții...*, *Raportul dintre Vechiul și Noul, Tipologia Exodului în Deutero-Isaia*.

Subiectele tratate în lucrarea de față sînt multe și variate. Cartea tratează despre începuturile lui Israel, coborîrea în Egipt, asuprirea, rolul lui Moise, ieșirea, legămîntul sinaitic, evenimente în Țara Sfîntă (intrarea, ocuparea), Iosua, judecătorii, regii, profeții, captivitatea babiloniană, edictul lui Cyrus, Ezdra și Neemia, Psaltirea, scepticismul Ecclesiastului, cartea Iov, Proverbele, orizontul unei lumini noi, lumina lumii, Robul Domnului, triumful lui Mesia, etc.

Mulțimea de hărți (17 la număr) aruncă o lumină prețioasă asupra istoriei Orientului antic și asupra Sfintei Scripturi a Vechiului Testament. Tot așa de prețioase sînt cele peste 70 de ilustrații care confirmă caracterul istoric al evenimentelor descrise. Cartea are bogate trimiteri și note explicative.

Profețiilor cu caracter mesianic li se acordă o deosebită importanță. Tratează Profeția despre Profetul cel Mare, Steaua din Iacob, Fiul Fecioarei (Imanuel), Lumina lumii, Robul Domnului, Împărăția universală. Cu mult interes se ocupă de epoca scrisorilor de la Tel-El-Amarna, documentele care aruncă o lumină asupra epocii Vechiului Testament, precum și de descoperirile de la Marea Moartă, care duc manuscrisele ebraice ale Vechiului Testament cu una mie de ani mai departe și care confirmă autenticitatea textului biblic.

Deși autorul este aderent al criticii biblice mai noi e totuși destul de moderat în încadrarea evenimentelor biblice în istoria și în atitudinea față de scrierile biblice.

Pe patriarhul Avraam îl plasează pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, perioada judecătorilor între 1200—1020, partea a doua a cărții lui Isaia (Deutero-Isaia) în secolul al VI-lea, epoca scrisorilor de la Tel-El Amarna între 1400—1350, căderea Ierusalimului la 587, activitatea lui Iezechiel între 593—573, reconstruirea Templului între 520—515 (Templul lui Zerubabel, sau : al doilea Templu).

În atitudinea față de canonul cărților Vechiului Testament păstrează atitudinea tradițională în ce privește textul ebraic.

În ce privește ordinea cărților din Septuaginta adoptă una nouă, bazată pe manuscrise mai puțin puse în uz pînă acum. Astfel încadrează cărțile III—IV Macabei înainte de scrierile poetice și de profeți, tot așa pe Iudit, Tovit. Canonul Septuagintei îl încheie nu cu Rugăciunea lui Manase, cum ar fi fost mai firesc, ci cu Istoria lui Bel și a balaurului Dragon. Era mai firesc să se păstreze ordinea consacrată de tradiția celor două mii de ani.

Lipsa de interes față de bibliografia ortodoxă o apreciem nefavorabil, acum în epoca ecumenismului și cînd în Biserica Ortodoxă s-au produs atîtea lucrări de o reală valoare (precum la greci Bratsiotis, *Introducere în cărțile Vechiului Testament*, la bulgari Markovski, *Introducere și Arheologie* și la români V. Tarnavski, *Introducere în cărțile Vechiului Testament*, apoi manualul profesorilor de la Institutele teologice, publicat prin purtarea de grijă și cu înalta binecuvîntare a Prea Fericitului Părinte Justinian, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române. — (N. Neaga).

I.L.

ca
o s
au
pe
Psi

mi
ciz
170

Al

ton
me
de
Eva
col
urn
ticu
xar
Un
în

Eva
ron
din
în
tex
Ior,
am
în
foa
ind
pre
Inc
Ron
lite
tipă
că
exe
din
nu
Psa
tul
mo

157

în ultimele două decenii ale secolului al XVI-lea. O astfel de plasare în timp nu e concludentă, deoarece textul poate fi tot atât de bine datat și în secolul al XVIII-lea. 3) «Localizare». Zona în care apare acest manuscris e cu mult mai întinsă decât nordul Ardealului, cuprinzând întreg teritoriul daco-român, în afară de Muntenia și sud-estul Transilvaniei.

Particularitățile lingvistice ale acestei psaltiri (care conține psalmul 48 de la versetul 10 înainte, psalmii 49 și 50 pînă la versetul 17), se găsesc nu numai în nordul Ardealului, ci și în Moldova. 4) «Filiație». Comparată cu alte psaltiri din secolul al XVI-lea, ea se apropie uneori de *Psaltirea Hurmuzachi* și de *Psaltirea slavo-română de la Brașov*, 1588. Ea este aproape identică însă cu pasajele corespunzătoare din trei manuscrise românești de psaltiri, variante ale aceleiași redacții moldovenești (Vezi Biblioteca Academiei, *ms. rom.* 540 și 170). Gh. Ghibănescu (*Un manuscript vechi românesc, secolul al XVIII-lea*, în «Arhiva», 1910, p. 185), semnalează o variantă asemănătoare. Manuscrisul românesc 170, a fost găsit în apropiere de Bisericiani, iar *ms. nr. 540* e copiat în unele părți de aceeași mînă care a lucrat și la *ms. nr. 170*. Filigranele (ancora în cerc cu trifoi) conduce cercetarea către mijlocul secolului al XVII-lea. I. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană*, București, 1916, p. LXV, cercetînd *manuscrisul 170*, îl consideră posterior *manuscriselor 540*. *Psaltirea* descrisă de Ghibănescu a circulat în Moldova, pe la bisericile Bereasa (Vaslui) și Florești. El identifică copistul în persoana lui Apostol Uricariul «ot Tecuci», scriitor de divan, sub Dabija Vodă, în anii 1661—1662. Comparînd un fragment din Psalmul 48, cum se prezintă el în cele patru psaltiri, se observă că psaltirile de la Mehadia, Bisericiani și Bereasa reiau întreg pasajul în ceea ce privește traducerea dublă, în timp ce *manuscrisul 170* reproduce numai cuvintele diferite.

Psaltirea de la Mehadia e mai apropiată fonetic de cea de la Bisericiani, iar grafic prin redarea lui *I* și prin modul de notare a vocalelor nazalizate printr-un *n* următor. Ea e o variantă a unei traduceri, care circula în Moldova în prima jumătate și pe la mijlocul secolului al XVII-lea, pe care parțial o regăsim și în *Psaltirea slavo-română*, 1680, tipărită de Dosoftei. I. A. Candrea aprecia că manuscrisele de la Bisericiani și Icusești constituie o compilație a Psaltirilor lui Corei și a altor manuscrise, realizate din îndemnul lui Dosoftei, care voia să o folosească la *Psaltirea* lui. Textul în cauză se încadrează în curentul de traduceri de cărți religioase existent în Moldova la jumătatea secolului al XVII-lea. M. Combiescu nu e de părerea lui Gh. Ghibănescu, care susținea că originalul psaltirilor moldovenești e opera mitropolitului Varlaam (Vezi Gh. Ghibănescu, *Evangeliarul mitropolitului Varlaam*, în «Arhiva», 1923, p. 265—266). Nu demult s-a arătat că predicile din *Cartea românească de învățătură a mitropolitului Varlaam* sînt compilații din manuscrise, care circulară mai înainte (Vezi At. Popa, *A existat o cazanie moldovenească în secolul al XVI-lea?*, în «Cercetări lingvistice», X (1965), nr. 1—2, p. 73—84). 5) Traducerile interlineare erau destinate scopurilor didactice. Textele de felul manuscrisului de la Mehadia erau utilizate ca manuale de traduceri, reprezentînd un stadiu avansat al slavoniei. Ștefan Porsca (*Contribuții la istoria începutului scrisului românesc*, în «Cercetări lingvistice», I (1956), consideră că dubletele și tripletele din textele noastre vechi nu pot fi explicate altfel decît în utilizarea lor didactică, contrar opiniei lui Candrea, care vedea în ele expresia grijii pentru a ajunge la o singură versiune definitivă (Vezi de asemenea, G. Mihăilă *Contribuții la studiul calculului lingvistic* (pe baza textelor bilingve slavo-române din secolul al XVI-lea), în «Studii și cercetări lingvistice», XVIII (1967), nr. 5, I. Gheție, *Cu privire la textele slavo-române cu traducere interlineară din secolul al XVI-lea și al XVIII-lea*, în «Limba română», 1968, nr. 1). În concluzie, *Psaltirea de la Mehadia* derivă dintr-o traducere slavo-română, cuprinsă și în manuscrisele de la Bisericiani, Icusești și Bereasa, acestea din urmă neconținînd și textul slavon al psalmilor. În afară de Psaltiri, mai cunoaștem în secolul XVII, *Evangeliarul* de la Războieni, scris în mai multe variante, *Apostolul*, păstrat în două manuscrise slavo-române, traduceri interlineare, unul în 1652 scris de călugărul Misail, iar celălalt în 1646 de la Constantin Diacon din Vindăoani, lingă Bisericiani, *Služba Acatistului* și *Paraclisul Sfintei Fecioare*. Ele marchează prezența unui puternic curent de traduceri religioase în Moldova la jumătatea secolului al XVIII-lea, «explicabil numai pe fondul unei îndelungate tradiții» (p. 268). — (C. B.).

1574, 1576, 1577, nefiind exclusă nici posibilitatea scoaterii ediției din 1577, în două formate de carte, deosebite.

Sub raportul textului, și posibil și al tiparului, pare verosimil ca *Psaltirea slavo-română*, din care ni s-a păstrat doar o foaie să o atribuim diaconului Coresi, în perioada de activitate de la Brașov.

În al doilea studiu, Alexandru Mareș, revine cu *completări*. În *Hurmuzachi, Documente*, XI, p. 555, se menționează că printre lucrurile inventariate la moartea lui Petru Șchiopul, în 1594, se aflau și cărți, figurind «o carte, in-folio, legată în atlas roșu, *Psaltirea lui David*, scoasă din slavonește în limba moldovenească; o carte în 4° acoperită cu atlas cu flori: *Faptele Apostolilor*; o carte în 4°, legată în piele albastră: *Psaltirea lui David*».

Comentînd acest text, N. Iorga (*Istoria literaturii românești*, I, București, 1925, p. 215), identifică cele două *Psaltiri*, care aparținuseră domnitorului moldovean, cu *Psaltirile* tipărite de Coresi în 1570 și 1577, precizînd că prima «e mai mare decît a doua». Al. Mareș apreciază că «eroarea lui Iorga este evidentă, căci atît *Psaltirea românească* din 1570, cît și cele slavo-române din 1577 și 1588 sînt identice sub raportul formatului» (vezi B.R.V. I, p. 54, 63, B.R.V. IV, p. 17). *Psaltirea* in-folio (fragmentul prezentat) nu poate fi identificat cu nici una din tipăriturile din 1570, 1577, 1588. În ceea ce privește *Faptele Apostolilor* menționate în *Documente*, nu sînt ediția lui Coresi din 1563, care se prezintă în format mare in-folio (B.R.V., I, p. 49).

Psaltirea în 4° nu e exclus să fie un exemplar din cele trei ediții românești tipărite de Coresi, tatăl și fiul.

Indicația traducerii «aus den schlavonischen in die moldavische Sprach» (*Hurmuzachi. Documente*, XI, p. 555) ne poate sugera că textul *Psaltirii* in-folio era bilingv. Dacă textul *Psaltirii* ar fi fost integral românesc, cel care a consemnat inventarul și care era german, nu ar fi avut cum să știe că traducerea s-a efectuat din limba slavă. În cazul că a avut în față un *text bilingv*, evidența a fost frapantă, fapt pe care-l menționează.

Formatul in-folio, textul foarte probabil bilingv, datează ante 1594, coincid perfect cu aspectele *Psaltirii slavo-române*, identificabilă în *Fragmentul*, semnalat de N. Iorga. Pentru secolul al XVI-lea nu se cunoaște pînă astăzi, în afară de acesta, o tipăritură slavo-română a *Psaltirii*, în format mare. St. Meteș (*Istoria Bisericii Române*, I, Arad, 1918, p. 370) semnala o *Psaltire slavo-română, din 1577* ca aparținînd lui Coresi: «deosebită de cele cunoscute pînă acum», care se păstra în biserica din Berevoiu Mic. Apreciind faptele, în lumina sporită și a acestei mențiuni, exemplarul *Psaltirii slavo-române* din Berevoiu Mic, are cele mai mari șanse de a aparține acestei ediții. Aflarea unui astfel de exemplar ar furniza data sigură a tipăririi *Psaltirii slavo-române*, format in-folio, 1577, așa cum relatează Șt. Meteș. *Psaltirea* acoperită cu atlas roșu a lui Petru Șchiopul e desigur în acest caz un exemplar din ediția bilingvă format in-folio, tipărită în 1576—1577. Mărturia documentară (Meteș și Hurmuzachi) susține întru totul concluzia investigației filologice, prezentată cu subtil discernămint de Alexandru Mareș.

Mariana Combiescu, *Psaltirea de la Mehadia*, în «Limba română», București, XVII (1968), nr. 3, p. 259—268.

Printre cărțile și manuscrisele bisericii din Mehadia, preotul C. Buracu semnala un fragment de *psaltire* (4 foi) cu text slavo-român, scris pe pergament cu inițiale roșii (Vezi Coriolan Buracu, *Muzeul regional Cerna în Băile Herculane și Cronica Mehadii*, Turnu-Severin, 1923, p. 43). N. Iorga publică textul în facsimile: *Observații și probleme bîndărene*, Academia Română, «Studii și cercetări», XL, București, 1940, pl. X—XVII. Autoarea articolului face o analiză minuțioasă pe baza reproducerii lui Iorga, deoarece originalul s-a pierdut, dezvoltînd patru capitole: 1) «Manuscrisul este copie sau original?» Din considerarea suprascrierilor, vocale, silabe, fragmente, deasupra rîndului, a diferitelor oscilații grafice în acest text, M. Combiescu apreciază că avem de-a face cu o copie. 2) «Datarea». Iorga a inclus-o

piinea ocupa primul loc în gândurile lor. Și de aceea pe drept au fost muștrați de Mîntuitorul.

Autorii încheie interesanta și utila lor notă exegetică cu o observație de principiu: «pasaajul acesta despre aluat» constituie dovadă în plus că Mîntuitorul a vorbit în aramaica palestiniană, întrucît numai în această limbă era posibilă confundarea termenului întîi «hamira» (cu «het» nepronunțat) = aluat cu termenul al doilea «amira» (cu «alef» inițial) = cuvînt, învățătură orală.

Constantin Daniel, *Les «herodiens» du Nouveau Testament sont-ils des esséniens?* în «Revue de Qumran», tom. 6, fasc. 1, nr. 21, fevr. 1967, p. 31—53.

Urmărind să demonstreze că esenienii — menționați de Filon din Alexandria, de Iosif Flaviu și de Pliniu cel Bătrîn, dar nementionați cu numele de esenieni nici în Noul Testament nici în textele descoperite la Qumran (cu toate că textele aparțin esenienilor) — apar în scrierile contemporane lor sub diferite alte numiri, autorul încearcă să dovedească în acest studiu că *gruparea irodianilor*, adesea citată în Noul Testament, trebuie identificată cu esenienii.

După ce analizează datele istorice (din Iosif Flaviu, Filon, Sfîntul Ipolit, Nicolae din Damasc) care demonstrează, pe de o parte, raporturile între Irod și casa lui și între esenieni, între concepțiile lui Irod și învățăturile esenienilor; iar pe de altă parte atitudinile comune ale lui Irod și ale esenienilor față de dușmanii comuni — Fariseii, Saduceii și Zeloții, — autorul afirmă că «irodianii» constituia o poreclă peiorativă dată de toți cei care urau pe Irod aceluia care susțineau pe Irod — esenienii.

În continuare autorul trece la o demonstrare sistematică a acestei ipoteze folosind și analizînd datele scripturistice, datele patristice și pe cele talmudice, în interpretarea textelor noutestamentare în care sînt pomeniți «irodianii», ori «învățătura», «aluatul» lor (Matei IX, 4; XXII, 16; Marcu III, 1—6; VIII, 15; XI, 8—11, 15, 18; XV, 12—18).

Din studierea atentă a textelor din Evangheliile după Matei și după Marcu, autorul afirmă că: irodianii, prin însuși numele lor, indicau raporturile lor apropiate cu Irod și cu casa lui; irodianii se țineau departe de popor; că erau foarte exigenți în privința respectului sabbatului — neadmițînd nici vindecările în zi de sabbat; irodianii nu intrau în sinagogă și nu refuzau (ca zeloții) plata dajdiei către Cezarul; irodianii erau o sectă religioasă avînd o importantă învățătură religioasă («aluatul lui Irod»), doctrină socotită, ca importantă, a doua după doctrina fariseilor, cu care uneori irodianii se uneau în anumite acțiuni.

«Or, aceste caracteristici ale irodianilor convin perfect esenienilor și numai lor, și ne pare că identificarea irodianilor cu esenienii se impune în chip logic: căci dacă irodianii sînt o sectă religioasă contemporană cu Hristos și protejată de Irod, atunci ea se identifică cu secta esenienilor (care după datele istorice erau protejate de Irod)». Și întrucît numirea de «irodiani» constituie o poreclă infamantă dată esenienilor de dușmanii lor, care erau în același timp și dușmanii lui Irod și ai casei acestuia, este logic ca această numire să nu fie întîlnită în scrierile eseniene.

Constantin Daniel, *Les esséniens et «ceux qui sont dans les maisons des rois»* (Matthieu XI, 7—8 și Luca VII, 24—25), în «Revue de Qumran», tom. VI, fasc. 2, nr. 22 Septembre 1967, p. 261—277.

Studiul este direct legat de studiul *Les «hérodien» du Nouveau Testament sont-ils des esséniens* («Revue de Qumran»), tom. VI, fasc. 1, nr. 21, febr. 1967, p. 31—53) și folosește de asemenea material expus în studiul *Esséniens, zélotes et sicai-*

Atanasie Negoiță et Constantin Daniel, *L'enigme du levain* (Ad. Marc VII, 15; Mat. XVI, 6 et Luc. XII, 1), extras din «Novum Testamentum», An international Quarterly for New Testament and related Studies Based on international Cooperation, vol. IX, fasc. 4, 1967 (E. J. Brill, Leiden), p. 306—314.

În capitolul VIII, 14—21 din Evanghelia după Marcu se găsește cunoscutul pasaj aluat («*Căutați de vă păziți de aluatul fariseilor și de aluatul lui Irod*», v. 15), al cărui înțeles uceniciei nu l-au putut pătrunde.

Acest pasaj se găsește aproape întocmai în Evanghelia după Matei (XVI, 5—12) cu deosebirea că, în loc de «*aluatul lui Irod*», se întâlnește «*aluatul saducheilor*» (Matei XVI, 6—11). Trebuie încă remarcat că, în redacția Evangheliei după Matei, uceniciei «au înțeles că nu de aluatul pîinii a zis să se păzească, ci de învățătura fariseilor și a saducheilor» (VIII, 12).

În schimb Evanghelistul Luca reduce întreg acest pasaj la învățatură «*Ferțiți-vă de aluatul fariseilor, care este fățăria*» (Luca XII, 1).

Pasajul acesta a fost interpretat într-un chip destul de obscur de comentatorii vechi cît și de cei moderni, care socotesc în general că termenul «*aluat*» este folosit de Mîntuitorul în sens alegoric, pentru a desemna învățătura fariseilor și a lui Irod (ori a saducheilor), și că uceniciei sînt energic admonestați pentru că n-au putut pătrunde înțelesul alegoriei.

Ținînd însă seama de faptul că în numeroase locuri din Noul Testament «*aluat*» este comparat în chip limpede cu împărăția cerurilor, el nu poate fi folosit de Mîntuitorul în sensul de «*principiu de corupție*». Doar în locurile nouotestamentare care se referă la Vechiul Testament (îndeobște la Ieș. XII, 15), «*aluatul*» poate fi considerat ca impur și ca un «*principiu de corupție*». Pasajul cercetat însă nu face nici un fel de aluzie la Vechiul Testament.

Ținînd seama, în al doilea rînd, că dacă termenul «*aluat*» este folosit în înțeles alegoric, atunci admonestarea ucenicilor de către Mîntuitorul apare nelogică, întrucît este bine știut că El explică totdeauna parabolele Sale și cu răbdare revelează cu lămuriri la întrebările ucenicilor, cînd aceștia nu pătrundeau dintr-o dată înțelesul. Iar faptul că în redactarea pasajului în Evanghelia după Marcu Mîntuitorul nu explică înțelesul acestei «*parabole a aluatului*», duce la concluzia că termenul «*aluat*» nu este folosit în acest loc în sens alegoric. Și de aceea devine necesară încercarea de a lămurii în ce mod acest termen enigmatic «*aluat*» poate fi înțeles și ca «*doctrină, învățatură*», și cum se poate explica confuzia în înțelegerea ucenicilor.

Pornind de la adevărul că Evangheliile după Matei și după Marcu reproduc cuvintele Mîntuitorului, Care vorbea în limba aramaică palestiniană, și apoi aceste cuvinte au fost traduse în limba greacă, autorii demonstrează în chip temeinic că :

— Termenul «*aluat*» redat în grecește prin «*zyme*» traduce termenul aramaic «*hamira*», în pronunția căruia litera inițială «*h*» (he) nu se pronunța (ca în redarea în grecește a numelor : Haggai-Aggaioi ; Hazael-Azael ; Habbakuk-Avvakum) ;

— în limba aramaică există un cuvînt omonim «*amira*» (a cărui literă inițială «*alef*» nu se pronunța de asemenea), care derivă de la verbul «*amar*» și înseamnă : cuvînt, discurs, și poate avea prin extensiune sensul de «*doctrină, învățatură orală*» ;

— în pasajul cercetat Mîntuitorul a folosit în limba aramaică acest al doilea termen — cu sensul de învățatură —, iar ucenicii au înțeles că El a folosit primul termen aramaic — cu sensul de «*aluat*» ;

— întrucît termenul al doilea «*amira*» (cu «*alef*» inițial) în sensul de «*cuvînt, învățatură*» trebuia să fie în chip normal permanent prezent în mintea ucenicilor, care erau îndeaproape instruiți, învățați de Mîntuitorul, confundarea de către ucenici a acestui al doilea termen cu termenul întîi — «*hamira*» (cu «*het*» nepronunțat inițial) descoperirea «*conținutul subconștientului lor*», descoperirea că

alegoric, s-au păstrat în total 18 versuri. Două sînt identificabile în tratatul pseudo-aristotelic, *De mundo* (cap. 7), trei redau versuri homerice (unul din *Odissea* și două din *Iliada*). Editorul papirusului, Kapsomenos, în studiul publicat în «The Bulletin of the American Society of Papyrologists», II, 1964, p. 1—12, consideră acest comentariu anterior activității celor mai vechi filologi alexandrini. Nu e exclus ca autorul să fie Epigenes, care a scris «*Peri tēs Oppheōs poisēōs*», interpretînd formule din simbolismul orfic. Particularitățile paleografice, cît și observațiile de natură arheologică asupra mormîntului impun datarea anului 300 înaintea erei noastre. Re-numiții eleniști Hugh Lloyd-Jones, Herbert Musurillo, au prezentat rezerve, în cele din urmă însă majoritatea specialiștilor în interpretarea textelor poetice în literatura greacă au adoptat concluziile editorului. Ca o expresie a opiniei cvasigenerale, *papirusul* de la Derveni pare a fi cel mai vechi din cîte au ajuns pînă la noi. El e mai vechi decît contractul din 311, decît papirusul Timotheos, apreciat ca cele mai timpurii documente-papirus, transmise din antichitate.

În ceea ce privește papirusul calatian, distrus înainte de a fi fost identificat, exploratorii necropolei au fixat data scrierii papirusului, ca și a mormîntului în care a fost găsit, într-o cistă de leșpezi de calcar, închisă ermetic, acoperită de asemenea cu o movilă, ca fiind ultima treime a secolului al IV-lea, aproximativ vremea mormîntelor de la Derveni. Dacă papirusul din Mangalia ar fi fost salvat, el s-ar fi numărat printre primele papirusuri cunoscute (Vezi prezentarea papirusului, Em. Popescu, P. Diaconu, C. Preda, în «Materiale arheologice», VIII, p. 477—448, de asemenea C. Preda, în «Dacia», V (1961), p. 295—297).

Asemeni *Comentariului de la Derveni*, papirusul Calatian era scris cu caractere epigrafice. D. M. Pippidi apreciînd puținele litere văzute, i-au părut lipsite de ligaturi, caligrafice, deci evident anterioare formării scrierii cursive, care începe să se răspîndească în sec. al III-lea î.d.Hr. Nu e exclus ca sulul să fi fost chiar mai vechi decît mormîntul, presupunînd că achiziționarea lui nu a fost făcută chiar în anul morții proprietarului.

În Xenofon (*Anabasees*, VII, 5. 14) se relatează că pe tîrmul de la Salmydesos, între alte epave ale unor corăbii naufragiate, din cele ce asigurau legăturile coloniilor pontice cu posturile metropolitane, — se aflau și «multe suluri de papirus scrise» (Pollai Bibloi gegramraenoi). Ele sînt mărturiile unui comerț înfloritor și ale unei vieți culturale intense în cetățile de pe tîrmurile de vest și nord ale Mării Negre. Radu Vulpe (*Vechi focare de civilizație: Istria, Tomis, Callatis, București*, 1966, p. 86) afirmă că avem în față textul grecesc al unui decret de proxenie, de care beneficiase defunctul, papirusul fiind «unul din cele mai vechi documente din această materie». D. M. Pippidi respinge ideea că am avea de a face cu un decret de proxenie, de cinstire, întrucît asemenea acte se săpau în piatră, generalizîndu-se îndeosebi în epoca elenistică (Vezi W. W. Tarn, *La Civilisation hellénistique* (tr. fr. Lévy), Paris, 1936, p. 83). Faptul că sulul era ținut în mîna dreaptă a scheletului, ne obligă să presupunem că natura papirusului trebuie să fi fost religioasă. Ar putea fi vorba de vreo lucrare, cu deosebire îndrăgită de defunct, sau chiar scrierea decedatului, sau vreun text eshatologic, recomandînd prescripții rituale.

În altă parte, D. M. Pippidi (*Geți și greci la Dunărea de jos*, București, 1965, p. 224) a arătat numărul mare al literaților și cărturarilor originari din Callatis, care ocupă un loc deosebit în literatura greacă, Demetrios, Heraclides Lembos, etc.: «Numărul celor rămași să activeze în cetatea de baștină trebuie să fi fost cel puțin tot atît de mare ca al celor porniți să dobîndească fama în metropolele culturale ale timpului». Întîlnim de-a lungul întregii antichități de la tabletele orifice la mormîntul gnostic din Viale Monazoni, obiceiul de a așeza în mormintele inițiaților în tainele vreunei secte mistice, fie texte, sau imagini cu privire la fericire și veșnicie (Vezi V. Carcopino, *De Pythagore aux Apôtres*, Paris, 1956, p. 85—221). În mormîntul de la Mangalia, în preajma scheletului s-au găsit presărate boabe de grîu iar pe capacul de leșpezi al cistei funerare, coji de ouă. În acest caz trebuie să relevăm legătura dintre simbolismul oului și riturile dionisiace. În studii de specialitate începînd încă de acum 50 de ani, crescînd pînă în zilele noastre, se constată și se subliniază răspîndirea extraordinară a unei astfel de practici de la țăr-

res et leur mention par paronymie dans le Nouveau Testament («Numen», tom. XIII, fasc. 2, aug. 1966, p. 88—115).

Autorul urmărește să demonstreze că textul versetelor din Evanghelia după Matei (XI, 7—8) și după Luca (VII, 24—25): «ce ați ieșit să vedeți în pustie? Au trestie bătută de vînt? Sau ce ați ieșit să vedeți? Poate un îmbrăcat în veșminte moi? Iată! Cei ce poartă veșminte moi sînt în casele regilor!», confirmă identificarea făcută anterior, după care «irodianii» sînt esenienii.

Reluînd demonstrația din studiul publicat în revista «Numen», în care identificase în expresia enigmatică «trestie bătută de vînt» pe zeloți, autorul afirmă că întrucît acest prim termen al enumerației din Matei XI, 7—8 se referă la personajele istorice zeloți, care trăiau în pustie, și întrucît termenul final se referă tot la un personaj istoric — Sfîntul Ioan Botezătorul, care de asemenea trăia în pustie —, este logic ca și al doilea termen «cei îmbrăcați în veșminte moi» să fie de asemenea personaje reale.

Și întrucît, în al doilea rînd, zeloții și Sfîntul Ioan Botezătorul erau «homines religiosi», adică persoane care aveau ca țel esențial în viață a plăcea lui Dumnezeu și a împlini voia Lui, reiese că și «cei îmbrăcați în veșminte moi», trebuiau să fie de asemenea membrii ai unei grupări religioase, ai unei secte instalate în epoca aceea în pustie. După o amănunțită analiză lingvistică a textului, după prezentarea împrejurărilor istorice și după ce înfățișează pe larg raporturile între «irodianii-esenienii» și Irod și casa lui — oprindu-se îndeosebi asupra legăturilor acestora cu palatul de iarnă al lui Irod de la Ierihon și cu cel de la fortăreața Massada, autorul concludă că i se pare «sigur» că «cei îmbrăcați în haine moi sînt în casele regilor», irodianii care locuiau în pustie, sînt esenienii, pentru că: «1. Hristos vorbește în textul din Matei XI, 7—8 și din Luca VII, 24—25 despre membrii sectelor religioase; 2. Singura sectă iudaică protejată de Irod cel Mare și de principii din familia lui a fost cea a esenienilor; 3. Esenienii se aflau în pustie, ca și Sfîntul Ioan Botezătorul și zeloții; 4. Esenienii purtau în pustie veșminte moi «de in»; 5. Esenienii duceau în pustie o viață relativ comodă și ușoară în raport cu viața dusă de Sfîntul Ioan Botezătorul și de zeloți; 6. Esenienii au locuit în deșert ca-sele regale de la Massada și de la Ierihon; 7. Singurii membrii ai unei secte iudaice care au trăit în pustie și au fost legați de principii familiei lui Irod cel Mare au fost esenienii». — (O. P.).

D. M. Pippidi, *În jurul papirilor de la Derveni și Callatis*, în «Studii clasice», București, IX (1967), p. 203—210 (Societatea de Studii clasice din Republica Socialistă România).

În 1959 la Callatis (Mangalia) s-a descoperit un papir grec, care însă n-a putut fi salvat, în procesul dezgropării. Cel mai mare număr de papiri se află în Egipt, în Palestina, în Italia, la Herculaneum și în Napoli. La puțin timp după descoperirea de la Mangalia, în Grecia septentrională, lângă Salonic, la Derveni, în montana unui tumul, acoperind un mormînt de piatră, printre resturile unui rug de incinerare, s-a găsit un sul de papirus, fragmentar carbonizat. O însemnată parte din text a fost salvată de specialistul A. Fackelmann, conservatorul colecției de papiri din Biblioteca Națională din Viena. În 1963, profesorul I. G. Kapsomenos de la Universitatea din Salonic publică textul în revista «Gnomon», p. 222—223: *Der Papyrus von Derveni. Ein Kommentar für orphischen Theogonie*. Cu prilejul Congresului Internațional de studii clasice, care a avut loc la Philadelphia în 1964, I. G. Kapsomenos prezintă informații suplimentare. Ceea ce a mai rămas din papirus reprezintă resturile unui sul lung, la origine avînd cca 59 cm, redus la un număr de 150 de fragmente inegale. Ele sînt distribuite între 22 coloane, păstrîndu-se mai bine în partea superioară, clar scrise și care au fost întărite în laborator.

Cîteva cuvinte, evidente, din primul moment — «mystray» Theos, theein, hoas», te fac să înțelegi că au un caracter religios. E vorba aici de un comentariu al unui poem orfic. Din poemul autorului necunoscut care a stat la baza acestui comentariu

Mozaicul policrom, desfășurat pe terasa B pe o lungime de 100 m și o lățime de 20 m, era locul unde se țineau festivități, adunări populare și tot felul de manifestații legate de instituția Agoraiei.

Jumătate din terasa de mozaic, anume partea dinspre port, era așezată pe spinarea celor 11 încăperi boltite, fațadele cărora se văd în terasa C.

S-a stabilit că edificiul a fost în întregime distrus cu prilejul unor cutremure de pământ din secolul al V-lea, cum dovedesc fragmentele masive din placa mozaicului care au fost găsite în încăperile prăbușite.

Marile cantități de mărfuri de import, aflate în încăperile 3 și 4 (160 de amfore mari, pline cu rășinoase de tot felul, lingouri de fier și un depozit întreg de ancore de fier pentru corăbii, numărul mare de opaițe, caracteristice secolelor al IV-lea—al V-lea) oferă posibilitatea de a înțelege acum, pentru prima dată, cât era de mare și de importantă această milenară așezare maritimă.

Bazându-se pe faptul că în cinci locuri diferite au fost găsite monede de bronz de la împărații Constantin cel Mare și Constanțiu — autorul presupune secolul al IV-lea ca dată a construirii sau a reparării edificiului cu mozaic. — (Ioan F. Stănculescu).

Pr. D. Bălașa, *Schitul Teișul sau Teiușul (județul Gorj)*, în «Mitropolia Olteniei», XX (1968), nr. 5—6, p. 403—405.

O scurtă dar substanțială precizare în legătură cu ctitorul și cu sfințirea Schitului Teiușul, situat spre nord, la circa 5 km de Mănăstirea Tismana, al cărei metoc este,

«Schitul ar fi fost ridicat în secolul al XVIII-lea», la început ca o simplă sihăstrie, iar mai târziu ar fi fost ridicată și biserica de lemn.

Autorul analizează cuprinsul unor însemnări făcute la 1817 pe cartea *Cuviosul Sfântul Teodor Studitul* (tipărită în 1784), și găsită în biblioteca Mănăstirii Surpatele. Din cuprinsul acestor însemnări reiese că Schitul Teiușul este ctitoria arhimandritului Partenie, fost igumen la Sfântul Munte și apoi la Mănăstirea Tismana; că schitul a fost târnosit la 1 februarie 1817; și că hramul Schitului Teiușul se sărbătorea la 1822, în ziua de 24 iunie.

Însemnările analizate constituia singurul izvor din care se poate preciza ctitorul și hramul Schitului Teiușul.

Pavel Chihaiia, *Un vechi monument de arhitectură în Rîmnicu-Vîlcea: biserica Sfântul Dumitru*, în «Studii și cercetări de istoria artei», Seria Artă plastică, tom. XIV, nr. 2/1967, p. 175—186.

În ultimii ani autorul a studiat diferite biserici construite de meșteri saxoni, în stil roman și gotic, pentru folosul populației catolice imigrate din Transilvania în orașele Curtea de Argeș, Cîmpulung și Tîrgoviște — la care acum adaugă studierea fostei biserici catolice din Rîmnicu-Vîlcea, devenită în decursul vremii biserică ortodoxă.

Întrucît biserica Sfântul Dumitru din Rîmnicu-Vîlcea — deși prezintă un plan diferit de cel al bisericilor ortodoxe din Țara Românească — nu a fost studiată îndeaproape nici ea, nici turnul clopotniței care a fost inițial alături de biserică și numai mai târziu a fost legat de corpul bisericii, autorul își propune să încerce a desluși începuturile și evoluția întregului monument.

Cercetarea particularităților planului monumentului îndreptățește ipoteza că la origine el a aparținut catolicilor și că, ulterior, a fost reconstituit ca biserică ortodoxă.

Studiind îndeaproape monumentul — materialul din care este construit și felul în care este construit, precum și modificările suferite —, autorul socotește că monumentul original a constat dintr-o biserică-sală, tăvănită cu grinzi aparente,

mul de nord al Mării Negre pînă în Vestul mediteranean și din zorii istoriei pînă în epoca imperială romană. Dionysos devine un zeu al naturii care moare și reînvie, stăpîn al sufletelor și chezașul veșniciei (M. P. Nilsson, *Griechische Religionsgeschichte*, I, München, 1954, p. 598).

La Callatis se constată un număr impresionant de mărturii epigrafice și arheologice, privind cultul public și tainic al lui Dionysos. În epoca elenistică și în primele veacuri ale erei noastre apar mențiuni repetate ale unor temple și grote destinate cultului zeului viței, printre locuitorii orașului existînd mulți inițiați în misterele dionisiace. Se poate susține că ne aflăm aici într-o atmosferă de fervoare dionisiacă, pregătită de-a lungul vieții pentru a păși inițiat dincolo, iar defunctul din mormîntul descoperit în 1959 a putut fi un adept al zeului, chiar un demnitar din ierarhia secretă sacerdotală. Ar indica o astfel de poziție, proporțiile tumulului, cît și cele două coronițe, îngropate în el. În limitele impuse de minimul de date furnizate de descoperirea de la Callatis, o astfel de ipoteză poate fi formulată. — (C.B.).

I.P.S. Tit Simedrea, *Cel mai vechi document arheologic găsit pe teritoriul țării noastre*, în «Glasul Bisericii», XXVII (1968), nr. 5—6, p. 719—720.

Se împlinesc acum (1968—1969), 1600 de ani de la data intrării în istorie a Episcopiei Tomisului (Constanța), prin episcopul Betronius sau Vetranius. Cu acest prilej autorul prezintă cel mai vechi document arheologic creștin, descoperit pe teritoriul patriei noastre, o *gemă* (piatră prețioasă), descoperită împreună cu alte gеме din veacul I—III d. Hr. în timpul săpăturilor arheologice de la Constanța.

Gema creștină — reprodusă fotografic în cuprinsul articolului — reprezintă o *cornalină* gravată, înfățișînd pe Mîntuitorul răstignit.

Autorul descrie documentul și-l apreciază ca datînd din veacul al II-lea d. Hr.

V. Canarache, *Edificiul cu mozaic din Tomis*, Editura Muzeului regional de arheologie Dobrogea, f.a., 32 p.

O gravură de epocă a portului reprezintă Constanța la 1877—1878 și întreaga faleză de vest a orașului, pe care se observă de la stînga la dreapta: *Bazilica cu criptă pictată*; *Vechile ateliere*; *Edificiul cu mozaic*; *Depozitele genoveze*; *Leutiarionul*; *Bazilica creștină din gara portului*; *Cheul genovez*. Edificiul cu mozaic datează din epoca primei jumătăți a secolului al IV-lea și constituie una din cele mai mari și mai impresionante descoperiri arheologice făcute în ultimii ani căci pune în adevărata sa lumină necunoscuta amploare pe care a avut-o viața metropolă a Pontului — «preastrălucitul oraș al tomitanilor», cum era numit în secolul al II-lea d. Hr.

Mozaicul a fost descoperit în 1959 pe faleza de vest a orașului, în spatele Pieții Ovidiu, cu prilejul săpării unui bloc de locuințe și a unui nou bulevard de centură. Cercetările au continuat pînă în 1962, cînd s-a ajuns la «un rezultat aproape complet» privind primul sector de circa 10 mii m.p., al marelui edificiu identificat de autor cu Agora.

Pornind dinspre centrul orașului, la dreapta către portul antic (după cum se poate vedea în imaginea de la p. 17), se coborau cele patru terase distincte, care alcătuiau în antichitate arhitectura Tomisului pe faleza de vest (A-B-C-D) în care s-au făcut săpături. În aceste patru terase se aflau cîte 11 magazine de mărfuri, construite sub perimetrul de mozaic.

Mircea Păcurariu, *Legăturile Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI—XVIII*. Teză de doctorat cu un «Cuvînt înainte» de I.P.S. Nicolae al Ardealului, în «Mitropolia Ardealului», XIII (1968), nr. 1—3, p. I—VIII; 1—173.

În cele patru capitole ale lucrării sînt urmărite diferite laturi ale legăturilor bisericești ce au existat, în diferite perioade din secolele studiate, între românii din cele trei «țări» românești, evidențiind de fiecare dată, profunzimea, sinceritatea și permanența acestor legături, care au contribuit la apărarea Ortodoxiei și la formarea conștiinței naționale prin sprijinirea ideilor de unire a tuturor românilor.

Ideea de unitate a putut fi cu deosebire accentuată în cadrul acestor legături bisericești, pentru că în cele trei «țări» române locuia același popor care vorbea aceeași limbă și mărturisea aceeași credință. Această împerechere a credinței ortodoxe cu ideea de unitate de neam a căpătat o formă de exprimare neîntîlnită la alte popoare: în prefețele cărților de slujbă și ale cărților teologice apărute în aceste trei secole în diferite centre din Țara Românească (Rîmnic, București, Tîrgoviște, Snagov), în Moldova (Rădăuți, Iași, Suceava, Neamț) și în Transilvania (Brașov, Bălgrad), încît se poate afirma că «românii din Transilvania au făcut — în împrejurările grele în care au trăit sub stăpînire străină — din credința ortodoxă un zid puternic de apărare împotriva celor care urmăreau desființarea lor, ca neam, Biserica Ortodoxă ținînd pentru ei locul unei organizații de stat».

Desigur că aceasta n-ar fi fost cu putință fără sprijinul neînterupt și eficace al românilor din Țara Românească și din Moldova. Autorul demonstrează aceasta urmărind:

În capitolul întîi (p. 8—35): «Legăturile Bisericii Ortodoxe transilvănene cu ierarhia și cu domnitorii din Țara Românească și din Moldova»; în capitolul al doilea (p. 36—84): «Contribuția Țării Românești și a Moldovei la apărarea Ortodoxiei din Transilvania»; în capitolul al treilea (p. 85—137): «Schimbările culturale bisericești» (circulația tipăriturilor, a meșterilor (tipografi, dascăli, copişti, zugravi), învățătura de carte, etc.); iar în capitolul al patrulea (138—158): «Ajutoarele materiale acordate de Țara Românească și Moldova, Bisericii Ortodoxe din Transilvania» (cîtorii de mînăstiri și biserici, danii de moșii, bani, veșminte și obiecte de cult).

Lucrarea se încheie cu lista bibliografică generală a temei tratate; iar 36 de ilustrații documentează cuprinsul lucrării.

Prof. Atanasie Popa, *Cărturari bihoreni: Popa Ursu din Cotiglet, secolul al XVII-lea*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», XLIV (1968), nr. 5—6, p. 298—300.

Bihorul — în vechime «Țara Bihorului» — este unul din ținuturile cele mai românești, în care bunurile spirituale dobîndite prin învățătură, în Biserică și în școală, au fost păstrate cu credincioșie. În Bihor «cărturarii erau mai mult *diecii* — cîntăreții de biserică» — (care se formau pe lîngă strană de către cîntăreții mai bătrîni, și apoi slujeau pe viață) și nu mai puțin preoții care și îndrumau pe diecii care erau cunoscători ai cititului și scrisului. Diecii și unii preoți-călugări, s-au îndeletnicit și cu scrisul cărților de slujbă — care s-a făcut totdeauna numai în românește — de care aveau nevoie.

Bihorul «a păstrat cel mai mare număr de manuscrise și mai toate numai în limba română». În Bihor nu se cunosc manuscrise slave, întrucît bihorenii nu au avut contact direct nici cu slavii de nord (rușii, rutenii) și nici cu slavii de sud (sîrbii).

Studiază apoi îndeaproape viața și activitatea lui *Popa Ursu din Cotiglet* «de la care s-au păstrat manuscrise de o valoare deosebită pentru istoria limbii și literaturii române».

care avea la est o absidă pentagonală, și un turn, foarte probabil cu două niveluri, alipit fațadei de vest. Mai târziu, partea vestică a navei, a fost dărîmată, pentru a fi supralărgită, iar vechiul turn a fost înglobat în întregime în noua ctitorie ortodoxă.

În continuare autorul cercetează puținele date scrise despre această ctitorie, confirmînd deducțiile făcute în urma studierii monumentului însuși.

Încît, atît pe temeiul documentelor, cît și pe cel al analizei vestigiilor materiale, se poate afirma că biserica Sfîntului Dumitru, în forma sa originală, a preexistat anului 1530. Este probabil că sașii din Rîmnicu-Vilcea — prezenți documentar încă de la sfîrșitul veacului al XIV-lea să fi avut o biserică a lor, despre care nu se știe dacă a fost înălțată pe locul bisericii Sfîntul Dumitru sau dacă e chiar biserica păstrată, în parte, pînă în zilele noastre, cu toate că sașii din Rîmnicu-Vilcea nu au avut vechimea celor din Cîmpulung, nici a celor din Curtea de Argeș, ci s-au asemănat cu cei din Tirgoviște.

Autorul încheie studiul său cu afirmația că biserica Sfîntul Dumitru din Rîmnicu-Vilcea prezintă o «interesantă soluție constructivă, unică de acest fel, pe care o constatăm pe aria Țării Românești și care merită să stea în atenția cercetătorilor». — (O. P.).

Pavel Chihaiia, *Efigii monetare și portrete votive ale voievozilor Radu I și Mircea cel Bătrîn*, în «Glasul Bisericii», XXVII (1968), nr. 5—6, p. 721—747.

Studiul — încadrat în iconografia monetară (ca ramură a numografiei) — se ocupă de efigiile monetare (și de monedele cu efigii) ale celor doi voievozi ai Țării Românești, raportîndu-le la chipurile lor păstrate în diferite biserici și comparîndu-le cu alte efigii monetare. Astfel sînt descrise pe larg și fidel costumele efigiilor lui Radu I și Mircea cel Bătrîn, cu ample explicații asupra funcției și semnificațiilor acestora, făcînd interesante referiri la monumente similare contemporane și la iconografia bisericească, pentru precizarea înfățișării reale a voievozilor și pentru stabilirea originalității efigiilor.

După aceasta autorul cercetează îndeaproape cele opt tipuri de monede cu efigii care au legenda în limba slavonă, cu excepția unui singur tip din monedele lui Mircea cel Bătrîn (cu inscripția enigmatică «Petrus ban» și cu legendă bilingvă — slavă și latină).

Din comparația efigiilor monetare cu portretele zugrăvite ale lui Radu I și Mircea cel Bătrîn, autorul concludă că, în moda vestimentară de fiecare zi, ca și în cea solemnă, chipurile zugrăvite, «corespund unei înfățișări deosebite, distinsă și prin unele adaosuri virtuale, nu uzuale». Ceea ce poate justifica afirmația că «reprezentările monetare oglindesc semnificații diferite, care variază de la o emisiune la alta, dînd naștere la implicații nu numai politice, economice și culturale, ci chiar militare». Pentru că «fiecare monedă reprezintă o individualitate simbolică, un organism viu, și, în consecință, nu poate fi înțeleasă decît dacă se ia în considerare întreg contextul de împrejurări căruia moneda a aparținut și de care este legată».

Din demonstrarea făcută în studiul său, autorul concludă că monedele cu efigie ale voievozilor Radu I și Mircea cel Bătrîn sînt cu deosebire originale, deoarece ele «datorează foarte puțin reprezentărilor numismatice din jur, denotînd independența certă — economică, politică și artistică — a Țării Românești din acea epocă». Originalitatea de concepție a monedelor lui Radu I și Mircea cel Bătrîn se manifestă în faptul că folosesc din exterior doar elemente secundare pe care le adaugă întregului. Aceasta dovedește că «la hotarele dintre lumea bizantină și lumea occidentală» Țara Românească a manifestat permanent o libertate categorică de alegere și de realizare în toate domeniile.

Studiul este ilustrat cu reproducerea a 38 de schițe a portretelor celor doi voievozi după monezile cu efigie și după chipurile zugrăvite în biserici.

Din cercetarea actelor descoperite în arhiva județului Caraș-Severin au fost extrase date necunoscute asupra activității «Societății secrete» ce purta numele «Constituția», care a activat în primele decenii ale veacului al XIX-lea la Lugoj, fiind descoperită de autoritățile de stat în anul 1830.

După analiza datelor s-a putut «contura caracterul și scopul acestei societăți secrete compusă din intelectuali și meseriași români, un rol preponderent revenind preoților ortodocși români din Lugoj».

Ion-Radu Mircea, «*Les vies des rois et archevêques serbes*» et leurs circulation en Moldavie. Une copie inconnue de 1567, în «*Revue des études sud-est européennes*», Bucarest, tom. IV (1966), n-os 3—4, p. 393—412.

Autorul descrie manuscrisul slav al *Sbornicului* «*Viața țarilor și patriarhilor sîrbi*», din hîrtie de bună calitate, 31×20 cm., 227 foi numerotate + 2 foi nenumerate, scris de monahul român Azarie în 1567, manuscris care se află în Mînăstirea Sucevița din nordul Moldovei. După prototip se cunosc patru copii în afară de cea descrisă. Prima copie, scrisă în 1763, se află în Biblioteca bisericii mitropolitane din Karlovač, fiind transcrisă după un «vechi manuscris» păstrat în Mînăstirea Hilandar; a doua copie din 1780, în limba rusă, care a aparținut de asemenea Mînăstirii Hilandar; a treia copie, din Lvov, scrisă la jumătatea secolului al XVI-lea în Moldova, a fost cumpărată în 1574 de uricarul Grigore Iurașcu, de la «popa Ioan», un preot din Hotin. Această copie ajunge mai întîi în Mînăstirea Sucevița, pentru ca mai pe urmă să se găsească în Biblioteca Universității din Lvov. Pierdută în timpul celui de al doilea război mondial, ea e cunoscută datorită unor descrieri mai vechi. Deși redactată în limba sîrbă, această copie conținea multe elemente din limba slavonă întrebuințată în secolul al XVI-lea în Moldova (Vezi P. Safarik, *Das serbische Schrifttum*, Prague, 1865, nr. 195—242). Cea de a patra copie e cea mai veche, ca dată, și se găsea la Hilandar încă din anul 1553, scrisă, probabil, după un alt manuscris, în Mînăstirea Mileșevo și dedicată centrului cultural sîrb din Muntele Atos. Manuscrisul acesteia era redactat în slavona bisericească. La începutul secolului al XX-lea manuscrisul a dispărut din biblioteca mînăstirii. Copia descrisă de Ion-Radu Mircea în articolul ce-l prezentăm, a fost descrisă sumar de Dimitrie Dan (*Mînăstirea Sucevița*, București, 1923) și semnalată de asemenea de Antonie Petrușevici. Scrisul copiei de la Sucevița e semi-unical bisericesc moldovenesc, cu 25 de rînduri pe pagină, cu cerneală neagră, iar titlurile și unele note marginale, cu cerneală roșie. Unicul ornament în afară de inițialele împodobite, îl constituie frontispiciul, alcătuit din cercuri ce se întretaie, legate între ele prin X care se termină în cele patru extremități prin flori, făcînd parte din ornamentația obișnuită în Moldova (Motivul e asemănător tipului IV, stabilit de Emil Lăzărescu, *Trei manuscrise moldovenești de la Muzeul de artă al R.P.R.*, în «Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare. Culegere de studii, îngrijită de M. Berza, București, 1964, p. 544 și 588). Aspectul somptuos al copiei e pus în valoare de inițialele de aur pe fond roșu (fila 1 v, 66 v, 158, 218 etc.). Legătura și ferecătura manuscrisului sînt caracteristice secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, executate imediat după copiere. Originalitatea constă în redactarea textului în limba medio-bulgară, fiind unică între copiile cunoscute. Călugărul Azarie a utilizat slavona bisericească cu elementele proprii românești. Azarie intervine chiar în stilul narațiunii, înlocuind cite un cuvînt, introducînd altele noi și renunțînd la unele expresii. Se știe că mitropolitul Danilo (1270—1330) e autorul acestui sbornic (Prima lui editare e făcută de G. Daničić, în 1866). Sbornicul face parte din literatura istoriografică, ce prezintă viețile întemeietorilor statului și Bisericii naționale sîrbe, de la Uroș I pînă la țarul Ștefan Milutin, iar în ceea ce privește patriarhii, pînă la cei ce au urmat la Sava Nemanja, pînă în 1317. Ucenicii acestuia au descris pînă la Ștefan Dușan. În 1345, sbornicul se întrerupe brusc, în ceea ce privește mitropolii și patriarhii; cronologia prezentată ajunge pînă în 1376. Scris în spiritul tradiției aghiografice, el are totuși respect pentru faptul istoric, prezen-

Manuscrisele rămase de la Popa Ursu din Cotiglet sînt patru : 1. *Molitvenicul de la Aștileu* (Bibl. Acad. R. S. România, ms. 4151) poate fi datat după textele vechi ce cuprinde, între 1660 și 1670, fiind cel mai vechi manuscris al lui Popa Ursu ; 2. *Molitvenicul de la Cotiglet* (Bibl. Acad. R. S. România, ms. 4641) este datat din 1676 ; 3. *Cazania* copiată în Cotiglet (aflată în colecție personală la Cluj) este datată din 1680 ; și 4. *Cazania de la Chistog* (Bibl. Acad. R. S. România, ms. 4182) este datată dinainte de 1692, fără a se putea preciza data și locul unde a fost copiată.

Aceste patru manuscrise prezintă o deosebită valoare literară pentru că cuprind pe lîngă textele obișnuite scopului fiecărui manuscris — cazanii ori molitvenice — și unele texte literare vechi, dintre care multe sînt *necunoscute, nesemnate*, ori *cunoscute dar neprezentate ori studiate*. Din cercetarea manuscriselor, și îndeosebi după formele de limbă, copistul Popa Ursu poate fi socotit pentru unele texte traducător sau completator al textelor din manuscrisele lui.

Manuscrisele rămase de la Popa Ursu din Cotiglet se încadrează în manuscrisele copiate de diecii și preoții bihoreni după alte manuscrise, și foarte rar după cărți tipărite, ca o replică la acțiunea de calvinizare ce se exercita prin cartea tipărită. Și totuși unii copisti, între care și Popa Ursu, au cedat într-o oarecare măsură presiunilor calvine și au trecut în manuscrisele lor unele învățături și practici calvine, dar cu părți majoritare ortodoxe (îndeosebi la botez și cununie, slujba înmormîntării, maslului și liturghiei au rămas doar după rînduiala veche ortodoxă).

În studiul său autorul analizează îndeaproape cuprinsul și valoarea documentară a celor patru manuscrise rămase de la Popa Ursu, comparîndu-le cu alte diferite manuscrise și cărți tipărite și reproducînd multe extrase în sprijinul demonstrației sale, pentru care folosește bibliografia de specialitate.

Nicolae Cornean, *Aspecte din trecutul învățămîntului în Banat*, în «Mitropolia Banatului», XVIII (1968), nr. 4—6, p. 269—275.

Urmărind să înfățișeze momente importante din activitatea «Școlii de dascălie» de la Caransebeș, autorul face la început o scurtă incursiune în istoria dezvoltării și răspîndirii Reformei în Europa, subliniind faptul că ideile Reformei au dus în toate popoarele revirimentul trezirii conștiinței naționale, ceea ce a constituit punctul de plecare al unor importante urmări pentru descătușarea și dezvoltarea culturală a popoarelor. Astfel, Școala de dascălie de la Caransebeș a fost înființată sub influență calvină și a avut și un scop propagandistic întrucît funcționa în locul pe care funcționase școala catolică.

După ce urmărește pe scurt activitatea acestei școli în veacurile al XVI-lea și al XVII-lea, cînd Școala de dascălie de la Caransebeș s-a dovedit a fi fost «un prim laborator al culturii noastre», pentru că de aici — ca și de la Orăștie, Bălgrad, Sibiu, Brașov — «pornesc cele dintîi raze de lumină prin slova românească», și după ce înfățișează frămîntările prin care a trecut școala în veacul al XVIII-lea, autorul analizează conținutul și urmările decretului *Ratio educationis* publicat de împărăteasa Maria Terezia, în august 1777.

Datorită aplicării acestui decret «învățămîntul devine problemă publică, iar școlile devin instituții publice». Reforma școlară pe care a provocat-o «Ratio educationis» ar fi rămas însă, în Banat, o reformă pur decorativă, dacă pentru aplicarea lui n-ar fi activat cu elan cei mai mulți dintre preoții ortodocși și învățătorii români din trecut, care pot fi calificați ca protagoniști ai emancipării noastre culturale.

Alexandru Rusu și Constantin Rudneanu, *Contribuții bănățene la împlinirea aspirațiilor sociale și naționale ale poporului*, în «Mitropolia Banatului», XVIII (1968), nr. 4—6, p. 260—268.

Curentul larg de dezvoltare a spiritului revoluționar în toate popoarele asuprite din Europa, care s-a manifestat în urma Revoluției franceze, a dus la organizarea de societăți secrete cu caracter politic în aceste țări.

Bisericii fiind convins că Ortodoxia poate triumfa numai dacă nu vor exista disensiuni printre credincioși. Sfântul Vasile a avut întotdeauna atitudini întemeiate și a ținut echilibrul între sarcinile ce le avea ca ierarh și umilința pe care trebuia s-o practice ca monah. Fouyas subliniază că Biserica Ortodoxă menține ca definitivă învățătura marilor Părinți și acceptă interpretarea lor în toată teologia patristică.

Cu privire la jurisdicția pe care episcopul Romei a pretins-o în trecut asupra Bisericii Ortodoxe, dar care în fapt n-a existat niciodată, Fouyas constată că Biserica Răsăritului a fost întotdeauna independentă. Părinții acestei Biserici au arătat o considerație deosebită episcopului Romei, așa cum a arătat și celor de la Alexandria, Antiohia și Cezareea, și mai târziu celui din Constantinopol. Scaunul Romei a fost totdeauna socotit de frunte al lumii creștine și adeseori episcopii orientali uzau de formule de adresă înflorite, care în parte se utilizează și astăzi în stilul epistolar irenic bisericesc. Un autor scria de curind (Armand de Mendieta, *Rome and Canterbury*, London, 1962, p. 189) că «este surprinzător cum au putut fi greșit interpretate unele aclamații ale Părinților din Sinoade, sau unele fraze de respect sau laudative de care au uzat patriarhii de Constantinopol, Antiohia și Alexandria drept acte explicate de recunoaștere a unei preeminențe». Același autor precizează că Biserica Orientală în perioada patristică, și chiar pînă în perioada modernă, n-a recunoscut niciodată vreo jurisdicție asupra sa, asupra organizării sale interne, asupra patriarhiilor, sau credincioșilor săi.

Dorința părinților Bisericii de a stabili universalitatea acesteia a fost manifestată în toate ocaziile. În acest scop ei au căutat să atragă și pe episcopii apuseni, adresîndu-li-se în termeni măgulitori. Episcopul Damasus (366—384), renumit prin însărcinarea dată Fericitului Ieronim de a traduce Biblia (Vulgata), avea unele pretenții de supremație, pe care Sfântul Vasile cel Mare i le-a criticat cu asprime.

În concepția Sfântului Vasile cel Mare ca și a altor Părinți ai Bisericii din Răsărit se recunoștea Sfântului Apostol Petru denumirea de «cel mai mare în credință dintre Apostoli, dar toți episcopii sînt succesorii Apostolilor». Damasus a fost primul episcop roman care a afirmat că Biserica sa este apostolică. Dintr-un punct de vedere el avea dreptate. Titulatura de Biserică apostolică se cuvenea cu drept cuvînt Romei, pentru că în Apus a fost singura apostolică. Răsăritenii n-au numit niciodată însă vreuna din Bisericile Răsăritului cu titlul de Biserică apostolică, pentru că toate Bisericile erau Scaune apostolice. În Apus s-a dat această denumire de Scaun apostolic, înțelegîndu-se o jurisdicție asupra episcopilor din această regiune a lumii. În *Epistola LXX-a* Sfântul Vasile a explicat că prin Răsărit și Apus înțelege vasele teritorii despărțite de o linie ce pleca din Iliria și mergea spre sud, pînă în Egipt.

În *Comentarul la Psalmul CXXXII* Sfântul Vasile spune că Domnul Hristos însuși a trimis Bisericii Sale harul Duhului Sfînt; iar în *Scrisoarea către Damasus* Sfântul Vasile scrie: «Că toți cei ce sînt despărțiți unii de alții de vaste depărtări, sînt legați împreună de unirea săvîrșită de dragoste și armonia membrilor Trupului lui Hristos». Tot astfel celor din Italia și din Galia le scria: «Toți cei ce mărturisesc credința apostolică, să pună capăt pe viitor schismelor care din nefericire îi separă și să asculte de aci înainte de autoritatea Bisericii. Numai astfel Trupul lui Hristos va fi întreg și întregit cu toate membrele Lui».

În *Epistola LXII* Sfântul Vasile scrie ucenicului său Chilon: «Nu știi oare că cei ce sînt sfințiți de Dumnezeu a fi episcopi ai Bisericii Sale, se adună neconținut cu frații lor?» În toate scrisorile sale, cu excepția celei adresate lui Damasus, Sfântul Vasile utilizează titulatura «Episcopilor din Apus», «fraților preoți din Italia și Galia». Cu ocazia schismei cunoscute din Biserica Antiohiei, Sfântul Vasile se adresează episcopilor apuseni și în consecință episcopului Romei, Damasus, cerîndu-le întrunirea într-un sinod comun, al tuturor episcopilor din Apus și Răsărit, pentru a rezolva nu numai schisma antiohiană, ci toate ereziile care tulburau Biserica Răsăriteană. Sfântul Vasile reușise să unească pe episcopii ortodocși din Asia Mică împotriva ereziei ariene și dorea să-i ralieze și pe episcopii ortodocși din Apus la lupta sa. *Epistola XCII* către italieni și gali nu poate fi interpretată decît ca o dorință arzătoare a Sfântului Vasile ca episcopii apuseni să contribuie la rezolvarea schismei, în interesul unității Bisericii și mai ales pentru că episcopul schismatic

tind o descriere exactă a societății și a evenimentelor. Autorul deplînge ruptura cu Bizanțul și laudă reconcilierea.

Manuscrisul-copie de la Sucevița conține pînă la fila 157 biografiile despotilor sîrbi, iar în rest biografiile amănunțite ale patriarhilor sîrbi. Însemnările cele mai importante sînt cea a lui Azarie și cea a donatorului, mitropolitul Gheorghe Movilă (Vezi Ion Bogdan, *Letopisețul lui Azarie*, București 1909).

Însemnarea donatorului începe imediat după aceea a copistului: «Această cronică a fost cumpărată de Gheorghe Movilă, mitropolit de Suceava și dăruită Mînăstirii Sucevița...». Valoarea copiei de la Sucevița e indiscutabilă, fiind cea mai veche (1567); arhetipul moldovenesc ar fi mai vechi decît cele de care s-au servit copiii în 1763 și 1780. Sbornicul a suportat diferite redactări și interpolări. Expunerea în sbornicul moldovenesc e deseori întreruptă prin formula «Blagosloviți Părinte», fapt ce atestă întrebuițarea sa în obștile monahale (Vezi analiza letopisețelor moldovene în P. P. Panaitescu, *Les chroniques slaves de Moldavie au XV-e siècle*, în «Romanoslavica» I, București, 1958, p. 150—151). Cronicarii Macarie, Eftimie și Azarie, în cronicile lor prezintă evenimente din timpul domniei lui Petru Rareș, urmașii săi, Alexandru Lăpușneanu, întrebuițînd încă stilul pretențios și retoric al cronicarilor bizantini. Începînd cu secolul al XVI-lea emigrația sîrbă își găsește adăpost în Muntenia, Moldova și Transilvania. În istoria politică și culturală a acestei epoci, un rol important revine alianței domnitorilor noștri cu familia despotului sîrb Brankovici, prin căsătorii. Alături de Neagoe Basarab, de Petru Rareș, de Alexandru Lăpușneanu, stau doamnele Despina-Milița, Ruxandra și Chiajna în Muntenia, sau Elena Brancovici și fiica sa Domnița Ruxandra în Moldova. Aceste legături de sînge fac posibilă o circulație intensă a valorilor atît economice cît și culturale. Numai în acest mod se explică prezența în România a unor manuscrise, care au aparținut lui Branko Mladenovici (1346), patriarhului Sava de Peci (1349—1420), lui Gheorghe Brankovici (1504), sau despotului Ștefan Berislavici (1520—1535) (Vezi Ion-Radu Mircea, *Relations culturelles roumaino-serbes au XVI-e siècle*, în «Revue des études sud-est européennes», București, t. I (1963), nr. 3—4, p. 377—419). În a doua jumătate a secolului al XVI-lea circulă copii de *anale* și *cronici din literatura sîrbă, scrise de caligrafi moldoveni*. Astfel de vieți și panegirice ale domnilor și ierarhilor sînt multiplicat pe teritoriul moldovean. Aici ele nu erau studiate nu numai ca un material nou și interesant, ci mai mult, ele evocau epoca strălucitoare a familiilor domnitoare sîrbe înrudite cu noi. «Viețile țarilor și patriarhilor» preamăreau luptele și vitejia în slujba patriei, a creștinătății și independenței naționale. În aceste cronici domnitorii respectivi găseau un sprijin moral și un îndemn la apărarea patriei.

Aspectul elegant al copiei lui Azarie nu se explică decît prin faptul că avem de a face cu o redactare de curte domnească. Mînăstirea Sucevița fiind întemeiată de familia domnitoare a Movileștilor. Copia din 1567 datorită condeiului *unuiu din rarii autori români de limbă slavă*, proiectează o nouă lumină asupra personalității lui Azarie, descoperind în el, în afară de caligraful și artistul remarcabil, un cunosător al literaturii istorice sîrbe și bizantino-bulgare, ucenic al cronicarului Macarie, ajuns episcop de Roman. Nu e exclus ca Azarie să fi întreținut legătură cu curtea lui Alexandru Lăpușneanu și să fi fost în apropierea soției acestuia Ruxandra, la care erau adăpostiți părinții și slugile sîrbești ale doamnei. Amintirea timpurilor apuse trezea speranța unei reînvieri politice, a revenirii unor timpuri mai bune (Vezi P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din secolele XV—XVI*, publicate de Ion Bogdan, București, 1959). Copia lui Azarie se integrează într-un context unitar de istorie și cultură sud-est europeană. — (C. B.).

Methodios G. Fouyas, *St. Basil the Great and the Roman, See*, Manchester, 1965.

Arhimandritul Methodios G. Fouyas, parohul bisericii grecești din Manchester, Anglia, prezintă învățătura Sfîntului Vasile cel Mare cu privire la eclesiologie și dezvoltarea ideii de unitate creștină.

În *Epistola CCIV* către Biserica din Neocezarea, Sfîntul Vasile cel Mare își exprimă interesul pentru unitatea Bisericii și silința sa de a ține legături strînse cu un număr cît mai mare de episcopi, fiindcă Sfîntul Vasile lupta pentru unitatea

Autorul urmărește să lămurească particularitățile scrierii române și semnalează dificultățile majore pe care le prezintă lectura acestor texte și indică problemele pe care le ridică transcrierea textelor scrise în alfabet chirilic, în alfabetul latin.

Îmbogățit cu 16 reproduceri fotografice și cu mai multe tabele reprezentând diferite alfabete și transcrierea lor, articolul, fiind o foarte utilă introducere în paleografia română și constituind un ghid în literatura de specialitate existentă, se prezintă ca un interesant compendiu de paleografie română. — (O. P.).

Douglas C. Mc. Murtrie, *The Book, the story printing bookmaking*, Oxford, 676 p.

Cultura românească se asociază comemorării a 500 de ani de la moartea lui Gutenberg, inițiată de U.N.E.S.C.O. Invenția tiparului cu litere mobile a avut un rol covârșitor în istoria culturii și civilizației. După cum nu se poate cunoaște tehnica și civilizație fără acea descoperire a roții care se pierde în noaptea timpurilor, așa nu se poate concepe cultură în sensul modern al cuvântului fără tipar. Dacă în China se practica din primul mileniu imprimarea pe mătase prin metoda plăcilor, în țările europene n-au avut un ecou aceste metode, unele chiar cu litere mobile.

Pe la 1400 s-a născut omul care a pus piatra din capul unghiului a culturii moderne, Johann Gänsefleisch, Gutenberg, după mamă, care a văzut lumina zilei la Mainz. În 1430 s-a exilat la Strassburg. Începutul activității lui este cam nebulos, dar cercetători pasionați au descoperit dosarul unui proces intentat lui Gutenberg la Strassburg în 1439 de către urmașii unui asociat cu care se angajase într-un obscur «proces de fabricație», care se crede a fi fost tipărirea, tiparul, intrucît activitatea lor era ținută secretă.

În 1448 Gutenberg se întoarce la Mainz unde își asociază pe Johann Fust, care îl împrumută cu suma considerabilă de 800 de guldeni, «ca să-și termine lucrul», urmînd să participe la beneficiile realizate. În 1465 arhiepiscopul Adolf din Mainz numește pe Gutenberg secretar al său «pentru serviciile aduse și pe care le va mai aduce», iar în 1468 Gutenberg moare. S-a găsit o chitanță prin care Dr. Konrad Humery din Mainz confirmă primirea «unor forme, litere, scule și alte obiecte care au servit la efectuarea lucrărilor de imprimerie ale lui Johann Gutenberg». A fost înmormîntat la Mainz, în biserica Sfîntului Francisc.

Au existat însă controverse cu privire la invenția tiparului, atribuită de unii olandezului Janczoon Lourens Coster din Haarlem. Argumente concrete, în afară de orice îndoială, pe lângă recunoașterea unanimă a contemporanilor, pledează însă în favoarea lui Gutenberg. Fragmentele de tipărituri găsite în copertele cărților de la sfîrșitul secolului al XV-lea, utilizate ca umplutură de legători nu au indicație de autor sau de origină, ceea ce dovedește că invenția nu s-a făcut dintr-o dată, ci pe încetul. Trebuie de asemenea ținut în seamă că Gutenberg nu a comunicat secretul descoperirii sale decît asociaților, care contribuiseră cu sume importante la întreprinderea lui.

Cronologia noii descoperiri, după datele ce există pînă în prezent, ar fi următoarea: 1. Între anii 1444—1445, epoca încercărilor lui Gutenberg, a apărut la Strassburg cartea intitulată *Judecata lumii*, din care au rămas doar fragmente.

2. Din anul 1448 există *Calendarul astronomic*, tipărit pe o singură foie de pergament, care a fost descoperit abia în 1901 într-o veche legătorie din Wiesbaden și este atribuit lui Gutenberg pentru că numai el se ocupa la Mainz, la acea dată, cu astfel de îndeletniciri.

3. În același an Gutenberg tipărește *Gramatica latină* a lui Aelius Donatus, pe foi de pergament fin, carte care a cunoscut nu mai puțin de 16 ediții. Litera de tipar este cea de la *Calendarul astronomic*.

4. În 1454 papa Nicolae al V-lea, la cererea regelui Ciprului, lansează indulgențe celor care contribuiau cu bani pentru continuarea campaniei contra turcilor. Ele au fost tipărite pe foi de hîrtie și de pergament, avînd 30 și 31 rînduri pe pagină, în patru ediții, lăsîndu-se liber spațiul pentru completat numele beneficiarului.

Paulin fusese hirotonit de episcopul din Cagliari-Sardinia și fusese recunoscut de episcopul Damasus.

Sfântul Vasile cel Mare a avut însă o considerație deosebită față de Atanasie cel Mare, episcopul Alexandriei, căruia îi scrie în *Epistola LXVI*: «Oricum, situația bună a Bisericii antiohiene se datorește în bună măsură Cuvioșiei Voastre»; iar în altă epistolă îi scria: «Purtați grija tuturor Bisericilor, ca și cum ar fi toate una singură, pe care v-a încredințat-o Stăpînul nostru al tuturor». În *Epistola LXXX* accentuează către Sfântul Atanasie: «Cu cît bolile Bisericii se agravează, cu atît noi toți ne întoarcem spre desăvîrșirea ta, ferm convinși că singura mîngîiere ce ne-a mai rămas în nenorocirile prin care trecem este oblăduirea ta, căci tu, prin folosul ce ni-l aduci cu rugăciunile tale și prin știința ce ai de a ne da cele mai bune sfaturi în încercările prin care trecem toți, fără deosebire și cei care cunosc mai puțin desăvîrșirea ta, fie din auzite fie din proprie experiență, credem că ne-ai izbăvit de groaznica furtună de acum».

Un autor mai vechi, dar cu autoritate, Arthur P. Stanley, în lucrarea sa *Instituțiile creștine* (Christian Institutions, London, 1881, p. 212) a remarcat că în primele veacuri s-a recunoscut titlul de «papă» doar episcopului Alexandriei «și aceasta pentru motivul că se afla în fruntea celei mai învățate Biserici, de la care toate celelalte așteptau sfaturi și învățăminte». Ca și pe episcopii din Alexandria și Antiohia, Sfântul Vasile cel Mare a pus pe aceeași treaptă și pe episcopul Romei, care ocupa unul din cele mai importante scaune. Făcînd excepție asupra opiniilor episcopului Damasus, el se bucura de cinstea unui «corifeu» al episcopilor apuseni, dar corifeu înseamnă numai primul în cinste.

Astfel, raporturile Sfântului Vasile cel Mare cu apusenii n-au diferit de relațiile sale cu alte personalități importante, bisericești sau laice (contele Terentius). Este interesant de subliniat că numai greșita interpretare a ecleziologiei marilor Părinți ai Bisericii și în special a aceleia a Sfântului Vasile cel Mare a dus la neînțelegeri asupra unor importante poziții din literatura patristică. — (Al. A. B.).

Aurelian Sacerdoțeanu, Orientări în paleografia română, în «Revista arhivelor», an. XI (1968), nr. 1, p. 2—34.

Calificînd *paleografia* ca «știința care se ocupă cu cititul scrisului vechi, sau, mai exact, cu descifrarea diferitelor forme și alfabete de scris care au fost întrebuințate în trecut», pentru însemnările făcute în inscripții, acte, cărți, sigilii, monede, etc., autorul studiază pe larg metodele folosite pentru cercetarea grafiei, materiei pe care s-a scris, filigranele hîrtiei, ornamentele, instrumentele de scris, tehnica scrisului, precum și stabilirea timpului și locului cînd au luat naștere monumentele scripturistice și cu ce scop au fost scrise.

În paragraful întîi, «*Despre paleografie*», sînt studiate disciplinele științifice care ajută paleografia: epigrafia, sigilografia sau sfragistica, numismatica, medalistica, metrologia, condicologia, miniaturistica și îndeosebi textologia, etc.

În paragraful al doilea, «*Despre istoria scrisului*», este cercetată *originea și răspîndirea scrisului* (pictografic, ideografic, silabic, alfabetic) și *scrierea la români*.

În paragraful al treilea, «*Particularități paleografice generale*», sînt studiate: abrevierile, sigla, suspensia, contracția, suscrierea, monograma, literele înscrise, legătura, monocondilul, semnătura în cartuș, scrierea cu cartuș, numele sacre sau mistice, tetragramma, tehnografia, notele tiromene, semne auxiliare ale scrisului.

În paragraful al patrulea, «*Particularități paleografice speciale*», sînt studiate problemele legate de scrierea veche la români, care prezintă o paleografie specifică. Primele monumente literare, diplomatice și epigrafice romane au fost scrise în limba latină și în paleoslavă, care a folosit alfabetul chirilic, care mai tîrziu a fost folosit pînă acum un veac și pentru scrierea în limba română. De aceea textele scrise în acest alfabet constituie principala preocupare a paleografiei române.

După ce arată ce înțelegem atunci când spunem ortodoxie, autorul stăruie asupra căii de mijloc pe care o urmează ortodoxia față de protestantism pe de o parte și de romano-catolicism pe de alta, în chestiunea izvoarelor învățăturii dogmatice și morale creștine și în chestiunea autorității supreme din Biserică. Spre deosebire de protestantism și de romano-catolicism, Biserica Ortodoxă consideră ca păzitoare a Sfintei Scripturi și a Sfintei Tradiții întreaga Biserică, alcătuită din cler și popor, iar ca autoritate supremă în Biserică, ea nu acceptă pe papa, ci sinodul ecumenic, ca glas al întregii Biserici, în măsura în care hotărârile Sinodului ecumenic au fost recunoscute ca exprimând cugetul întregului trup al Bisericii, adică al clerului și poporului, conform cu cunoscuta *Enciclică a Patriarhilor ortodocși din 1848*. De asemenea autorul arată că în momentul de față primejdia mare care amenința nu numai ortodoxia ci și protestantismul și romano-catolicismul este tendința pustiitoare de a «deselliniza», adică de a moderniza creștinismul, prin eliminare din dogma creștină a ceea ce rezulta din filozofia elină. «Nu încapă îndoială, conchide autorul, că atît Biserica conducătoare, cît și teologia Bisericilor ortodoxe autocefale vor veghea asupra primejdiei acesteia, atîta timp cît atacurile acestea recente împotriva creștinismului tradițional ar putea orbi pe cineva prin noutatea lor, căci ele au împotriva lor nu numai lanțul neîntrerupt al unei tradiții ermineutice aproape de două ori milenare, dar și materialul de granit al textelor sfinte explicate în mod just și în sînge rece din punct de vedere filozofic și istoric — (Pr. Ol. Căciulă).

V. Sarîcev, *Hristologia și antropologia creștină*, în «Revista Patriarhiei din Moscova», nr. 6/1968, p. 73—77.

Articolul are la bază referatul susținut de V. Sarîcev, profesor la Academia duhovnicească din Moscova, la Consultația teologică asupra problemelor puse la Conferința mondială «Biserica și Societatea». Consultația a avut loc la Zagorsk (între 12 și 26 iulie 1966) fiind organizată de Consiliul Ecumenic al Bisericilor.

Așezînd pe primul loc latura spirituală a vieții omului, învățătura creștină asigură credincioșilor creștini paralelitatea evoluției cunoașterii materiale și a moralei, adică asigură compatibilitatea stăpînirii bunurilor materiale și a pietății. Pentru că acțiunea divină în om face ca «totul să i se cîvină omului», cu condiția ca materialitatea să nu stăpînească pe om — ca în Adam cel căzut — ci omul să stăpînească în chip rațional materialitatea.

Înfăptuirea țelului duhovnicesc al existenței umane trece prin slujirea față de oameni, pînă la jertfirea de sine — după exemplul lui Hristos (Marcu X, 45). Făcîndu-se jertfă pentru păcatele lumii și răbdînd moartea — ca expresie extremă a culpabilității omenestii —, Hristos a insuflat oamenilor puterea de a putea înfăptui slujirea jertfelnică, indicînd această slujire ca biruință asupra păcatului și ca posibilitate de înlăturare a nenorocirilor din lume. În acest fel viața omului trebuie să devină jertfă pentru binele celorlalți — deși această jertfă numai ca numire se aseamănă cu jertfa lui Hristos: în realitate ea constituie o restituire către Dumnezeu a acelor daruri pe care El le-a dat omului. Însă prin bunătatea divină, care le dă omului, ele devin din slujire a oamenilor, slujire a lui Hristos (Matei XXV, 40).

Trecînd la latura practică a vieții lumii, autorul arată că învățătura creștină nu pretinde renunțarea la plînatatea bunurilor vieții, pentru că Hristos a spus că «totul se cîvine omului», însă învățătura creștină nu recunoaște atașarea fără frîu de bunurile materiale între oameni. Pentru că în Biserica lui Hristos toți oamenii sînt egali.

Biserica — esență divină, trup duhovnicesc al lui Hristos — unește în ea pe toți cei chemați la mîntuire, pentru că ea este pregătirea lumii pentru împărăția lui Dumnezeu și ea însăși este împărăția lui Dumnezeu, în care are loc unirea oamenilor cu Dumnezeu prin întruparea Fiului lui Dumnezeu, căci Biserica este mijlocul de îndumnezeire prin harul lui Hristos.

După ce patronul s-a despărțit de Gutenberg și a fondat tipografie proprie, Johann Fust a tipărit și el indulgențe în 1455. Tot în 1454 a apărut și o broșură de numai 12 pagini, cu titlul *O avertizare a creștinilor contra turcilor* (Eyn Manung der Cristenheit widler die Durken).

5. În fine în 1456 apare *Biblia*, cunoscută sub denumirea de *Biblia de la Mainz*, sau *Biblia cu 42 de rinduri*, ori *Biblia lui Gutenberg*, cu text latin pe două coloane, fiecare coloană având 42 de rinduri.

Lucrarea nu are indicație de tipograf sau de loc, dar specialiștii o proclamă ca fiind capodopera maestrului. S-a tipărit pe foi de pergament, executându-se simultan la șase prese. Capitalul investit a fost însemnat. S-a spus și de această lucrare că nu este opera lui Gutenberg, ci a fost executată de Fust și Schoeffer, care un an-doi mai târziu a tipărit o *Psaltire*. Se cunosc 32 exemplare ale acestei Biblii, dintre care cel de la Biblioteca Națională din Paris a aparținut lui Heinrich Cremer, vicarul unei biserici din Mainz, fiind achiziționat ulterior de cardinalul Mazarin. Chiar dacă Gutenberg nu a lucrat cu mâna lui la tipărirea acestei Biblii, rămâne stabilit că el a inițiat și supravegheat lucrarea, iar tehnica este, indiscutabil, a sa.

6. *Psaltirea* lui Fust și Schoeffer din 1457 este prima tipăritură semnată și datată, cu un «colofon» în latinește pe ultima pagină, admirabil executat, cu litere capitale în trei culori. Au fost scoase trei ediții diferite cu câte 143 și 175 de pagini. Colofonul cuprinde însemnarea: «Prezentul exemplar al Psalmilor împodobit cu frumoase litere capitale și lucrat în rubrici potrivite, a fost executat într-o invenție ingenioasă de tipar și imprimat fără vreo trăsătură de condei și pentru lauda lui Dumnezeu a fost cu înțelepciune adus la îndeplinire de Johann Fust cetățean din Mainz și Peter Schoeffer din Gernsheim, în anul de la Domnul 1457, în ajunul sărbătorii Adormirii.

7. În anul 1460 Gutenberg scoate o nouă ediție a Bibliei, tot pe două coloane, de 36 de rinduri de astă dată. Se cunosc opt exemplare din această ediție tipărite pe hîrtie și pe foi de pergament, probabil rămase de la ediția din 1456. Tipul literelor este cel al lui Gutenberg din epoca experimentală (dimensiunile 23/61 cm).

Comemorînd pe Gutenberg găsim că nu este de prisos să rememorăm și câteva date privind tipăriturile în limba română, pentru uzul românilor, deci date importante pentru istoria tiparului românesc și pentru istoria culturii noastre. În ordine cronologică se împlinesc 409 ani de la tipărirea primei *Psaltiri* a lui Coresi (1560, apoi edițiile din 1563 și 1570, apărute la Brașov); 387 de ani de la *Palia de la Orăștie* (1582); 332 de ani de la *Psaltirea de la Govora* (1637); 321 de ani de la *Noul Testament* al lui Simion Ștefan (1648); 317 ani de la *Psaltirea lui Simion Ștefan* (1652), foarte importantă operă de cultură românească, cu pretenția că traducerea fiind făcută după originalul ebraic, întrucît «mai limpede este apa din izvor decît din pîraie»; 281 ani de la apariția *Bibliei lui Șerban Cantacuzino* (1688). Nu trecuseră deci decît 232 de ani de cînd apăruse Biblia lui Gutenberg și poporul român își avea Biblia în limba națională.

Astfel deși masele populare umblau desculți în acele veacuri de exploatare medievală, spiritul românesc era aderent fără rezerve la binefacerile culturii universale.

Iar în prezent, la 281 de ani după prima Biblie în românește, se află sub tipar o nouă ediție a Bibliei, într-o frumoasă limbă literară și bisericească. — (Al. A. B.).

Prof. P. Bratsiotis, *Cu prilejul sărbătoririi Ortodoxiei*, în *Ἐκκλησία*, Buletinul oficial al Bisericii Greciei, XLV (1968), nr. 5, p. 105—107.

Autorul insistă asupra importanței Duminicii Ortodoxiei pentru clerul, credincioșii și teologii ortodocși, în vremea noastră, cînd are loc dialogul cu Bisericele protestante și cînd evoluția raporturilor cu Biserica Romano-Catolică din ultimii patru ani trebuie să ne atragă atenția asupra primejdiilor dinafară, la care se poate aștepta Ortodoxia.

umane, realizabilă în condițiile acestei vieți, este în legătură directă cu viața sacramentală a Bisericii.

Tăcerea lui Nicolae Cabasila cu privire la doctrina isihasmului nu se datorește nici indiferenței, nici ostilității. El a înclinat spre un «misticism sacramental», după care unirea cu Hristos se realizează prin Taine. Comuniunea euharistică reprezintă esența vieții în Hristos. În această privință, autorul găsește asemănări între gândirea lui Palama și a lui Cabasila.

Originalitatea lui Cabasila constă în faptul că el a reafirmat importanța inimii în spiritualitatea sacramentală, căreia i-a dat o perspectivă hristocentrică. Prin aceasta el a reintrodus o temă centrală din spiritualitatea tradițională și se depărtează nu numai de isihasm, ci și de misticismul intelectual inspirat de neoplatonism. Desigur, această doctrină sacramentală hristocentrică nu este în contrast cu doctrina ascetică a isihasmului. Totuși, Cabasila — cu toate că vorbește de rugăciunea minții — nu atribuie acestuia o valoare exclusivă, independentă, deoarece invocarea numelui lui Hristos nu poate fi separată de comuniunea euharistică, de participarea la viața sacramentală a Bisericii. Întreaga experiență a harului divin se concentrează astfel în contextul liturgic sau euharistic. Prin conținutul, terminologia și viziunea sa teologică, Nicolae Cabasila se înscrie în linia marilor maeștri ai spiritualității ortodoxe, ca Sfântul Simeon Noul Teolog și Grigore Palama.

Opera și teologia lui Nicolae Cabasila au preocupat și pe câțiva teologi ortodocși români, ale căror studii și traduceri nu sînt însă indicate în referințele bibliografice citate de B. Bobrinsky. — (I. B.).

Jan Niebauer, *Uniunea Fraților și Ortodoxia*, în «Pravoslavny teologicky sbornik», editat de Biserica Ortodoxă din Cehoslovacia, Praga, 1968, vol. II, p. 55—64.

Este vrednic de reținut faptul că Uniunea Fraților, care s-a mutat la începutul secolului al XVIII-lea în Lusacia de nord, pe domeniile principelui Nicolae Ludovic Zinzendorf, fiind denumită acum «Biserica fraților moravi», a întreținut legături cu Patriarhia Ecumenică, în anii 1739—1841, precum și cu Biserica Rusă, în anii 1735—1747. În același timp s-a încercat și un contact cu ortodocșii români. Astfel «moravienii» Hirschel și Jäksch au venit în Țara Românească, în toamna anului 1740 și apoi în Transilvania, de unde au trimis 26 epistole și au scris o Cronică zilnică (Diarium) despre activitatea lor. — (Pr. Prof. M. Șesan).

Gerhard Rosenkranz, *Der Christliche Glaube angesichts der Weltreligionen* («Sammlung Dalp», Band 100), Bern und München, Francke Verlag, 1967, 328 p.

Cartea constituie una din încercările autorului de a răspunde la întrebarea: «Ce înseamnă prezența unei astfel de lumi religioase bogată în adevăruri și înțelepciuni, ce înseamnă mai ales prezența înaltelor religii ale Asiei pentru credința creștină?»

După ce informează că literatura apărută recent și care continuă să apară în Anglia și America de Nord în această chestiune este extrem de bogată, autorul adaugă observația: «Contribuția pe care a prestat-o în această problemă teologia și filozofia din spațiul de vorbire german este considerată în ea numai rareori». Această situație determină obiectivul principal al prezentei lucrări a lui Gerhard Rosenkranz: «Asupra ei — adică asupra contribuției germane în problema în discuție — este îndreptată atenția principală în această carte; vreau să aduc la cînt această contribuție în cît mai multe cu puțință mărturii de izvoare».

Prin această înțelegere a Bisericii devine limpede legătura între hristologie și antropologia creștină. Pentru că împărtășirea întregii omeniri de harul divin se înfăptuiește în întruparea Fiului lui Dumnezeu, care poate fi socotită început al Bisericii și tâlcuire a universalității ei, în conformitate cu înțelegerea creștină a omului și cu însemnătatea unității creștine. În acest fel prin unitatea naturii umane și unitatea întrupării se explică unitatea Bisericii și unitatea în acțiunile harului.

De aceea procesul vieții duhovnicești, pătrunderea ei de puterea lui Hristos constă în expresia cumulativă a raporturilor între individualitățile spirituale. Cu cât mai intensă va fi manifestarea omului individual, cu atât mai ridicat va fi nivelul vieții spirituale a întregului, și invers — ca urmare firească a înțelegerii unității tuturor în păcat și în mântuire —, întrucât ca fapte ale unicului Dumnezeu toți oamenii sînt egali între ei, iar nerespectarea acestei porunci date de Dumnezeu se dovedește a fi tendință de stăpînire, de nedreptate și de exploatare a celorlalți.

Pentru aceasta, din punct de vedere al învățaturii creștine războiul este o monstruozitate, iar năzuința spre pace și luptă pentru păstrarea ei se dovedește a fi nu numai convingeri ale acelei părți din omenire care este iubitoare de pace, ci ea constituie o datorie care decurge din înțelesul învățaturii lui Hristos și al antropologiei creștine.

Căci năzuința spre maximum posibil de bine pe care omul îl poate înfăptui, constituie datoria fiecărui om și îndeosebi a fiecărui creștin. În slujirea jertfelnică a celorlalți stă garanția unității creștinului și a celorlalți. — (P. V. I.).

Boris Bobrinskoy, *Nicholas Cabasilas and Hesychast Spirituality*, în «Sobornost», nr. 7, Autumn, 1968, p. 483—510.

În teologia apuseană din ultima vreme se constată un interes sporit față de teologia bizantină din secolul al XIV-lea, interes concretizat într-o serie de traduceri și studii consacrate personalităților și doctrinelor din această epocă, reprezentată de: Grigore Palama și Nicolae Cabasila. Autorul explică această preocupare prin faptul că teologia bizantină din această epocă, în esența ei, constituie expresia nu numai a tradiției răsăritene ci și a creștinismului de pretutindeni.

Din datele biografice cunoscute reiese că Nicolae Cabasila a făcut studii clasice, filologice, literare, fiind înzestrat cu întreaga cultură umanistă a timpului, cultură care a influențat și gândirea sa teologică, mai ales în accentul pe care îl pune pe rolul facultăților spiritului uman în actul de colaborare personală cu Dumnezeu. Umanist, filozof, savant, om politic, Nicolae Cabasila n-a negat niciodată umanismul, chiar într-o operă ca *Viața în Hristos*, și nu l-a sacrificat în favoarea unei spiritualități monastice exclusive.

În ceea ce privește influența isihasmului asupra lui Nicolae Cabasila, autorul nu este de acord cu cei ce, presupunînd o opoziție între spiritualitatea sacramentală și misticismul isihast atonit, susțin că nu există nici o urmă de isihasm asupra gândirii acestuia. În spiritualitatea ortodoxă coexistă mai multe căi: misticismul isihasmului este o cale specială de desăvîrșire, dar nu este un scop în sine, pe cînd calea sacramentală e deschisă tuturor și obligatorie pentru toți membrii Bisericii. Cu toate acestea, isihasmul trebuie să fie integrat în tradiția spirituală a Ortodoxiei.

Pentru a demonstra afirmația că sacramentalismul hristocentric al lui Cabasila constituie centrul mesajului spiritual al isihasmului palamit, autorul face o scurtă prezentare a teologiei lui Grigore Palama, care a jucat un rol important în această epocă, deși teologia din secolul al XIV-lea nu trebuie limitată la dogmele și la limbajul doctrinei palamite despre esența divină și despre energiile necreate. Grigore Palama a susținut învățătura că deși Dumnezeu este transcendent în ființa Sa și incomprehensibil în esența Sa, există totuși posibilitatea reală, nu metafizică, de a participa la deplinătatea vieții divine și la harurile Sfîntului Duh, prin energiile necreate ale Sfîntei Treimi. Această îndumnezeire a naturii

David Jenkins, care a publicat în anul 1966 o lucrare despre dezbaterile actuală în jurul problemei cunoașterii lui Dumnezeu — lucrare pe care autorul își bazează întreaga sa analiză — consideră că aceste probleme s-au ivit dintr-o insuficiență a creștinismului occidental în ceea ce privește viziunea lui Dumnezeu. Mulți s-au revoltat împotriva ideii de Dumnezeu, deoarece în teologia apuseană Dumnezeu a fost redus la starea unui obiect al cunoașterii umane sau a unui concept ce se poate manipula și controla. Revelația a fost folosită adesea într-un mod polemic. Încă înainte de Reformă s-a făcut simțită în creștinismul occidental o reparare între gândirea teologică și cult, între experiența personală a credinței și structurile externe ale Bisericii. Deși a existat, spiritualitatea n-a putut să fie integrată în gândirea creștină și n-a hrănit reflexiunea asupra misterului lui Dumnezeu. «În catolicism, «teologia mistică» a fost concepută ca o ramură foarte specializată a studiilor teologice. În protestantism, virtual ea a încetat să existe». Această dimensiune interioară, personală este vitală pentru reflexiunea teologică, deși un accent exclusiv pe această experiență constituie o eroare.

Autorul consideră că în această problemă tradiția ortodoxă aduce o interpretare specifică, deoarece ea «unește dimensiunea experienței personale cu aceea a unei credințe trăite în comun, într-un mod care se deosebește atât de protestantism, cât și de catolicism».

El citează din lucrarea lui Vl. Lossky, *Essai sur la théologie mystique de l'Eglise d'Orient*, după care tradiția orientală nu separă dogma de spiritualitate. Desigur, experiența lui Dumnezeu, deși este personală, nu este individuală, ci comunitară.

Autorul subliniază faptul că în Răsărit, modul de a gândi asupra lui Dumnezeu este în corelație cu modul de a-l adora. Faptul că adorarea Lui este un act comunitar are o mare influență, deoarece credinciosul are o altă cuprindere a Revelației divine. Există deci o legătură directă între experiența sacramentală, experiența mistică și existența comunitară. Modul de cunoaștere depinde de modul liturgic în care este situată experiența personală a credinciosului.

Acest context comunitar nu anulează natura personală a experienței directe, care de altfel n-are nici o garanție infailibilă externă. Totuși experiența personală se înscrie totdeauna în experiența comună a Bisericii. Autorul remarcă faptul că tradiția ortodoxă a păstrat sensul unei vii continuități cu Părinții Bisericii și cu Profeții Vechiului Testament, că ea a pus accent pe primatul vieții și al experienței față de gândirea sistematică și de sistemul de interpretare. În această perspectivă ortodoxă, sfinții nu trebuie situați în afara curentului experienței și cunoașterii creștine comune, ci din contră, ei trebuie înțeleși ca puncte în care acest curent se recapitulează. În creștinismul occidental s-au disociat aceste două elemente; de aceea trebuie să fie redat un loc central experienței sfinților și misticilor în reflexiunea asupra credinței. Îndeosebi, calea contemplației în sinul comunității merită o atenție specială pentru discuțiile teologice din vremea noastră. Desigur, calea contemplativă nu este singura cale de a cunoaște pe Dumnezeu, dar ea exprimă cel mai bine transcendența totală a lui Dumnezeu, Care totuși «coboară» și sălășluiește în inima credinciosului.

Colin Davey, *The Orthodox and the Reformation 1450—1600* (I), în «Eastern Churches Review», vol. II, nr. 1, 1968, p. 8—15.

În prima parte a studiului despre istoria relațiilor dintre Ortodoxie și Reformă, autorul amintește contactele bilaterale de început, din perioada 1450—1600, considerând că, dată fiind situația complicată din acel timp, nu se pot trage concluzii definitive. Pe de o parte, reformatorii, respingând papalitatea, s-au îndreptat spre Răsărit, deși ei doreau totuși o Biserică Răsăriteană «reformată». Adică, n-au vrut să accepte Ortodoxia în întregimea ei ca un ghid sau model pentru ei; prin urmare, în aceste contacte n-a existat nici o speranță pentru unire. Pe de altă parte, Biserica Ortodoxă nu era pregătită pentru o astfel de unire și nici n-ar fi acceptat ca reformatorii să intre în Biserica Răsăriteană fără a renunța la învățăturile lor greșite. Aceste relații de început au fost complicate și de practica, atât a protestanților cât și a catolicilor, de a se folosi de autoritatea și tradițiile Bisericii

Autorul expune mai întâi — în spirit realist și critic — întâlnirea spiritului european cu religiile Asiei în trecut și astăzi (p. 10—53), însoțind expunerea cu observații juste și cu sugestii binevenite (vezi mai ales p. 29, 31, 33, 36 și 47).

Apoi arată cum se prezintă creștinismul din punctul de vedere al religiilor universale — îndeosebi al confucianismului, budismului, hinduismului și islamismului — cu accent principal pe înfățișarea tendințelor și încercărilor de apropiere între celelalte religii și creștinism, ilustrând totodată stadiul actual și năzuințele acestor religii, precum și poziția lor actuală față de creștinism. Un fel de rezumat al acestei părți se găsește la p. 102—105.

În continuare, se înfățișează punctul de vedere creștin asupra celorlalte religii (p. 106—222), făcând o amplă privire istorică asupra atitudinii teologiei creștine față de celelalte religii, de la început și până în zilele noastre.

Paginile următoare (223—258) expun puterile vitale ale religiilor universale și cele ale credinței creștine. Iar partea ultimă a cărții «Dialogul religiilor: focarul său» (p. 259—303) se concentrează asupra dialogului dintre creștinism și celelalte religii ale lumii, în care, după câteva interesante considerații asupra diferenței de structură spirituală dintre omul răsăritean și cel apusean, autorul preconizează și prezintă dialogul dintre religii ca pe o confruntare existențială. În acest sens, stăruie asupra premiselor unui dialog creator.

Cartea se încheie cu note bogate (p. 305—322) și cu un indice de nume (p. 323—326).

Bine orientat și amplu informat în materie, autorul aduce o contribuție în această problemă atât de actuală, cartea lui Gerhard Rosenkranz având nu numai meritul de a informa și orienta în problemă, ci mai ales pe acela de a reliefa în chip cu totul pregnant urgența și marea importanță a dialogului dintre creștinism și celelalte religii ale lumii, precum și marea sarcină a creștinismului în fața acestei situații. — (Pr. Prof. Corneliu Sirbu).

Prof. K. Onasch, *Einige soziologische Aspekte der Ikonenmalerei*, în «Theologische Literaturzeitung», an. 93 (1968), nr. 4—5—6.

Studiul Prof. K. Onasch de la Universitatea din Halle — amplu și cu suport bibliografic dens și variat ca proveniență — pleacă de la o constatare care nouă ne este familiară: în bisericile ortodoxe și în casele particulare ale ortodocșilor, icoana este ținută la loc de cinste, fiindu-i rezervată în locuințe fie pereți întregi, fie măcar un colț de cameră. Icoana, ca obiect de artă confesională bine fixată, posedă — sociologic privită — caracterul unui mediu comunicativ specific. Dar nu aceasta este esențialul: Cine vrea să ajungă la o înțelegere globală, completă a icoanei — la ortodocșii răsăriteni, în primul rând, și în cunoașterea iconografiei ortodoxe răsăritene în general — acela trebuie să se clarifice cu deosebire asupra esenței icoanei ca obiect de cult.

Studiul Prof. K. Onasch se îmbie unei atenții mai stabile, solicitând examinarea lui de către unul din specialiștii noștri. — (Gr. M.).

A. M. Allchin, *La contribution de l'Orthodoxie au «débat sur Dieu»*, în «Contacts», XX (1968), nr. 62—63, p. 115—128.

Lucrarea episcopului anglican J.A.T. Robinson, *Honest to God* (1963), a ridicat o serie de probleme teologice, printre care și aceea a noțiunii limbajului religios, precum și aceea a posibilității reale de a ajunge la o cunoaștere adevărată a lui Dumnezeu, probleme care preocupă insistent pe teologii catolici și protestanți din Occident.

Autorul, teolog anglican, se întreabă dacă teologia ortodoxă poate să aducă vreo contribuție semnificativă în rezolvarea acestor probleme.

din filozoful Sartre, după care problema existențială, ca regăsire a omului, ca reîntoarcere la libertate și responsabilitate, rămîne chiar dacă se recunoaște că Dumnezeu există.

Autorul vorbește de o «criză morală», care este o expresie a acestei «disperări existențiale» și care se manifestă în căutarea omului de a depăși limitele individualismului, de a comunica cu celelalte persoane. Față de aceasta, Biserica reunește și restabilește pe credincioși într-o comuniune reală, care reprezintă manifestarea și descoperirea lui Dumnezeu și a omului.

Întoarcerea la teologia apofatică și căutarea comuniunii persoanelor nu sînt singurele posibilități pentru a depăși această criză. Există alte și alte căi pentru a depăși situația de dezechilibru în care se află gîndirea existențialistă apuseană.

Din considerațiile autorului se cuvine a fi reținută părerea că teologia apofatică răsăriteană poate da un răspuns și o rezolvare pozitivă curentelor care propagă teza despre așa-zisa «moartea lui Dumnezeu». Această părere este în general acceptată de unii teologi ortodocși din Apus, deși încă nu s-a studiat în ce măsură apofatismul poate avea o contribuție în dezvoltarea actuală asupra teismului (Vezi discuția între Pr. Vladimir Rodzianko «*Honest to God*» *render Father's Judgment*, în «Theologi», LXVII, februarie 1964, p. 59—64 și George Every, «*Honest to God*», în aceeași revistă, mai 1964, p. 215—217). — (I. B.).

Pr. Prof. Ioan G. C o m a n, *Sfintele Taine, în concepția vechilor-catolici și poziția Bisericii Ortodoxe în acest domeniu*, în «Mitropolia Olteniei», XX (1968), nr. 5—6, p. 382—402.

Articolul se încadrează în studierea Sfintelor Taine în concepția veche-catolică și în concepția ortodoxă, studiere recomandată de către Comisia teologică interortodoxă, în sesiunea ei de la Belgrad (1—15 septembrie 1966). Această sarcină dată teologilor ortodocși este datorată faptului că «Biserica Ortodoxă are rezerve față de unele tendințe de minimalizare a sensului și a rolului Sfintelor Taine, așa cum se manifestă lucrul uneori în tratativele sau acordurile de intercomuniune încheiate precipitat, urmărind să determine analize fecunde a întregului patrimoniu sacramental creștin».

Autorul a publicat un studiu intitulat: *Sfinta Euharistie în concepția vechilor catolici și poziția Bisericii Ortodoxe în această problemă* («Ortodoxia», XIX (1967), nr. 3, p. 322—349); în articolul prezentat studiază celelalte șase Sfinte Taine.

În capitolul «Despre Sfintele Taine în general» cercetează: originea, ființa, numărul și legătura dintre ele. Iar în capitolul: «Despre Sfintele Taine în special», studiază cele șase Sfinte Taine (Botezul, Mirungerea, Pocăința, Hirotonia, Nunta și Maslul) în concepția veche-catolică, întemeindu-se pe cele mai noi și autoritative lucrări vechi-catolice.

În partea a doua a studiului, autorul sintetizează datele prezentate în partea întâi, înfățișînd punctul de vedere ortodox asupra problemei într-un paragraf grupînd *asemănările* (trei) și *deosebiri* (șase) între ortodocși și vechi-catolici în înțelegerea și practica Sfintelor Taine. Din aceste asemănări și deosebiri se evidențiază «înrudirea, valoarea și prețuirea comună» acordată Sfintelor Taine în Biserica Ortodoxă și Biserica Veche-Catolică, «fără a implica uniformizarea, ci unitatea duhului în varietatea formelor».

Pr. Alexandru Armand M u n t e a n u, *Călăuză omiletică*, în «Glasul Bisericii», XXVII (1968), nr. 5—6, p. 591—651.

Articolul constituie o încercare deosebit de meritorie de a grupa în chip sistematic materialul omiletic publicat în revista «Glasul Bisericii», realizînd în acest fel un folositor ghid pentru orientarea în cercetarea activității omiletice în ultimele decenii.

Răsăritene pentru a sprijini propriile lor argumente unii împotriva altora. Reformatorii apuseni au privit spre Răsărit mînați de diverse motive și interese: unii au văzut în Ortodoxie un exemplu de catolicism nepapal; alții s-au folosit de practica și doctrina ortodoxă pentru a sprijini propriile lor practici; mai târziu, alții au cerut de la răsăriteni recunoașterea succesiunii apostolice în preoția sacerdotală.

Dintre contactele din această perioadă, autorul amintește de mișcarea husită din Boemia și Moravia, care a cerut la Conciliul de la Basel (1434) ca problema lor să fie examinată de un conciliu la care să fie prezenți grecii și armenii. În anul 1451 Frații boemi și moravi au trimis un reprezentant la Constantinopol pentru a cere unirea lor cu Ortodoxia. Sinodul din Constantinopol răspunde printr-o scrisoare din anul 1451 cu aprecieri pozitive asupra doctrinei lor și cu speranța că unirea este posibilă.

Luther folosește Biserica Răsăriteană ca argument și dovadă pentru a respinge pretenția papii la jurisdicție universală. De altfel toți reformatorii indică doctrina ortodoxă pentru a respinge primatul papal, purgatoriul etc. (Autorul ilustrează acest fapt cu articole din Confesiunea de la Augsburg (1530) în care se fac referințe la răsăriteni cu privire la Taina Euharistiei). În septembrie 1559 Philip Melancthon trimite prin diaconul Demetrios o scrisoare Patriarhului de Constantinopol, Ioasaf, împreună cu o copie a Confesiunii de la Augsburg — în grecește — în care el vorbește despre respectul pe care reformatorii îl au față de canoanele dogmatice ale Sinoadelor Ecumenice.

Articolul lui Colin Davey — care va fi continuat — se impune prin aceea că face o analiză istorică și critică a contactelor dintre Ortodoxie și Reformă, analiză întemeiată pe documente originale, cele mai semnificative fiind traduse din grecește în întregime.

Christos Yannaras, *Commentaire d'un orthodoxe sur la «mort de Dieu»*, în «Contacts», XX (1968), nr. 62—63, p. 101—114.

Teza «morții lui Dumnezeu» reprezintă una din caracteristicile specifice ale gândirii și teologiei lumii apusene din epoca istorică actuală.

Încă din 1886 Nietzsche a pus în circulație această idee, referindu-se la metafizica europeană și aruncînd responsabilitatea asupra Bisericii creștine pentru această teză. «Moartea lui Dumnezeu» nu este totuși o negare a credinței creștine, întrucît Dumnezeu nu poate fi înlocuit, ci un proces istoric al gândirii apusene din epoca actuală. Nietzsche însuși afirmă că «locul lui Dumnezeu va rămîne gol». El definește nihilismul ca finalitatea istoriei Occidentului, care a conceput pe Dumnezeu într-un mod *anagoric*, pornind adică de la valorile obiective ale cunoașterii umane. De asemenea, Heidegger socotește că «moartea lui Dumnezeu» se datorește unei concepții susținută chiar de teologi, după care Dumnezeu este apogeul tuturor valorilor.

În contrast cu acest «nihilism teologic», Ortodoxia susține caracterul *apofatic* al cunoașterii lui Dumnezeu. Apofatismul s-a păstrat mai ales în experiența monastică. Autorul citează din scrierile atribuite lui Dionisie Areopagitul, după care realitatea lui Dumnezeu nu poate fi redată, nici în mod relativ, de nici un nume, de nici o definiție, de nici o categorie de gândire, pentru că El este mai presus de orice abstracție. Există deci un raport între apofatism și ideea despre «moartea lui Dumnezeu», de aceea autorul propune o întoarcere la apofatismul teologiei răsăritene, care este de acord cu nihilismul în refuzul «idolilor raționali» ai lui Dumnezeu, dar nu se confundă cu acest refuz. Teologia răsăriteană a făcut o diferență între esența și energiile lui Dumnezeu, nu pentru a acoperi un gol în domeniul cunoașterii, ci pentru a exprima și formula experiența Bisericii, realitatea taborică a participării la slava lui Dumnezeu.

Autorul consideră că timpul prezent se caracterizează nu prin necunoașterea, ci prin absența lui Dumnezeu, care este resimțită ca o dramă a unei pierderi personale. Desigur, există în lumea contemporană o «disperare existențială» care n-are nimic comun cu respingerea lui Dumnezeu. Autorul ilustrează această idee cu texte

Antimis în diferite momente ale sfintei liturghii și se studiază «Materialul, culoarea, forma și mărimea sfântului antimis».

În paragraful 2. — *Formulele — de sfințire și autorizare de folosire — ce se inscriu pe Sfântul Antimis* (p. 280—285), pe lângă textul formulelor sînt studiate și «textele iconografice — scripturistice și abrevieri — folosite pe sfintele antimise».

În paragraful 3 studiază *Iconografia antimiselor și simbolismul ei* (285—289).

În partea a doua autorul urmărește să precizeze unele aspecte speciale legate de unele antimise vechi păstrate în «chisarnițele» Mănăstirilor Neamț și Secu. Materialul studiat este grupat în paragraful 4. — *Amănunte în legătură cu antimisele de la Mănăstirile Neamț și Secu* (p. 289—293) — în care cercetează amănunțit «Antimisele de la Mănăstirea Secu», oprindu-se îndeosebi asupra unui antimis din vremea mitropolitului Varlaam și a domnitorului Vasile Lupu (reprodus fotografic) și Antimisele de la Mănăstirea Neamț, oprindu-se la antimisul de la 1714 dăruit Schitului Pocrov de episcopul Pahomie al Romanului; un antimis asemănător (rămas necompletat), adus de la biserica din comuna Fîntînele; un antimis grecesc (cu anul necompletat) provenit de la Patriarhia de Antiohia.

În paragraful 5. — *Gravuri de antimise* — studiază și identifică pe unii gravori semnați pe antimise numai prin inițiale; iar după paragraful VI — *Edituri care au imprimat antimise* — încheie articolul cu unele indicații pentru felul cum trebuie îngrijit sfântul antimis.

Pr. Ion St. Cristache, *Activitatea omiletică a Sfântului Ioan Hrisostom*, în «Glasul Bisericii», XXVII (1968), nr. 5—6, p. 701—710.

În încercarea de a înfățișa unitar și de a analiza activitatea omiletică a Sfântului Ioan Hrisostom, autorul precizează că omiliile lui sînt alcătuite în general din două elemente: *înfățișarea vieții creștine* în lumina normelor morale scoase din Sfînta Scriptură și din trecutul Bisericii creștine, și *descrierea realității*, a moravurilor sociale ale vremii, a lăuntrului suflătesc al celor care n-au primit încă cu toată vrednicia porunca prefacerii morale, a înnoirii vieții prin har și adevăr.

Încadrarea cercetării sale autorul o face în următoarele paragrafe: ce a adus nou Bisericii Sfîntul Ioan Hrisostom; cronologia omiliilor ținute la Antiohia; principiile omiletice în predica Sfîntului Ioan Hrisostom la Antiohia (în special în cele 21 omilii despre statui); calitățile generale ale predicii Sfîntului Ioan Hrisostom și metoda de alcătuire a predicilor: prezentarea unei învățături de credință și documentarea ei cu citări din Sfînta Scriptură; folosirea alegoriilor și imaginilor din natură pentru a ilustra și a plasticiza o învățătură abstractă, scoaterea unei învățături morale practice pentru viața credincioșilor.

Răzvan Theodorescu, *Un monument uitat din Muntenia medievală. Cătăluuiul*, în «Studii și Cercetări de istoria artei, (seria Artă plastică)», București, tom 15 (1968), nr. 2, p. 213—220.

Cercetările arheologice întreprinse în ultima vreme pe malul lacului Cătălu, din județul Ilfov, coroborate cu atestările din documente (acte de cancelarie domnească) din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și de mai tîrziu, scot la iveală imaginea fostei mănăstiri Cătălu, numită și Gura Cătăluului sau «Mănăstirea de la Clătești».

Într-un document din 1579 se menționează că averile Cătăluului au fost dăruite de Stan și Caplea «la sfînta lor mănăstire pe care au zidit-o și au făcut-o ei» (*Documente privind Istoria României. Veac XVI, B. Țara Românească*, IV, nr. 427). Marele spătar Stan din Corbeni apare în documentele contemporane în anii 1568 și 1579, iar mănăstirea a fost ridicată între aceste date. Înzestrată cu ocine, bălți, mori etc., ea făcea parte din mănăstirile boierești ale Munteniei.

Indicarea bibliografică a fiecărei pastorale, predici și cuvântări ale Ierarhilor din Mitropolia Ungrovlahiei și a fiecărei predici publicate de profesorii instituțiilor de învățământ teologic din București și de unii dintre clericii din parohiile Eparhiei este însoțită de redarea pe scurt a cuprinsului și ideilor ce dezvoltă fiecare material.

Materialul omiletic publicat în diferite numere din revistă este grupat sistematic astfel :

1. Pastorale și predici la sărbătorile cu dată fixă din anul calendaristic (p. 592—612).

2. Pastorale și predici la duminicile și sărbătorile de peste an dependente de data Sfințelor Paști : a) periodul Triodului ; b) periodul Penticostarului ; c) periodul Octoiului (p. 612—638).

3. Predici la duminicile dependente de praznicile împărătești : a) ciclul duminical al Nașterii Domnului ; b) ciclul duminical al Botezului Domnului ; c) ciclul duminical al Înălțării Sfintei Cruci (p. 638—640).

4. Alte pastorale și predici tematice și ocazionale : a) Cuvântări rostite de Prea Fericitul Patriarh Justinian la diferite solemnități ; b) cuvântări la predica Mîntuitorului ; c) predici la virtuțile teologice ; d) predici la Sfintele Taine ; e) predici despre post ; f) predici despre rugăciune ; g) predici cu diferite alte teme ; h) predici catehetice ; i) predici la alte probleme ; j) necrologuri (p. 641—651).

Pr. Prof. Liviu S t a n, *Canonizarea sfinților după învățătura și după rînduiele Ortodoxiei*, în «Mitropolia Olteniei», XX (1968), nr. 5—6, p. 360—368.

O prezentare succintă, sistematică și temeinică documentată pe sfintele canoane și pe literatura de specialitate a modalității de instituire — în conformitate cu învățătura ortodoxă — a cultului unui sfînt. Sînt analizate și limpede prezentate condițiile de fond și actele formale ce se cer ca acest cult să fie însușit, consacrat și statornicit în chip oficial de către cîrmuirea bisericească competentă.

După înfățișarea, în cadrul unor «noțiuni preliminare», a vechii rînduiei a canonizării sfinților, așa cum se desprindea din practica Bisericii, din epoca sinoadelor ecumenice pînă astăzi, autorul face unele «propuneri pentru un procedeu unitar ortodox» cu privire la : a) condițiile de fond ; b) actele formale generale premergătoare ; c) tipicul actului de canonizare solemnă ; și d) actele posterioare canonizării pentru ca respectarea lor în toate Bisericile Ortodoxe să facă mai ușoară generalizarea cultului unui sfînt ortodox în întreaga Ortodoxie, fie prin «Consensus Ecclesiae dispersae» — prin consensul tacit sau expres al tuturor Bisericilor Autocefale —, fie ca acest lucru să se hotărască într-un sinod ecumenic.

Diac. Prof. Ioan I v a n, *Sfîntul Antimis. Importanța unor sfinte antimise de la Mînăstirile Neamț și Secu*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», XLIV (1968), nr. 5—6, p. 269—297.

Articolul cuprinde două părți (deși paragrafele sînt numerotate în continuare): în prima parte, întemeiat pe date din lucrări de specialitate apărute în Bisericile Ortodoxe surori, autorul — socotind că «studiile teologice consacrate sfîntului antimis sînt rare și doar cu mici excepții îmbrățișează toate aspectele» — studiază unele aspecte generale legate de Sfîntul Antimis.

În această parte materialul studiat este grupat în paragrafele : 1 : *Sfîntul Antimis — odor al evlaviei creștine* (p. 269—279), în care, după ce, precizează locul și importanța antimisului între celelalte obiecte de cult, se face «o privire istorică asupra sfîntului antimis» ; se analizează «Obligativitatea sfîntului antimis — ca obiect de slujbă — pentru fiecare preot și pentru fiecare biserică». Poziția sfîntului

respectiv 14,5 m x 7,30 m (Vezi N. Ghica-Budești, *Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia. II. Vechiul stil românesc din veacul al XVI-lea*, în «Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice», 1931, fasc. 63—66, fig. 102 și 89).

Pronaosul, din secolul al XVIII-lea, probabil că era asemenea celui din biserica fostei Mănăstiri Văcărești. Cele două exonartexuri, adăugate succesiv în secolele al XVII-lea — al XVIII-lea, marchează similitudini la Mitropolia din București și la Mănăstirea Hurezi. Din desenul amintit (considerat a fi realizat de Dionisie Eclesiarhul) reiese că edificiul în ultima sa fază reprezenta o biserică, acoperită cu șindrilă (?), cu turlă pe vechiul pronaos, cu un brâu care delimita cele două registre.

În lumina datelor furnizate de cercetările arheologice recente și de atestările din documentele amintite, se poate înscrie «un nou punct pe harta monumentelor medievale din Muntenia». — (C.B.).

Răzvan Theodorescu, *Cîteva observații asupra unor piese de argintărie din veacul al XIV-lea. În jurul unei continuități artistice balcano-dunărene*, în «Studii și cercetări de istoria artei (seria Artă plastică)», tom 14 (1967), nr. 2, p. 145—153.

Reluînd studiul asupra unor piese de argintărie și de podoabă medievală de pe teritoriul patriei noastre, Răzvan Theodorescu aduce un spor de lumină privind dezvoltarea artelor frumoase și de cult în feudalismul timpuriu, în spațiul dunărean.

Tezaurul de obiecte de argint (brățări, pandantive, un vas, plus cele 200 de monede, dintre care unele emise sub țarul Strațimir și sub voievozii munteni Dan I (1384—1386) și Mircea cel Bătrîn (1386—1418) a fost considerat ca aparținînd unui fugar alungat de urgia turcească din părțile Bulgariei. Vasul (*o tăviță ovală*), lucrat din placă de argint, aurit în interior și avînd reprezentații în relief doi grifoni, ornamentat cu motive vegetale stilizate, indică faptul că fusese deja întrebuintat mai înainte de a doua jumătate a secolului al XIV-lea (vezi Al. Bărcăcilă, *Tezaurul medieval de la Gogoșu-Mehedinți*, în «Cronica numismatică și arheologică», 1939, nr. 113—114 și 125—134; D. Berciu și E. Comșa, *Săpăturile de la Balta Verde și Gogoșu* (1949 și 1950), în *Materiale și cercetări arheologice*, II (1956), p. 489). Vasul respectiv prezintă o apropiată analogie cu un vas de argint, atribuit celei de a doua jumătăți a secolului al XIV-lea, ce se găsește în Muzeul etnografic din Belgrad, cît și cu un alt vas găsit într-un mormînt la biserica Stobi (Macedonia), datat de asemenea în aceeași perioadă (Vezi Veron Han, *Une coupe d'argent de la Serbie médiévale*, în *Actes du XII-ème Congrès International d'études byzantines (Ochrid — 1961)*, III, Belgrad 1964, p. 111—119). Han emite idei că vasul de la Gogoșu ar fi fost executat în același atelier cu cel de la Stobi. În Macedonia, la Gorno Orizari, s-a descoperit o cupă plată de argint aurit, de formă circulară, cu picior înalt, cu un medalion reprezentînd un leu. Toate aceste vase se încadrează într-o evoluție stilistică mai largă, cu legături atît în Orient cît și în Occident, și în antichitatea greco-romană, reflectînd concepția estetică a evului mediu bizantin și legăturile interne ale spațiului dunărean, ale statelor din Balcani cu Constantinopolul. Vasele de argint descoperite în 1903 la Izgherli (Bulgaria), datate inițial în secolele al IX-lea și al X-lea (Gaston Migeon, *Orfèvrerie d'argent de style oriental trouvée en Bulgarie* (extrait), în Syria, 1922, p. 141—144), au în centru medalioane cu grifoni și decorație vegetală, vădit încadrate în aceeași tehnică artistică.

N. Mavrodinov (*Le trésor protobulgare de Nagyszentmiklós*, în *Archeologia Hungarica*, XXIX, 1943, p. 70 ș.u.), descriînd tezaurul bănățean de la Sînnicolaul Mare, consideră vasele ca fiind produse locale din secolul al X-lea, realizate sub înfrîurirea bizantină. Tratarea în relief plat a palmetei, a foi de viță, motiv paleocreștin și bizantin, fondul punctat, frecvent în arta postavarică a secolului al IX-lea și mai tîrziu în arta metalului în Balcani, denotă o evidentă analogie cu același procedeu artistic identificat și în arta vaselor de la Izgherli. Charles Diehl (*Manuel*

Lespezile funerare descoperite la Cătălui ne furnizează datele morții celor doi ctitori : Stan din Corbeni moare la 1583, iar soția sa Caplea, în mai 1591.

Răzvan Theodorescu apreciază că biserica inițială a primit în secolul al XVII-lea unele adăogiri : întărirea absidei altarului și turnul clopotniței. După cum rezultă din datele furnizate de o mare lespede funerară, aflată astăzi în curtea bisericii din satul Căscioarele, adusă aici de la Cătălui, marele ban Teodosie Corbeanu din timpul lui Matei Basarab, nepot al lui Stan și al Caplei, a contribuit la înflorirea mănăstirii, fiind de asemenea și el considerat drept ctitor. Un document din Arhivele Statului (*Mănăstirea Cotroceni*, pachet II, doc. 31, 1742), arată că un anume Constantin Corbeanu cu soția sa, «avînd și noi un schit, zidit și înălțat den temelie dă răpostaii părinții noștri, ce să cheamă Cătăluul», închină așezămîntul cu averi cu tot mănăstirii Cotroceni, ctitorie a lui Șerban Cantacuzino.

Desigur că schitul e, mai mult ca probabil, unul și același cu biserica vechei mănăstiri. Noii ctitori din secolele al XVII-lea — al XVIII-lea, Teodosie Corbeanu și Vintilă ot Corbi, erau rude ale lui Șerban Cantacuzino (Vezi Teodor Bălășel, *Un vechi schit căruia i s-a pierdut urma. Cătăluul*, în «Biserica Ortodoxă Română», 1927, p. 224).

Un hrisov de miluire, dat de Constantin Brîncoveanu în 28 iulie 1692, ne furnizează elemente mai amănunțite privind starea acestei mănăstiri : «Pentru că fiind această sfîntă mănăstire săracă și fără de nici un venit și neavînd călugării de acolo nici o hrană, și fiind la această margine în drumul răotăților, s-au fost milostivit și alți răposai domni, ce au fost mai denainte de am făcut această milă cu acest vinerici la sfînta mănăstire, precum am văzut domnia mea cartea răposatului unchiului domniei mele Șerban Voevod, care s-au găsit rămasă den jaful tătarilor, intru care mărturisește cum că au fost cărți vechi și de la alți răposai domni, mai dinainte vrăme, și de la răposatul Antonie Voevod, și de la Duca Voevod, de mila acestui vinerici, și întărită mila aciasta și cu cartea sfînții sale părintelui nostru Kir Dositeu patriarhul al sfîntei cetăți a Ierusalimului, cu mare blestem, ca să nu strice aciastă milă și pomană, ci să fie stătătoare...».

Domnitorul Constantin Brîncoveanu continuă tradiția domnească a înzestrării acestor mănăstiri de către domnitorii anteriori, cînd probabil au loc unele reparații, ca dublarea primului exonartex. În secolul al XVIII-lea, în 1713, în 1742, în 1749, Cătăluul e semnalat în documente de întărire a milelor. În *Istoria politică și geografică a Țării Românești*, tipărită de frații Tunusli în grecește, la Viena 1806, tradusă în românește de G. Sion, în 1863, mănăstirea Cătălui e menționată ; la fel, și în *Harta austriacă* din 1790, foaia 83. O filă de condică din 1806 (Arhivele Statului, *Condica Mănăstirii Cotroceni*, nr. 692, fila 100) păstrează un desen cu unele detalii al «Schitului Cătăluului, metohul sfîntei mănăstiri Cotroceni».

Trebuie să înlăturăm confuzia făcută de D. Fotino, în *Istoria generală a Daciei* (trad. G. Sion, III, București, 1859—1860, p. 168), menținută și de D. Frunzescu, în *Dicționar topografic și static* (p. 91) a Cătăluului din Ilfov, cu Căluul oltean, sau Cătălui, atestat în secolul al XV-lea ca sat din apropierea Mănăstirii Cozia.

Dispariția definitivă a vechii ctitorii boierești de la Cătălui se poate aprecia pe baza urmelor recent descoperite, că a avut loc în primele decenii ale secolului trecut. Locașul inițial, după cercetările arheologice (șiruri de cărămizi alternante cu rînduri de piatră, iar în urmele de tencuiială, ca dominantă, culoarea albastră), se plasează în șirul monumentelor muntene ale vremii : Biserica domnească din Tîrgoviște, bisericile Mănăstirilor Mărcuța și Radu Vodă din București.

Turnul clopotniței, ruinat astăzi, ne furnizează cîteva elemente privind urma cărămizilor, concave și triunghiulare la un capăt, iar biserica probabil că va fi avut un brîu de cărămizi rotunjite, încadrat de șiruri de cărămizi în formă de zimți, ca și la Mănăstirile Tîrgșor, Bucovăț, Tutana, Căluul (Vezi Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, I, p. 391). Planul bisericii, trilobat, cu abside laterale, amintește prin aspectul naosului, cu fride distincte spre apus, de caracteristicile Mănăstirii Cozia. În ceea ce privește dimensiunile monumentului inițial, Mănăstirea Cătălui se apropie de biserica Olteni (1562). Mărcuța (1587), Căluul (1588) : 10,2 m x 5,95 m. La Mărcuța și Căluul dimensiunile sînt ceva mai mari : 14,6 m x 8,45 m și

MANUSCRISELE NEPUBLICATE NU SE RESTITUIE. COLABORATORII SÎNT RUGAȚI SĂ-ȘI PĂSTREZE COPIE DE PE MANUSCRISELE PE CARE LE TRIMIT REDACȚIEI

MANUSCRISELE, CĂRȚILE, COMUNICĂRILE OFICIALE ALE EPARHIILOR, REVISTELE PERIODICE, ABONAMENTELE ȘI ORICE FEL DE CORESPONDENȚĂ PRIVITOARE LA REVISTA SE TRIMIT PE ADRESA: EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISIUNE ORTODOXĂ, INTR. PATRIARHIEI Nr. 9 SECTORUL V, BUCUREȘTI, CONT. 49.8.01.000 — BANCA NAȚIONALĂ A R. S. ROMÂNIA, FILIALA N. BĂLCESCU, CU MENȚIUNEA: PENTRU «STUDII TEOLOGICE», REVISTA INSTITUTE-LOR TEOLOGICE DIN PATRIARHIA ROMÂNĂ.

d'art byzantin, 1910, p. 387 și 429) consideră că bogăția reprezentărilor zoomorfe de la Izgherli te trimite cu gândul la unele sculpturi decorative bizantine contemporane. Decorul vaselor de la Izgherli și acela al tezaurului de la Sînnicolaul Mare se încadrează într-un repertoriu decorativ specific Peninsulei Balcanice în secolele al IX-lea — al XI-lea. Transpunerea în ceramică a unor medalioane centrale de tipul celor de la Sînnicolaul Mare, înconjurată de frize florale (medalioanele cu cruci, înconjurată de vreji de viță apăruseră deja încă din secolele al VI-lea — al VII-lea și la vasele de argint din Cipru, ca și în regiunea nord-pontică de altfel), de asemenea prezența motivelor vegetale la unele ferecături de icoane din secolele al XI-lea — al XIV-lea în Balcani, marchează transmiterea unor motive și a unei tehnici speciale, ca rezultat al unei *sinteze bizantino-balcanice* de-a lungul perioadei prefeudale și feudale timpurii (Vezi E. Cruikshank Dodd, *Byzantine Silver Stamps*, Dumbarton Oaks, 1961). Datarea probabilă a celor 23 de vase de aur în limitele veacurilor al IX-lea — al XI-lea, executarea lor într-unul sau mai multe centre nord-balcanice, posibila continuare a formelor decorului și tehnicii unor vase din tezaurele amintite și în secolele următoare, al XI-lea — al XIV-lea, se impun cu stringență. Vasele de argint de la Gogoșu, Temska și Gorno Orizari (Macedonia) se definesc ca aparținând unui grup stilistic unitar, ilustrând arta din zona balcano-dunăreană în evul mediu timpuriu. În lumina acestor fapte se poate afirma că între produsele antichității, vasele de metal, ca și cele ale perioadei paleobizantine și ale veacului al XIV-lea în acest spațiu balcano-dunărean, «nu a existat un hiatus». Ne aflăm în fața unei transmiteri a moștenirii antice privind tehnica făuririi vaselor de metal prețios, a unor centre de făurari cu repertorii decorative. O dată cu înflorirea acestei arte în secolul al XIV-lea în Serbia, în cel de al doilea Țarat bulgar și o dată cu apariția statului feudal al Țării Românești, se constată legături strânse între ele și Imperiul Bizantin, rodind în artă în cîmpul cel mai fericit. Luarea de contact a artei românești cu realitățile artistice sud-dunărene are consecințe fructuoase. Așa după cum în a doua jumătate a secolului al XIV-lea meșteri constructori de biserici vor ajunge la noi, la Vodița și Cozia, după cum mai tîrziu zugravii se vor opri în mediul ortodox din Hațegul Transilvaniei, au circulat pe vremea întemeierii Țării Românești și unele opere de artă a metalelor: vasul de la Gogoșu, ca produse ale unor ateliere balcanice (Serbia, Banat, Bulgaria de vest). Una din cele două patene descoperite în Oltenia, la Covei, împodobită cu o friză zoomorfă, intrată în tezaurul Minăstirii Tismana, amintește de produse similare, confecționate în atelierele sud-dunărene, ca și tîmlierul de la Smederevo, 1523 (Vezi Marcel Romanescu, *Argintăria la bănățeni și românii balcanici în veacurile al XVI-lea — al XVIII-lea*, București, 1943; Idem, *Tezaurul de la Covei-Dolj*, în «Revista istorică română», 1946, nr. 16, p. 19—39; V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, 1959, p. 903—904).

Operele de artă examinate din sectorul argintăriei, din amintitele tezaure, impun ideea că «încă din vremea prefeudală pînă în secolele căderii spațiului balcanic sub stăpînirea turcească, a existat o continuitate stilistică de climat, de concepție și viziune», în care se încadrează și teritoriul abia constituit al statului feudal al Țării Românești, marcînd o reevaluare creatoare a moștenirii clasice greco-romane și o adevărată sinteză a aproape tuturor elementelor de artă, prezente în lumea și estetica bizantină. — (C. B.).

